

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΕΤΟΣ 93
ΤΕΥΧΟΣ 836
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2010

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

Βογατσικοῦ 7, 546 22 (ἤ Τ.Θ. 10335, 541 10) Θεσσαλονίκη

ΙΔΡΥΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 1917
ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ (†)

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
κ.κ. ΑΝΘΙΜΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Πρωτοπρεσβύτερος ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΤΑΜΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ-ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΚΟΝΤΑΚΗΣ, Διδάκτωρ Θεολογίας

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 20 εὐρώ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: 50 δολλάρια Η.Π.Α.
ΑΞΙΑ ΤΟΜΩΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΤΩΝ: 20 εὐρώ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ISSN 1011-3010

Παναγιώτου Ἰ. Σκαλτσῆ
Ἀναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ ΑΠΘ

Ἡ ἁγία Λυδία ἡ Φιλιππησία στό χριστιανικό ἑορτολόγιο καί τήν ὑμνογραφία

Μετὰ τὴν κατ᾽ ἀποκάλυψιν Θεοῦ ἄφιξη τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου καὶ τῶν συνεργατῶν του στὴ Μακεδονία[1] καὶ δὴ στοὺς Φιλίππους, ρωμαϊκὴ ἀποικία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, θρησκευτικὸ κέντρο καὶ γενικότερα σημαντικὴ πόλη τῆς περιοχῆς[2], τὸ χριστιανικὸ

---

1. Πράξ. 16, 8: «*Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν κατέβησαν εἰς Τρῳάδα. Καὶ ὅραμα διὰ νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστώς, παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν. Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν*». Οἱ συνεργάτες ποὺ συνόδευαν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο κατὰ τὴ δεύτερη αὐτὴ περιοδεία του στὴ Μακεδονία ἦταν ὁ Σίλας, ὁ Τιμόθεος καὶ ὁ Λουκᾶς.

2. Πράξ. 16, 12: «*Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις κολωνία*». Γενικότερα γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τοὺς Φιλίππους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔννοια τῆς φράσης «*πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας*» βλ. Αἰκ. Τσαλαμπούνη, *Ἡ Μακεδονία στὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ [Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη 23], Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 51 ἑξ. Λ. Δ. Λαζαρίδη, *Οἱ Φίλιπποι*, Θεσσαλονίκη 1956. Χ. Κουκούλη - Ι. Ε. Ἀναστασίου, «Πόλεις τῆς Μακεδονίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», ἐν *Ἀπόστολος Παῦλος*. Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Παύλου ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης (22-24 Νοεμβρίου 1987), Ἱερὰ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 27-33. Δ. Καϊμάκη, «Οἱ Ἰουδαῖοι στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης», ἐν *Δ' Παύλεια. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Ἑλλάδα* (Βέροια, 25-27 Ἰουνίου 1998), Βέροια 1998, σσ. 125-136. Γ. Στογιόγλου, «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ Ἕλληνες», ἐν *Ἀπόστολος Παῦλος*. Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Παύλου ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, σσ. 345-356.

μήνυμα πρωτοακούστηκε σὲ προσευχητικὴ σύναξη γυναικῶν ἡμέρα Σαββάτου καὶ «*ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι*»[3]. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, μία ἐξ αὐτῶν «*ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις*»[4], ἐθνικὴ προσήλυτος[5], ἀπὸ τὰ Θυάτειρα τῆς Φρυγίας[6], βαπτίσθηκε μὲ «*τὸν οἶκον αὐτῆς*»[7], ὅλο τὸ προσωπικὸ δηλαδὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ ὁποίου

---

3. *Πράξ.* 16, 13. Βλ. καὶ Ἰ. Γ. Γαλάνη, «Τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ στὴ διήγηση τῶν Πράξεων γιὰ τὴ μετάβαση καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παύλου στοὺς Φιλίππους σὲ σχέση μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα», ἐν *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν* 1, Νέα Σειρὰ (Ἰούλ.-Δεκ. 1980), ἔτος 9ο, τεῦχ. 2ο, σ. 68: «*Δὲν πρόκειται βέβαια, γιὰ συναγωγή, ἀλλὰ ἴσως γιὰ ἕνα κοινὸ χῶρο προσευχῆς. Αὐτὸ δείχνει ἡ ἀπουσία ἀνδρῶν ἀπὸ τὴ συγκέντρωση αὐτή, πράγμα ποὺ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ γυναῖκες ἐκεῖ, ἂν ὄχι ὅλες τουλάχιστον ἡ πλειονότητα ἦταν ἐθνικές*». Αἰκ. Τσαλαμπούνη, *ὅ.π.*, σσ. 142-150.

4. *Πράξ.* 16, 14. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ (ἔμπορος πορφύρας γιὰ τὴ βαφὴ ὑφασμάτων ἀπὸ μαλλί), τὶς συντεχνίες καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους των βλ. Αἰκ. Τσαλαμπούνη, *ὅ.π.*, σ. 127, σχ. 42 καὶ 43. J.-P. Sterck - Degueldre, *Eine fraunamens Lydia, zu Geschichte und Komposition in Apostelgeschichte* 16, 11-15.40, Mohr Siebeck Tübingen 2004, σσ. 134-135.

5. J. Jervell, *Die Apostelgeschichte,* Göttingen 1998, σ. 422: «*Δὲν ἦταν Ἰουδαία ἐκ γενετῆς, ὡστόσο ἐλογίζετο περισσότερο ὡς ἐθνική*». Βλ. καὶ Ἰ. Γ. Γαλάνη, *ὅ.π.*, σ. 68. J. Holzner, *Παῦλος,* μετάφρ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος Ἱερωνύμου, Ἀθῆναι ⁹1973, σ. 174. Σ. Χ. Ἀγουρίδη, «Ὁ ρόλος τῶν γυναικῶν στὴν Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων», ἐν *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν* 1, Νέα Σειρὰ (Ἰούλ.-Δεκ. 1980), ἔτος 9ο, τεῦχ. 2ο, σ. 81: «*Προσήλυτη στὸν Ἰουδαϊσμὸ ἀπὸ τὰ Θυάτειρα τῆς Μ. Ἀσίας*». *Bibliotheca Sanctorum* 8 (Roma 1967) 44.

6. Γ. Κωνσταντίνου, *Λεξικὸν τῶν Ἁγίων Γραφῶν*, ἐκδ. Γρηγόρη, ἐν Ἀθήναις 1973, σσ. 417-418: «*Θυάτειρα, πόλις τῆς Λυδίας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, πρότερον καλουμένη Πελοπία, Σεμίραμις καὶ Εὐϊππία· κεῖται δὲ παρὰ τὸν Λύκον ποταμὸν καὶ μεταξὺ Λυδίας καὶ Μυσίας, ὡς καὶ τῶν πόλεων Σάρδεων καὶ Περγάμου. Αὕτη ἦν ἕδρα μιᾶς τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν* (Ἀποκ. 1, 11· 2, 18· 24). *Εἶχε δὲ καὶ τὸ προνόμιον τοῦ πορφυροῦ χρωματισμοῦ* (*Πράξ.* 16, 14)». Βλ. καὶ Ἰ. Γ. Σκιαδαρέση (Πρωτοπρ.), *Ἑρμηνεία Περικοπῶν Ἰωάννειας Γραμματείας. Α μέρος: Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο. Β μέρος: Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 314. Ἡ Λυδία εἶναι χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μετακίνησης κατοίκων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴ Δύση κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ (βλ. Β. Ι. Φειδᾶ, «Ἡ Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες», ἐν *«Η Καβάλα καὶ ἡ περιοχή της», Β΄ Τοπικὸ Συμπόσιο (26-29 Σεπτεμβρίου 1986), Πρακτικὰ* [Κέντρο Ἱστορικῶν Μελετῶν Καβάλας, Ἐπετηρίδα 1], τόμ. Α΄, Καβάλα 1987, σ. 43). Π. Ν. Τρεμπέλα, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθῆναι 1955, σ. 456: «*Ἡ θεία πρόνοια ἀπεμάκρυνε τὴν Λυδίαν ἀπὸ τὴν πατρίδα καὶ ἔφερεν αὐτὴν εἰς Φιλίππους, ὅπου διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου θὰ ὡδηγεῖτο εἰς σωτηρίαν*».

7. *Πράξ.* 16, 15.

ἡ Λυδία ἦταν οἰκοδέσποινα[8]. Μὲ τὸ πολὺ σημαντικὸ αὐτὸ γεγονὸς τίθενται τὰ θεμέλια τῆς ὀργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων[9] καὶ σημαίνεται ἡ ἔναρξη τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Εὐρώπη[10].

Α΄

Ἡ Λυδία λοιπὸν ἡ πορφυρόπωλις καὶ Φιλιππησία ἔχει τὸ μεγάλο προνόμιο νὰ εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἡ πρώτη γυναίκα ποὺ στὴ γῆ τῆς Μακεδονίας ἄκουσε τὸ σωτήριο κήρυγμα καὶ διὰ τοῦ Βαπτίσματος δέχθηκε τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου ἀνοίγοντας νέα προοπτικὴ στὴ ζωή της. Εἶναι ὅμως καὶ τὸ βιβλικὸ ἐκεῖνο πρόσωπο τὸ ὁποῖο ἡ μὲν Δυτικὴ Ἐκκλησία ἐνέταξε στὸ Ἁγιολόγιό της τὸν 16ο αἰ.[11], ἡ δὲ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μόλις τὸ 1972 ἀναγνώρισε ἐπίσημα ὡς ἁγία τὴ Λυδία[12].

Δὲν εἶναι καθόλου εὔκολο νὰ ἀπαντήσει κανεὶς στὸ εὔλογο ἐρώτημα γιατὶ αὐτὴ ἡ καθυστέρηση τὴ στιγμὴ ποὺ ἄλλα πρόσωπα γυναικεῖα, μὲ οἰκογένεια ἢ ὄχι, συνεργάτιδες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μαρτυροῦνται σὲ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα Συναξαριακὲς Συλλογὲς ἀπὸ τὸν 5ο μ.Χ. αἰ., ὅπως εἶναι π.χ. τὸ ψευδεπιγράφως φερόμενο Ἱερωνυμικὸ Μαρτυρολόγιο, στὸ ὁποῖο «*ἐνσωματώθηκαν γιὰ*

---

8. J.-P. Sterck - Degueldre, *ὅ.π.*, σσ. 169-170.

9. Γ. Κωνσταντίνου, ὅ.π., σ. 1000: «*Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀπὸ Τρῴας δι᾽ ἀγγέλου προσκληθεὶς κατὰ τὸ δεύτερον καὶ πεντηκοστὸν ἀπὸ Χριστοῦ ἔτος, ἐκήρυξε τὸ πρῶτον ἐν Εὐρώπῃ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Πάντων δὲ πρώτη ἐν αὐτῇ ἐπίστευσεν εἰς Χριστὸν γυνή τις, καλουμένη "Λυδία". Εἶτα δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ ἐκκλησίαν ἐνταῦθα συστήσαντες βραδύτερον*». Β. Στογιάννου, «Ὁ Παῦλος στοὺς Φιλίππους – Ἡ πρώτη ἐκκλησία», ἐν *Ἑρμηνευτικὰ Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 537-543. Χ. Κ. Οἰκονόμου, «Ἡ ἱεραποστολὴ τοῦ Παύλου στοὺς Φιλίππους καὶ ἡ ἀνταπόκριση τῶν Φιλιππησίων στὸ κήρυγμά του», ἐν *Παῦλος. Πρῶτος μετὰ τὸν ἕνα* [Κλάδος Ἐκδόσεων Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος], Ἀθῆναι 2001, σσ. 323-335. Προκοπίου (Μητρ. Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου), «Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων κατὰ τὴν ἀποστολικὴν καὶ μεταποστολικὴν ἐποχήν. Οἱ πρεσβύτεροι τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων», ἐν *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν* 1, Νέα Σειρὰ (Ἰούλ.-Δεκ. 1980), ἔτος 9ο, τεῦχ. 2ο, σσ. 56-62. Γ. Δ. Κουκλιάτη, *Ὁ μοναχισμὸς καὶ τὰ μοναστήρια τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου*, ἐκδ. «Παρουσία», Καβάλα 1992, σσ. 21 ἑξ.

10. J. Holzner, *ὅ.π.*, σ. 176. *Bibliotheca Sanctorum* 8 (Roma 1967) 43.

11. H. Delehaye, *Commentarius perpetuos in Martyrologium Romanum* [Propulaeum ad Acta Sanctorum, Decembris], Bruxellis 1940, σ. 320: «*Philippis in Macedonia sanctae Lydiae purpuraria quae, praedicante ibidem sancto Paulo apostolo, prima omnium credidit Evangelio*».

12. *Πατριαρχικὴ Συνοδικὴ Πράξη*, ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αϡοβ΄, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον (Β΄), Ἐπινεμήσεως ΙΑ΄.

πρώτη φορά τρεῖς ἀρχαῖες μαρτυρολογικὲς συλλογὲς διαφορετικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως»[13].

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε **α)** τὴν Πρίσκιλλα τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εὐχαριστεῖ ὅπως καὶ τὸ σύζυγό της Ἀκύλα, διότι γιὰ χάρη τῆς ζωῆς του «*τὸν ἑαυτὸν τράχηλον ὑπέθηκαν*»[14]. Ἡ Πρίσκιλλα ἡ Ἀπόστολος στὴ Δύση τιμᾶται στὶς 17 Ἰανουαρίου[15] καὶ στὸ βυζαντινὸ ἑορτολόγιο στὶς 13 Φεβρουαρίου μὲ τὸν Ἀκύλα[16]. **β)** Ἡ μάρτυς Ἀπφία, σύζυγος τοῦ Φιλήμονος, ἀγαπητὰ πρόσωπα καὶ οἱ δύο στὸν Ἀπόστολο Παῦλο[17], στὸ Ἱερωνυμικὸ Μαρτυρολόγιο ἀναγράφεται στὶς 31 Μαΐου[18] καὶ 1 Ἰουνίου[19] καὶ στὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως μνημονεύεται στὶς 23 Νοεμβρίου[20] καὶ στὶς 20 Φεβρουαρίου[21]. **γ)** Ἡ Ἀπόστολος Ἰουνία, συγγενὴς (ὁμοεθνὴς) καὶ συναιχμάλωτος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου[22] μνημονεύεται μὲ τὸν Ἀπόστολο Ἀνδρόνικο,

---

13. Σ. Πασχαλίδη, «Οἱ Ἑορτὲς τῶν Ἁγίων», ἐν *Τὸ Χριστιανικὸν Ἑορτολόγιον.* Πρακτικὰ Η΄ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Βόλος, 18-20 Σεπτεμβρίου 2006 [Σειρὰ Ποιμαντικὴ Βιβλιοθήκη –15], Ἀθῆναι 2007, σ. 372.

14. *Ρωμ.* 16, 3. Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 16, 19. Ἀ. Μπουρνέλη, *Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἡράκλειο Κρήτης 2004, σσ. 87-88.

15. H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum* [Acta Sanctorum Novembris], Bruxellis 1931, σ. 47.

16. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* [Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris], Bruxellis 1902, σ. 464 (4). Νικοδήμου Ἁγιορείτου, *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τόμ. πρῶτος, Ἀθήνησι ἄ.ἔ., σ. 455. Σ. Εὐστρατιάδου (Μητρ. πρ. Λεοντοπόλεως), *Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1995 (ἀνατύπωσις), σ. 23. Μ. Λαγγῆ, *Ὁ μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Β΄, Ἀθῆναι [5]1991, σσ. 331-332. Κ. Πλατανίτου (Οἰκονόμου), *Ἑορτολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 42. Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *Συνεργάτριες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*, ἔκδ. Ὀρθοδόξου Ἱεραποστολικῆς Ἀδελφότητος «Ἡ Ὁσία Ξένη», Πλαγιάρι-Θεσσαλονίκης 2002, σσ. 31-35.

17. *Φιλήμ.* 2: «*Παῦλος δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ*». Βλ. καὶ Ἀ. Μπουρνέλη, *ὅ.π.*, σσ. 91-92. Μ. Λαγγῆ, *ὅ.π.*, τόμ. ΙΑ΄, σσ. 565-567. Κ. Πλατανίτου, *ὅ.π.*, σ. 22. Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *ὅ.π.*, σσ. 77-81.

18. H. Delehaye, *ὅ.π.*, σ. 285 (46).

19. H. Delehaye, *ὅ.π.*, σ. 289 (39).

20. H. Delehaye, *ὅ.π.*, σ. 247 (1). Βλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου (Μητρ. πρ. Λεοντοπόλεως) *ὅ.π.*, σ. 53.

21. H. Delehaye, *ὅ.π.*, σ. 475 (1).

22. Ρωμ. 16, 7: «*Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συ-*

ἕναν ἀπὸ τοὺς ἑβδομήκοντα, μόνο στὸ Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στὶς 17 Μαΐου[23].

Ἡ ἐξ Ἰκονίου καταγόμενη πρωτομάρτυς καὶ ἰσαπόστολος Θέκλα, ἡ ὁποία κατηχήθηκε «*τὸν λόγον τῆς πίστεως παρὰ Παύλου τοῦ θείου Ἀποστόλου, διδάσκοντος ἐν τῷ τοῦ Ὀνησιφόρου οἴκῳ*»[24], στὴ Δύση τιμᾶται στὶς 22 Φεβρουαρίου[25] καὶ στὸ βυζαντινὸ ἑορτολόγιο στὶς 24 Σεπτεμβρίου[26]. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπ᾽ ὅλα τὰ πρόσωπα ποὺ μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο συνεργάσθηκαν μὲ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, στὸ Ἱεροσολυμιτικὸ Κανονάριο (Τυπικό), 5-7 αἰ., μνημονεύεται μόνο ἡ ἁγία Θέκλα σὲ διάφορες ἡμερομηνίες[27].

Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλες γυναῖκες τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπως π.χ. ἡ Χλόη[28], ἡ Φοίβη –διάκονος «*τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς*»[29]–, ἡ Τρύφαινα καὶ ἡ Τρυφῶσα[30], οἱ ὁποῖες δὲν μνημονεύονται σὲ καμία ἀπὸ τὶς παραπάνω Συναξαριακὲς Συλλογές. Ἡ Φοίβη ἀναφέρεται στὸ Ὡρολόγιο ὡς ἑορτάζουσα στὶς 3 Σεπτεμβρίου, χωρὶς νὰ γνωρίζουμε πότε ἡ μνήμη της ἐντάχθηκε στὴ συγκεκριμένη αὐτὴ ἡμερομηνία. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ Ἱ. Ναὸς στὸ ὄνομά της, στὴν

ναιχμαλώτους μου». Βλ. καὶ Ἰ. Καραβιδόπουλου, «Ἀνδρόνικος καὶ Ἰουνία», ἐν *ΘΗΕ* 6, 962. Ἀ. Μπουρνέλη, *ὅ.π.*, σσ. 88-89.

23. H. Delehaye, ὅ.π., σ. 689 (1). Βλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου (Μητρ. πρ. Λεοντοπόλεως), *ὅ.π.*, σ. 41. Μ. Γεδεών, *Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον. Μνῆμαι τῶν ἀπὸ τοῦ Δ᾽ μέχρι μέσων τοῦ ΙΕ᾽ αἰ. ἑορταζομένων ἁγίων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 106. Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *ὅ.π.*, σσ. 37-40. Μ. Λαγγῆ, *ὅ.π.*, τόμ. Ε', σσ. 451-452. Κ. Πλατανίτου, *ὅ.π.*, σ. 62. Μ. Σιμωνοπετρίτου, *Νέος Συναξαριστὴς ...*, τόμ. ἔνατος, ἐκδ. «Ἴνδικτος», Ἀθῆναι 2007, σ. 201.

24. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Cosntantinopolitanae*, σ. 75 (1).

25. H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Romanum*, σ. 110.

26. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Cosntantinopolitanae*, σ. 75 (1). Βλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, *ὅ.π.*, σ. 172. Μ. Γεδεών, *ὅ.π.*, σ. 171. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, *Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα καὶ ἀπόστολον Θέκλαν* (ἀμφιβαλ.), PG 50, 745-748.

27. Κ. Σ. Κεκελίδζε (Πρωθ.), *Ἱεροσολυμιτικὸν Κανονάριον (Τυπικὸν) τοῦ Ζ' αἰῶνος (κατὰ Γεωργιανὴν μετάφρασιν), μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Ρωσσικοῦ ὑπὸ Ἀρχιμανδρίτου Καλλίστου* (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Νέας Σιών»), ἐν Ἱεροσολύμοις 1914, σ. 100 (Ἡ ἁγία Θέκλα μνημονεύεται στὶς 26 Ἰουλίου). Στὴ συμπληρωματικὴ ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ Τυπικοῦ ἡ ἁγία Θέκλα μνημονεύεται στὶς 19 Ἰουνίου, στὶς 26 Ἰουλίου, στὶς 10 καὶ 20 Ὀκτωβρίου. Βλ. Κ[αλλίστου] Μ[ηλιαρᾶ], *Ἱεροσολυμιτικὸν Κανονάριον*, ἐν *Νέα Σιὼν* 20 (1925) 165, 169.

28. *Α' Κορ.* 1, 12. Βλ. καὶ Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *ὅ.π.*, σσ. 41-44.

29. *Ρωμ.* 16, 1. Βλ. καὶ Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *ὅ.π.*, σσ. 27-30. Μ. Σιμωνοπετρίτου, *Νέος Συναξαριστὴς ...*, τόμ. πρῶτος, σσ. 31-32.

30. *Ρωμ.* 16, 12. Βλ. καὶ Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *ὅ.π.*, σσ. 49-57.

Ὀρθόδοξη Ἱεραποστολικὴ Ἀδελφότητα «Ἡ Ὁσία Ξένη»[31].

Σὲ Λεξιονάριο[32] μικρογράμματο τοῦ 9ου αἰ. μνημονεύονται πολλὰ καινοδιαθηκικὰ πρόσωπα, ὅπως «*τῶν ἁγίων ἀποστόλων Μάρκου καὶ ἀνεψιοῦ Βαρνάβα καὶ Ἀριστοβούλου ἀδελφοῦ Βαρνάβα*» (*ιθ΄ Ὀκτ.*), «*τῆς ἁγίας ἀποστόλου Ταβηθᾶς, ἣν ἤγειρεν ὁ ἅγιος Πέτρος ἐν Ἰόππῃ*» (*κε΄ Ὀκτ.*), «*ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Νηρέως καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, οὓς μέμνηται ὁ ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ* (*ι΄ Νοεμ.*), «*τῶν ἁγίων γυναικῶν Φοίβης καὶ Μαριάμ, ὧν μέμνηνται ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ὁ ἀπόστολος* (*κβ΄ Νοεμ.*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Τυχικοῦ ἐπισκόπου Κολοφωνίας* (*κστ΄ Φεβρ.*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Σίμωνος τοῦ Κυρηναίου*» (*κζ΄ Φεβρ.*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παρμενᾶ*» (*β΄ Μαρτ.*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Καίσαρος καὶ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ἐπισκόπου Δυρραχίου*» (*δ΄ Μαρτ.*) (!), σαφὴς ἐδῶ ἡ παρερμηνεία τῆς φράσης «*ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας*» (*Φιλιπ. 4, 22*), «*τῶν ἁγίων μυροφόρων γυναικῶν καὶ ἀδελφῶν αὐτῶν Μαρίας καὶ Ἐσθὴρ τῆς ἀδελφῆς Μάρθας [...] καὶ Ἰωσῆ*» (*κδ΄ Ἀπρ.*), «*τοῦ ἁγίου Γαμαλιὴλ τοῦ νομοθέτου καὶ διδασκάλου*» (*ιγ΄ Μαΐου*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀετίου τοῦ εὐνούχου καὶ Αἰθίοπος, ὃν ἐβάπτισεν ὁ ἀπόστολος Φίλιππος*» (*ιστ΄ Ἰουν.*), «*τῆς ἁγίας Βερονίκης τῆς ποτὲ αἱμορροούσης*» (*ιβ΄ Ἰουλ.*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Τερτίου τοῦ γράψαντος τὴν ἐπιστολήν· οὗτος β΄ ἐπίσκοπος Ἰκονίου*» (*ιζ΄ Ἰουλ.*), «*τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἑρμᾶ ἐπισκόπου Φιλίππων*» (*κη΄ Ἰουλ.*), «*τῶν ἁγίων Εὐνίκης μητρὸς Τιμοθέου ἀποστόλου καὶ Λαΐνοῦς (;) τῆς μάμμης αὐτοῦ*» (*ιθ΄ Αὐγ.*)[33].

Ὁ κατάλογος εἶναι πράγματι μακρὺς καὶ θὰ μποροῦσε σ᾽ αὐτὸν νὰ ὑπάρχει καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Λυδίας. Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν συμβαίνει, μολονότι ἀναφέρονται λιγότερο γνωστὰ ἀπὸ αὐτὴν ὀνόματα καὶ μνημονεύεται ἕνας Ἐπίσκοπος Φιλίππων. Νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὑπῆρχε τὸ ὄνομά της καὶ ἐξέπεσε; Δὲν ἀποκλείεται. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι σὲ κάποιο ἄλλο Λεξιονάριο ἢ Συναξάριο ἀπολεσθὲν ἢ μὴ εὑρεθὲν ἀκόμη καταχωρίζεται ἡ μνήμη της; Καθόλου ἀπίθανο, διότι ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν ποικίλλει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπὸ

---

31. Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), ὅ.π. (πίσω ἐξώφυλλο).

32. Σχετικὰ μὲ τὰ Λεξιονάρια βλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, «Εὐαγγελιστάριον», «Εὐαγγέλιον». Διευκρινήσεις στὴν ἐπικρατοῦσα ὁρολογία, ἐν *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986*, τόμ. Γ΄, Γενεύη 1989, σσ. 107-117 (=*Μελέτες Ἑρμηνείας καὶ Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 299-315).

33. Paris, Bibl. Nat. gr 282. Θ. Ξ. Γιάγκου, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἁγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς Κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια», ἐν *Κανόνες καὶ Λατρεία* [Σειρά: Κανονικὰ καὶ Λειτουργικὰ 1], ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη ²2006, σ. 113.

χειρόγραφο σὲ χειρόγραφο[34]. Ἡ σκέψη νὰ μὴν προβλήθηκε ποτὲ σὲ τοπικό, ὅπως γίνεται συνήθως, ἐπίπεδο πρῶτα καὶ ἐν συνεχείᾳ εὐρύτερα δὲν εἶναι χωρὶς βάση. Ἡ Ἐκκλησία προφανῶς δὲν θεώρησε ἀναγκαῖο νὰ κάνει κάτι τέτοιο, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ λόγο τοῦ Κυρίου τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν Ἀποστόλων «*ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς*»[35]. Κατὰ τὸν Ἀπόστολο δὲ Παῦλο τὰ ὀνόματα τῶν συνεργατῶν του εἶναι γραμμένα «*ἐν βίβλῳ ζωῆς*»[36]. Ἡ ἁγιότητα ἄλλωστε ἑνὸς προσώπου δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιας τυπικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ ἡ ἀναγνώριση στὸ πρόσωπο αὐτὸ τοῦ συντονισμοῦ τῶν ρυθμῶν «*τῆς βιολογικῆς του ὕπαρξης μὲ τὴν ἀποδοχὴ καὶ τὴν ἀκτινοβολία τῆς θείας χάριτος*»[37]. «... *Τὶς ἐκλήθη ἅγιος* –γράφει Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος– *μὴ μετασχὼν Ἁγίου Πνεύματος;*»[38].

Ἡ «*σεβομένη τὸν Θεὸν*» (προσήλυτος)[39] Λυδία ἡ πορφυρόπωλις ὅπως γράφει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος διαθέτοντας τὴν εὐπειθὴ ψυχή της συμμάχησε μὲ τὸν Θεό. Ὁ Κύριος ἄνοιξε τὴν καρδιά της γιὰ νὰ ἀκούει ὅσα ὁ Παῦλος δίδασκε καὶ βαπτίσθηκε «*διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος Ἁγίου*»[40]. Ἑλκύσθηκε ἀπὸ τὸν Πατέρα, χειραγωγήθηκε ἀπὸ τὸν Υἱό, φωτίσθηκε ἀπὸ τὸ Πνεῦμα καὶ δέχθηκε ἀξίως τὴν ἀπὸ τὸ ἅγιο Βάπτισμα χάριν καὶ ἔλλαμψιν[41].

Σὲ κάθε βεβαίως περίπτωση ἡ Λυδία, ὅπως ὅλοι οἱ ἅγιοι, ἀνήκει στοὺς κληρονόμους τοῦ Θεοῦ[42] καὶ τοὺς φίλους τοῦ Χριστοῦ[43]. Ὀφείλουμε ὅμως νὰ δοῦμε τὴν ὑπόθεσή της καὶ στὸ φῶς τῶν κριτηρίων ποὺ ἡ Ἐκκλησία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἔχει θέσει γιὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση ἑνὸς ἁγίου, λαμβανομένων ὑπόψιν τόσο τῆς γενικότερης, ὅπως ἀναφέραμε, ἀντίληψης περὶ ἁγιότητας, ὅσο καὶ τῶν συ-

---

34. Θ. Ξ. Γιάγκου, *ὅ.π.*, σ. 112.

35. *Λουκ.* 10, 20.

36. *Φιλιπ.* 4, 2.

37. Π. Α. Ὑφαντῆ, *Κλήση - Πορεία-Μετοχή. Ἡ πνευματικὴ ὀντολογία τῆς χριστιανικῆς ἁγιότητας*, ἐκδ. «Ἁρμός», Ἀθήνα 2010, σ. 173.

38. Ὕμνοι XXXIV, Sources Chrétiennes (SC) 174, 434.

39. *Πράξ.* 16, 14. Ἰ. Λ. Γαλάνη, «Ἡ συμβολὴ τῶν Ἰουδαϊκῶν Συναγωγῶν καὶ τῶν 'σεβομένων τὸν Θεὸν' στὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ καὶ ἑλληνιστικὸ κόσμο», ἐν *Δ΄ Παύλεια. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Ἑλλάδα*, (Βέροια, 25-27 Ἰουνίου 1998), Βέροια 1998, σσ. 85-98. J.-P. Sterck - Degueldre, *ὅ.π.*, σσ. 138-153.

40. *Τίτ.* 3, 5.

41. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν 115 ψαλμόν*, PG 55, 322.

42. *Ρωμ.* 8, 17.

43. *Ἰω.* 15, 14.

γκεκριμένων ἱστορικῶν συγκυριῶν καὶ τοπικῶν συνηθειῶν.

Στὸ Συνοδικὸν τῆς Ὀρθοδοξίας σημειώνεται ὅτι τοὺς ἁγίους τοὺς ἑορτάζουμε «*ἐν λόγοις τιμῶντες, ἐν συγγραφαῖς, ἐν νοήμασιν, ἐν θυσίαις, ἐν ναοῖς, ἐν εἰκονίσμασι*»[44]. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀπηχεῖ τὶς θέσεις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι τοὺς ἁγίους οἱ πιστοὶ τοὺς τιμοῦν «*ἐν ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, καὶ κατανύξει*», ὅπως ἀκριβῶς «*καὶ Θεὸς θεραπεύεται*». Τοὺς φτιάχνουμε εἰκόνες, καθόσον «*καὶ αὐτοὶ ἔμψυχοι στῆλαι αὐτῶν καὶ εἰκόνες, τῇ τῶν ἀρετῶν μιμήσει γενώμεθα*». Ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τοὺς «*χοροὺς*» τῶν ἁγίων ποὺ μὲ κάποια σειρὰ τιμοῦμε· «*Τὴν Θεοτόκον, ὡς κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοῦ Μητέρα... Τὸν προφήτην Ἰωάννην, ὡς πρόδρομον καὶ βαπτιστήν, ἀπόστολόν τε καὶ μάρτυρα... Τοὺς Ἀποστόλους, ὡς ἀδελφοὺς τοῦ Κυρίου, καὶ αὐτόπτας, καὶ ὑπηρέτας τῶν αὐτοῦ παθημάτων... τούς τε Κυρίου μάρτυρας ἐκ παντὸς τάγματος ἐκλελεγμένους, ὡς στρατιώτας Χριστοῦ... ὡς κοινωνοὺς τῶν παθημάτων αὐτοῦ καὶ τῆς δόξης· ὧν ταξίαρχος ὁ πρωτοδιάκονος Χριστοῦ καὶ Ἀπόστολος, καὶ πρωτομάρτυς Στέφανος· καὶ τοὺς ὁσίους πατέρας ἡμῶν, τοὺς θεοφόρους ἀσκητάς, τοὺς τὸ χρονιώτερον καὶ ἐπιπονώτερον μαρτύριον τῆς συνειδήσεως διαθλήσαντες... Τοὺς πρὸ τῆς χάριτος προφήτας, πατριάρχας, δικαίους, τοὺς προκατηγγελκότας τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν*»[45].

Τὰ ὅσα λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς σχετικὰ μὲ τὴν κατηγοροποίηση τῶν ἁγίων ἀπηχοῦν τὴν περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὴν ἔνταξη δὲ κάποιου ἁγίου στὸ ἑορτολόγιο λαμβανόταν ὑπόψιν τόσο ἡ πίστη καὶ ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ, «*vox populi*», ὅσο καὶ κάποια κριτήρια ποὺ ὅριζαν οἱ κανόνες πρὸς ἀποφυγὴν νοθευμένων μαρτυρολογίων[46]. Στὴ βάση ὅλων αὐτῶν

---

44. J. Gouillard, «Τὸ συνοδικὸν ὅπερ ἀναγινώσκεται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας», ἐν *Travaux et Mémoires*, τόμ. 2, Paris 1967, σ. 51.

45. *Ἔκδοσις Ἀκριβὴς τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως*, 14, PG 94, 1165C· 1168ABC. Γενικότερα περὶ τῶν «*χορῶν*» τῶν ἁγίων βλ. Π. Β. Πάσχου, *Ἅγιοι. Οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ. Εἰσαγωγὴ στὴν Ἁγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας* [Ὑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες – 2], ἐκδ. «Ἁρμός», Ἀθήνα ἄ.ἔ., σσ. 29-30· 81-119. Δ. Γ. Τσάμη, *Ἁγιολογία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 54-107.

46. Ὁ ξ' ἀποστολικὸς κανόνας ἀπαγορεύει τὴν ἀνάγνωση τέτοιων μαρτυρολογίων. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Β', Ἀθήνησιν 1852 (ἀνατ. 1992), σσ. 77-78. Τὴν ἴδια ἀπαγόρευση ἔχει καὶ ὁ ξγ' κανόνας τῆς ἐν Τρούλλῳ πενθέκτης συνόδου. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, ὅ.π., τόμ. Β', Ἀθήνησιν 1852 (ἀνατ. 1992), σ. 452: «*Τὰ ψευδῶς ὑπὸ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν συμπλασθέντα μαρτυρολόγια, ὡς ἂν τοὺς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρας ἀτιμάζοιεν καὶ πρὸς ἀπιστίαν ἐνάγοιεν τοὺς ἀκούοντας, μὴ ἐπ' ἐκκλησίαις δημοσιεύεσθαι προστάσσομεν, ἀλλὰ ταῦτα πυρὶ*

ἀπ' ἀρχῆς πρῶτα προβλήθηκαν οἱ ἅγιοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, οἱ ἅγιοι μάρτυρες ὡς μιμητὲς τοῦ Χριστοῦ[47] καὶ οἱ Ἀπόστολοι, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων μαρτύρησαν. Ἡ γεννέθλιος ἡμέρα τοῦ μάρτυρος «*δεν ἀπετέλει ἰδιωτικὴν ὑπόθεσιν ἢ καὶ ὑπόθεσιν τῆς οἰκογενείας τοῦ μάρτυρος ἢ καὶ ὁμάδος μόνον χριστιανῶν, ἀλλ' ὑπόθεσιν τῆς ἀναδειξάσης αὐτὸν χριστιανικῆς κοινότητος ὁλοκλήρου*»[48].

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης κάνει λόγο γιὰ «*τὴν ἐτησίαν τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου περίοδον*» μὲ πανηγύρεις γιὰ τὴν τιμὴ τῶν μαρτύρων[49]. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος μεμφόμενος τὸν Ἰουλιανὸ γιὰ τὴν ἀσεβὴ στάση του ἔναντι τῶν ἁγίων καὶ τῶν λειψάνων των γράφει· «*Οὐκ ᾐδέσθης τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ σφάγια, οὐδὲ ἐφοβήθης τοὺς μεγάλους ἀγωνιστάς, τὸν Ἰωάννην ἐκεῖνον, τὸν Πέτρον, τὸν Παῦλον, τον Ἰάκωβον, τὸν Στέφανον, τὸν Λουκᾶν, τον Ἀνδρέαν, την Θέκλαν, τοὺς ἐπ' ἐκείνοις καὶ πρὸ ἐκείνων τῆς ἀληθείας προκινδυνεύσαντας, οἳ πυρὶ καὶ σιδήρῳ καὶ θηρσὶ καὶ τυράννοις προθύμως ἀντηγωνίσαντο;*»[50]. Ἡ Αἰθερία στὸ Ὁδοιπορικό της (4ος αἰ.) μᾶς ἀναφέρει συγκεκριμένες μνῆμες ἁγίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης[51]. Μνημονεύει ἐπίσης «*μαρτύρια*», ναοὺς δηλαδὴ πρὸς τιμὴν μαρτύρων ὅπως τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Θωμᾶ[52], τοῦ ἁγίου Ἐλπιδίου[53] καὶ τῆς ἁγίας Θέκλας[54].

παραδίδοσθαι. Τοὺς δὲ ταῦτα παραδεχομένους, ἢ ὡς ἀληθέσι τούτους προσέχοντας, ἀναθεματίζομεν». Βλ. καὶ Θ. Ξ. Γιάγκου, *ὅ.π.*, σ. 97.

47. Σ. Πασχαλίδου, *ὅ.π.*, σσ. 368-372. Π. Β. Πάσχου, *ὅ.π.*, σσ. 41-64.

48. Α. Φυτράκη, *Λείψανα καὶ Τάφοι Μαρτύρων*, Ἀθῆναι 1955, σ. 65. Κ. Ν. Παπαδοπουλου (Πρεσβ.), *Οἱ ἅγιοι μάρτυρες εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πίστιν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1997.

49. *Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ*, PG 46, 953.

50. *PG* 35, 589. Βλ. καὶ Π. Συνοδινοῦ (†Μητρ. Μεσσηνίας), «Ἐπιστολιμαία μελέτη περὶ τῆς τιμῆς τῶν πρεσβειῶν τῶν ἁγίων καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν», ἐν *Θεολογία* 28 (1957) τεῦχ. Α', σ. 95. Γενικότερα γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργήθηκαν στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία σχετικα μὲ τὴν τιμὴ τῶν ἁγίων βλ. Α. Ι. Φυτράκη, *Αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν* (ἀνάτυπον), Ἀθῆναι 1956. Π. Β. Πάσχου, *ὅ.π.*, σσ. 32-39.

51. Εὐ. Θεοδώρου, «Τὸ Ὁδοιπορικὸν τῆς Αἰθερίας ἐξ ἐπόψεως λειτουργικῆς», ἐν *Θεολογία* 61 (1990) 142. Βλ. καὶ Αἰθεριας, *Ὁδοιπορικὸν εἰς τὸ Σινὰ καὶ τοὺς Ἁγίους Τοπους*, Εἰσαγωγὴ-μετάφρασις-σχόλια ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Νικοδήμου [Ἄνθη Εὐσεβείας 9], ἐκδ. «Τῆνος», Ἀθῆναι 2007, σσ. 103-106: Κάνει λόγο για τὸν ἅγιο Μωϋσῆ, ἅγιο Μελχισεδεκ, ἅγιο Ἀβρααμ, ἅγιο προφήτη Ἠλια (=SC 21, Paris 1948, σσ. 150, 154, 172).

52. Αἰθερίας, *Ὁδοιπορικὸν ...*, σσ. 110, 118 (=SC 21, 158· 162).

53. Αἰθερίας, *Ὁδοιπορικὸν ...*, σ. 29, 128 (=SC 21, 174).

54. Αἰθερίας, *Ὁδοιπορικὸν ...*, σσ. 14, 29, 135, 136 (=SC 182· 184).

Ἔχουμε τὴ γνώμη πὼς σὲ ἕνα τέτοιο κλίμα δὲν ἦταν εὔκολο νὰ προβληθοῦν καὶ καθιερωθοῦν ἅγιοι μὴ μάρτυρες, ὅπως ἡ Λυδια. Μετὰ τὸν 4ο αἰ. ἐπίσης καὶ μέσα ἀπὸ τὶς μοναστικὲς ἀδελφότητες προβάλλονται ὡς ἅγιοι οἱ «*μαρτυρες τη προαιρεσει*», δηλαδὴ οἱ μοναχοί, οἱ ὅσιοι καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ ὀρθοδοξου δόγματος λόγω τῶν προβλημάτων ποὺ δημιουργηθηκαν ἀπὸ τὶς διάφορες αἱρέσεις[55], καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὶς εἰκονομαχικὲς ἔριδες[56]. Προβαλλονται ἐπίσης οἱ μνῆμες Πατριαρχῶν, Ἐπισκόπων, ἐγκαινίων Ναῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων[57]. Σιγὰ-σιγὰ καὶ συγκεκριμένα στὸ στουδιτικὸ τυπικὸ ἀρχιζει τὸ φαινόμενο τῆς διάκρισης τῶν ἑορτῶν σὲ «*μεγάλες*», ὅπως οἱ δεσποτικὲς καὶ οἱ θεομητορικές, τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τοῦ Προδρόμου (γέννηση καὶ ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς του), σὲ «*μεσαιες*», ὅπως τῶν Ἀποστόλων καὶ ὁρισμένων μεγάλων ἁγίων (Γεωργίου, Δημητρίου, Ἰωάννου Χρυσοστόμου), καὶ σὲ «*μικρὲς*» στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται οἱ ἑορταζόμενοι ἅγιοι. Οἱ μνῆμες τῶν τελευταίων ἐπηρεάζονται ἀπὸ κριτήρια ἐντοπιότητας καὶ τὴν πληθώρα τῶν τυπικῶν[58]. Ἡ μνήμη τῆς ἁγίας Λυδίας θὰ μποροῦσε νὰ ἀνήκει στὴν τρίτη κατηγορία, ἀλλὰ καὶ πάλι καμία σχετικὰ πληροφορία καὶ μαρτυρία δὲν ὑπάρχει.

Τὸν 10ο αἰ. τὸ βυζαντινὸ ἑορτολόγιο, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, καταγράφεται συστηματικὰ μὲ βάση παλαιότερο ὑλικὸ καὶ τὴν προσθήκη μάλιστα καὶ νέων ἁγίων. Πρόκειται γιὰ τὸ μνημονευθὲν ἤδη Συναξάριο τῆς Ἐκκλησιας τῆς Κωνσταντινουπόλεως[59], στὸ ὁποῖο μεταξὺ τῶν νέων ἁγίων μνημο-

---

55. Βλ. Σ. Πασχαλίδου, *ὅ.π.*, σ. 372. Π. Β. Πάσχου, *ὅ.π.*, σσ. 65-79. Βλ. καὶ Α. Ι. Φυτρακη, «Μαρτύριον καὶ μοναχικος βιος», ἐν *Θεολογια* 19 (1941-1948) τευχ. Β', σσ. 301-329.

56. Βλ. Β. Στεφανίδου (Ἀρχιμ.), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐκδ. «Ἀστηρ», Ἀθηναι ²1990, σσ. 253-263. Β. Ι. Φειδα, *Ἐκκλησιαστικη Ιστορια Α*, Ἀθηναι ²1994, σσ. 764-803. Μ. Γεδεών, *Ἁγιοποιήσεις. Τὸ καθεστὼς τῆς ἐν ἁγίοις συναριθμησεως*, εκδ. Π. Πουρναρα, Θεσσαλονικη 1984, σσ. 23-64. Η. Δ. Μπακου, *Η βυζαντινη ποίησις καὶ εἰκονομαχικαὶ ἔριδες*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Ἀθῆναι 1992.

57. Θ. Γιάγκου, «Τὰ Λεξιονάρια καὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι», ἐν *Ἅγιοι τῆς Θεσσαλονικης* (Α) και (Β) (Ιερὰ Μονη Βλαταδων, 7-9 Νοεμβριου 2002 και 6-8 Νοεμβριου 2003). Πρακτικα ΙΣΤ'-ΙΖ' Διεθνων Επιστημονικων Συμποσιων, Χριστιανικη Θεσσαλονικη ΛΖ'-ΛΗ' Δημητρια, University Studio Press, Θεσσαλονικη 2009, σσ. 99-110.

58. Βλ. Θ. Ξ. Γιάγκου, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἁγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια», *ὅ.π.*, σσ. 105-106. Του ιδιου, *Νικων ο Μαυρορειτης. Βιος-συγγραφικο εργο-κανονικη διδασκαλια*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 237 ἑξ.

59. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* [Propylaeum ad Acta

νεύεται στὶς 20 Μαρτίου «*καὶ ἡ ἄθλησις τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Φιλητοῦ συγκλητικοῦ καὶ Λυδίας τῆς αὐτοῦ γυναικος καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Μακεδόνος καὶ Θεοπρεπίου*». Ἡ ἁγία αὐτὴ οἰκογένεια μαρτύρησε ἐπὶ Ἀδριανοῦ βασιλέως[60], ἀλλὰ στὴ Σλαβονία κατὰ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη[61], στὸ Συναξαριστὴ τοῦ ὁποίου φέρονται νὰ ἑορτάζουν στὶς 27 Μαρτίου, ὅπως καὶ στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Τὸ ὄνομα τῆς μάρτυρος Λυδίας ἴσως νὰ κάλυψε τὸ κενὸ τῆς Λυδίας τῶν Πράξεων ἢ ὡς μάρτυς νὰ τὸ ἐπισκίασε περισσότερο. Σήμερα πάντως κάποιες γυναῖκες ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα Λυδία ἑορτάζουν στὴ μνήμη τῆς μάρτυρος, τὴν ὁποία ἀποκαλοῦν Ρωσίδα, ἐνῶ ἦταν Ρωμαία. Τὸ ὄνομα ἐπίσης τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο παιδιῶν της, τοῦ Μακεδόνος, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε δοθεῖ πρὸς τιμὴν τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας τῆς ὁποίας ἡ μάρτυς Λυδία προφανῶς ἔφερε τὸ ὄνομα.

Ὁ 11ος αἰ., ἀρχὴ τῆς δεύτερης χριστιανικῆς χιλιετίας, σηματοδοτεῖ νέες ἐξελίξεις στὸ θέμα τῶν ἁγιοκατατάξεων οἱ ὁποῖες καὶ πάλι δὲν εὐνοοῦν τὴν προβολὴ τῆς ἁγίας Λυδίας τῆς τῶν Φιλίππων Ἐκκλησίας. Τὸ μετὰ τὴν εἰκονομαχία φαινόμενο διεύρυνσης τοῦ κύκλου τῶν ἑορταζομένων ἁγίων ποὺ «*ἀναπτύσσεται πρωτίστως στὰ ὅρια των παραδοσιακῶν μοναστικῶν ἰδεωδῶν*»[62], ἀρχίζει νὰ περιορίζεται. Καὶ τοῦτο διότι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἀμφισβητήθηκαν τὰ προσωπικὰ κριτήρια ποὺ κάποιες φορὲς προκρίνονταν γιὰ τὴν κατάταξη ἑνὸς προσώπου στὸ ἁγιολόγιο[63], ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὑπῆρχε ἡ ἔνσταση ὅτι οἱ

Sanctorum Novembris], Bruxellis 1902. Βλ. καὶ Σ. Πασχαλίδου, *ὅ.π.*, σσ. 375-376.

60. H. Delehaye, *ὅ.π.*, σ. 570. Βλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου (Μητρ. πρ. Λεοντοπόλεως), *ὅ.π.*, σ. 463. Μωυσέως (Ἁγιορείτου Μοναχοῦ), *Οἱ ἔγγαμοι ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ Μηνολόγιο*, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Ἀθήνα ³1992, σ. 74. Μ. Λαγγῆ, *ὅ.π.*, τόμ. Γ′, Ἀθῆναι ⁵1993, σσ. 522-523.

61. *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τόμ. δεύτερος, Ἀθήνησι ἄ.ἔ., σ. 59: «*Πιασθεὶς δὲ ὁ μακάριος Φιλητὸς ὁμοῦ μὲ τὴν γυναῖκα του Λυδίαν, καὶ μὲ τὰ δύω παιδία του, τὸν Θεοπρέπιον καὶ Μακεδόνα, παρεστάθη εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ βασιλεύς, ἐπειδὴ δὲν ἐδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν σοφίαν τοῦ ἁγίου, ἀπέστειλεν αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκά του εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον, ὅστις ἦτο δοὺξ εἰς τὴν Σλαβονίαν*». H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Romanum*, σσ. 114 (3), 115 (3). Ἐκτενὲς συναξαριο τῶν μαρτύρων αὐτῶν βλ. B. Latyšev, *Menologii anonymi Bizantini saeculi X quae [...] supersunt*, τόμ. I, Petropoli 1911, σσ. 284-288. G. Eldarov, «Fileto, Lidia, Macedone, Teoprepio, Cronide e Anfilochio», ἐν *Bibliotheca Sanctorum* 5 (Roma 1964) 702.

62. Π. Α. Ὑφαντῆ, *Ἡ ἁγιότητα τοῦ μαρτυρίου καὶ ἡ μαρτυρία τῆς ἁγιότητας. Θεολογικὰ Μελετήματα*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη ἄ.ἔ., σ. 122.

63. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης Συμεων τοῦ Ευλαβους απο τον γεροντα του ἅγιο Συμεων το Νεο Θεολογο. Βλ.

πολλὲς ἑορτὲς ἁγίων καταλύουν τὴ νηστεία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ δομικὸ στοιχεῖο τῆς λειτουργικῆς τάξης τῶν μοναχικῶν τυπικῶν[64]. Τὴν ἐποχὴ δὲ τοῦ ἡσυχασμοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ἑστιάζεται στοὺς ἡσυχαστὲς ἁγίους μὲ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αὐτὸ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ ὁποίου ἡ ἁγιότητα ἀναγνωρίσθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν κοίμησή του, σὲ τοπικὸ πρῶτα ἐπίπεδο. Μὲ συνοδικὴ δὲ πράξη κατόπιν πρωτοβουλιῶν τοῦ μαθητῆ τοῦ ἁγίου Φιλοθέου τοῦ Κοκκίνου[65], ἡ μνήμη του ἔγινε γνωστὴ σὲ ὅλη τὴν Ἐκκλησία[66].

Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες καὶ τὶς γενικότερες περὶ ἁγιοκατατάξεων ἐξελίξεις, τὸ ἔδαφος δὲν ἦταν πρόσφορο γιὰ ἐπίσημη ἀναγνώριση μίας ἁγίας τῆς ἀποστολικῆς μάλιστα ἐποχῆς. Φαίνεται ὅτι, καὶ ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τὸ πῶ, κατὰ τὸ βιβλικὸ ἡ ἁγία Λυδία, καὶ μετὰ ἀπὸ τόσους αἰῶνες, *«ἄνθρωπον οὐκ εἶχε»*[67] προκειμένου νὰ γίνουν οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἔνταξή της στὸ ἁγιολόγιο διαδικασίες.

Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, τῆς καθυστέρησης δηλαδὴ ἔνταξης τῆς ἁγίας Λυδίας ἐπίσημα στὸ Ἁγιολόγιο τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, θὰ πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη καὶ οἱ ἱστορικὲς συγκυρίες ποὺ ἐπικράτησαν στὴν Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων ἀπὸ τὸν 12ο καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν 14ο αἰ. Εἶναι γεγονὸς ὅτι *«ἡ Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων ἦταν ἀκμαία καὶ ζωντανὴ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ οἱ ἐπίσκοποι της ἔλαβαν μέρος στὶς οἰκουμενικὲς συνόδους»*[68]. Κατὰ τὸν 14ο ἐπίσης αἰ.

σχετικὰ Σ. Πασχαλίδου, *ὅ.π.*, σσ. 378-379. Τοῦ ἰδίου, «Ὁ ἀνέκδοτος λόγος τοῦ Νικήτα Στηθάτου κατὰ ἁγιοκατηγόρων καὶ ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἁγιότητας στὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν 11ο αἰ.», ἐν *Οἱ ἥρωες τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ νέοι ἅγιοι, 8ος-16ος αἰώνας* [Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ἐρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Διεθνῆ Συμπόσια 15], Ἀθήνα 2004, σσ. 493-518.

64. Θ. Ξ. Γιάγκου, «Ὁ κύκλος τῶν ἑορταζομένων ἁγίων καὶ οἱ Κύπριοι ἅγιοι. Προσέγγιση τῆς τάξεως μὲ βάση τοὺς Κανόνες καὶ τὰ Λεξιονάρια» *ὅ.π.*, σσ. 102-109.

65. *PG* 151, 710D ἑ. Βλ. καὶ Δ. Γ. Τσάμη, *ὅ.π.*, σ. 129. Π. Α. Ὑφαντῆ, *ὅ.π.*, σσ. 124-126.

66. Θ. Ξ. Γιάγκου, *Μαρτυρίες περὶ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ στὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Κληρονομίας», τομ. 28, τεύχη Α΄-Β΄, 1996, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 9-30. Τοῦ ἰδίου, «Ὁ ἑορτασμὸς τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ», ἐν *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν* [Πρακτικὰ Διεθνῶν Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων, Ἀθηνῶν (13-15 Νοεμβρίου 1998) καὶ Λεμεσοῦ (5-7 Νοεμβρίου 1999)], Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2000, σσ. 113-128.

67. Ἰω. 5, 7.

68. Ἰ. Ἀναστασίου, «Πόλεις τῆς Μακεδονίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», ἐν *Ἀπόστολος Παῦλος*. Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Παύλου ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης (22-24 Νοεμβρίου 1987) [Ἱερὰ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης], Θεσσαλονίκη 1989, σ. 33.

γενικότερα στὴ Μακεδονία ἐπικρατοῦσε τὸ ἀναγεννητικὸ ρεῦμα τῆς παλαιολόγειας περιόδου καὶ ἡ πνευματικὴ παράδοση τοῦ ἡσυχασμοῦ[69]. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐρημώθηκε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας[70]. Στὰ νεότερα δὲ χρόνια οἱ τρεῖς βουλγαρικὲς κατοχὲς (1912-1913, 1916-1918, 1941-1944) ἄφησαν ἔντονα τὰ ἴχνη της καταστροφῆς. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητο ὅτι οἱ ὡς ἄνω συνθῆκες δὲν διευκόλυναν τὴν Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων ὥστε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ὑπόθεση ἁγιοκατάταξης τῆς πρώτης στὴ Μακεδονία καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο γενικότερα χριστιανῆς.

Β′

Στὸ πρῶτο Συναξάριο τῆς ἁγίας ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ Δύση καὶ δημοσιεύεται σὲ Συναξαριακὴ Συλλογὴ τοῦ 17ου αἰ. ὅσον ἀφορᾶ τὸ ὄνομα Λυδία σημειώνεται ὅτι αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν καταγωγή της ἀπὸ τὴ Λυδία, ἐπαρχία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στὴν ὁποίαν ὑπαγόταν, σύμφωνα μὲ κάποιους ἀρχαίους γεωγράφους τὰ Θυάτειρα[71]. Στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ἡ Λυδία ἦταν ἀπελεύθερη καὶ ταυτίζεται μὲ μία ἐκ των δύο γυναικῶν ποὺ μνημονεύει ὁ Ἀπόστολος Παυλος στὴν πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολή[72],

---

69. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ γενικότερα βλ. *Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολογων, Β′ Συμποσιο*, Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκεμβρίου 1992, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2002.

70. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius et la penetration des Slaves dans les Balkans*, Paris 1979-1981. A. A. Struck, *Makedonische Fahrten*, II, *Die Makedonischen Niederlande*, Sarajevo 1908. Α. Ε. Καραθανάση, «Ὁ Ἀποστολος Παυλος, οἱ Φίλιπποι, ὁ εὐρωπαικος πολιτισμός», εν *Παυλος. Πρωτος μετα τον ενα* [Κλαδος Εκδόσεων Ἐπικοινωνιακης καὶ Μορφωτικης Ὑπηρεσίας της Ἐκκλησιας της Ἐλλαδος], Ἀθηναι 2001, σσ. 274-275. Κ. Λυκουρινου, «Ἡ Καβαλα της Ὀθωμανικης περιόδου (τέλη 14ου αι.-1912). Ἡ παλια πολη-συνοικια της Παναγιας», ἐν *Ἡ παλιὰ πόλη τῆς Καβάλας (7ος π.Χ.-2ος αἰ.). Ὁ χῶρος, οἱ ἄνθρωποι, τὰ τεκμήρια της ιστοριας*, τομ. I, εκδ. Ἐξωραιστικὸς Πολιτιστικος Συλλογος Παναγίας «Τὸ Κάστρο», Καβάλα 2005, σσ. 53-64.

71. *Acta Sanctorum Augusti*, τόμ. I (φωτοαναστατικὴ ἀνατύπωσις), Bruxelles 1970, σ. 179: «*Nomen Lydiae proprium ipsi fuit apud Philippenses tametsi forsan ideo datum, quia oriunda erat ex Lydia, Asiaeminoris provincia, ad quam, secundum geographos quosdam veteres, Thyatira pertinebant*». Γενικοτερα για τὴν προελευση του ὀνοματος Λυδια βλ. P. Pilhofer, *Die erste christliche Gemeinde Europas*, Bad 1, Tübingen 1995, σ. 234 ἑξ. Π. Ν. Τρεμπέλα, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, σ. 456.

72. 4, 2: «*Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ*». Περι των γυναικων αυτων βλ. Ι. Δ. Καραβιδοπουλου, *Ἀποστολου Παυλου Ἐπιστολες*

δηλαδὴ Εὐοδία Λυδία ἢ Συντύχη Λυδία[73].

Θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανείς, μὲ βάση τὰ παραπάνω, ὅτι ἡ ἀναγνώριση τῆς Λυδίας ὡς ἁγίας δὲν ἔγινε ἐξ ἀρχῆς, διότι ὑπῆρχαν γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομά της αὐτὰ τὰ ζητήματα. Μία τέτοια ἄποψη νομίζουμε δὲν εὐσταθεῖ γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο ὅτι στὴ Συναξαριακή μας παράδοση ἔχουμε παραδείγματα ἑορτασμοῦ καὶ μνήμης πολλῶν ἀνωνύμως φερομένων ἁγίων. Στὸ Ἱεροσολυμιτικο Κανονάριο π.χ. (5-7 αἰ.) στὶς 17 Ἀπριλίου καταχωρίζεται ἡ μνήμη «*τῶν ἁγίων τυφλῶν, χωλῶν, κωφῶν καὶ δαιμονιόντων των ὑπὸ του Κυρίου θεραπευθέντων*»[74].

Στὸ ἴδιο Τυπικὸ στὶς 12 Ὀκτωβρίου ἀναφέρεται ἀνωνύμως ἡ μνήμη τοῦ πιστεύσαντος ληστοῦ[75], ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ὑμνογράφο θεολογεῖ[76], ἀνοίγει τὸν παράδεισο αὐθημερὸν[77] καὶ ἕως σήμερα μνημονεύεται μετὰ τὸ Μηνολόγιο στὸ σχετικὸ ὑπόμνημα τοῦ Ὄρθρου τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς[78]. Τὸ Σάββατο πρὸ τῆς Ἀπόκρεω «*μνειαν πάντων των ἀπ᾽ αἰωνος κοιμηθέντων εὐσεβως, ἐπ᾽ ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωης αἰωνίου, οἱ θειότατοι Πατέρες ἐθέσπισαν*». Κατὰ τὸν 7ο αἰώνα διαμορφώνεται καὶ καθιερώνεται ἡ ἑορτὴ τῶν ἁγίων πάντων κατὰ τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν Πεντηκοστή[79]. Στὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (10ου αἰ.)[80] καὶ στὸ Βασιλειανὸ λεγόμενο

προς Ἐφεσιους, Φιλιππησιους, Κολοσσαεις, Φιλημονα, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 365-367. J.-P. Sterck - Degueldre, ὅ.π., σσ. 137-138. Γιὰ τὸ ἂν ἦταν ἀπελεύθερη ἡ Λυδία ἢ ὄχι βλ. Αἰκ. Τσαλαμπούνη, ὅ.π., σ. 154 (σχ. 127).

73. P. Pilhofer, *ὅ.π.*, σ. 237.

74. Κ[αλλιστου] Μ[ηλιαρᾶ], ὅ.π., ἐν *Νέα Σιὼν* 20 (1925) 21.

75. Κ. Σ. Κεκελίδζε (Πρωθ.), ὁ.π., σ. 114. Στὰ Ἀποκρυφα βεβαίως οι δύο ληστες φέρονται με τὸ ὄνομά τους: Ὁ εὐγνώμων ληστης ἦταν ο Δημας. Βλ. Ἰ. Δ. Καραβιδοπουλου, *Ἀποκρυφα Κειμενα. Α΄ Ἀποκρυφα Εὐαγγελια* [Βιβλικη Βιβλιοθηκη 13], εκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 244: «*Καρφώθηκαν, λοιπόν, μαζί μὲ τὸν Ἰησοῦ, ἀπὸ ἀριστερὰ ὁ Γέστας, καὶ ἀπὸ δεξιὰ ὁ Δημᾶς*».

76. α΄ τροπάριο τῶν Μακαρισμῶν Ὄρθρου Μεγάλης Παρασκευῆς: «*Ὁ δὲ συσταυρούμενος, Θεὸν ὁμολόγησε τὸν κρυπτόμενον*».

77. Ἐξαποστειλάριο Ὄρθρου Μεγάλης Παρασκευῆς: «*Τὸν ληστὴν αὐθημερόν, τοῦ παραδείσου ἠξίωσας, Κύριε*».

78. «*Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ τὰ ἅγια καὶ σωτήρια καὶ φρικτὰ πάθη τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτελοῦμεν ... ἔτι δὲ καὶ τὴν τοῦ εὐγνώμονος ληστοῦ, τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ, σωτήριον ἐν τῷ σταυρῷ ὁμολογίαν*».

79. Σ. Πασχαλίδου, *ὅ.π.*, σ. 374. Βλ. καὶ T. Velmans, «Le Dimanche de Tous les Saints et l'Icone exposée à Charleroi», ἐν *Byzantion* 53 (1983) 17-35.

80. H. Delehaye, *ὅ.π.*, στ. 558 (13-14): «*Καὶ τῶν «ἁγίων ὀκτὼ μαρτύρων τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης*».

Μηνολόγιο[81] ἀναφέρονται μνῆμες ἀνωνύμων μαρτύρων[82]. Ὁ ἅγιος Νικόδημος ἐπίσης στὸ Συναξαριστή του μεταξὺ τῶν νέων ἁγίων προσέθεσε καὶ πολλοὺς ἀνώνυμους[83].

Πέρα πάντως ἀπὸ ὁποιαδήποτε σχολαστικὴ προσέγγιση σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομά της εἶναι γεγονὸς ὅτι στοὺς Φιλίππους, ὅπως σημειώνει καὶ τὸ Συναξάριο ποὺ μνημονεύσαμε, ἔτσι τὴν γνώριζαν, μὲ τὸ ὄνομα ποὺ τὴν ἀναφέρουν οἱ Πράξεις· *«ὀνόματι Λυδία»*[84] κατὰ τὸ *«ὀνόματι Μάρθα»*[85], *«ὀνόματι Ταβιθά»*[86], *«ὀνόματι Ρόδη»*[87], *«ὀνόματι Δάμαρις»*[88]. Ἡ ἁγία Λυδία εἶχε ὄνομα, καλὸν μάλιστα καὶ εὔηχον. Μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔγινε γνωστὴ σ' ὅλο τὸν κόσμο[89] κατὰ ὑπερβολικὴν ἔστω ἀντιστοιχία μὲ αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος γιὰ τὴ γυναίκα ποὺ μύρωσε τὸν Κύριο· *«ὅπου ἐὰν κηρυχθεῖ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς»*[90]. Στὴ μία περίπτωση ἡ γυναίκα ἔγινε γνωστὴ γιατὶ συνέβαλε στὴν προετοιμασία τῆς ταφῆς τοῦ Κυρίου. Στὴν ἄλλη περίπτωση ἡ Λυδία συνετάφη μὲ τὸ Χριστὸ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀφοῦ βεβαίως, ὅπως ὑπῆρχε ἀπὸ τότε τὸ ἔθος, κατηχήθηκε[91]. Ὁ Κύριος φώτισε καὶ ἄνοιξε τὴν καρδιά της, διότι, ὅπως σημειώνει ὁ Ἀμμώνιος πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας (†458), ζοῦσε θεοσεβῶς καὶ δὲν ἄκουσε εἰς μάτην τὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου[92].

---

81. Basilius Porphyrogenitus, *Menologium Graecorum*, PG 117, 365D: «*Ἄθλησις τῶν ἁγίων τριάκοντα πέντε μαρτύρων τῶν ἐν Καισαρείᾳ*».

82. Δ. Α. Κακλαμάνου, *Μάρτυρες καὶ Ὁμολογητὲς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 314-320.

83. *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τόμ. πρῶτος, ιδ'-κε'. Βλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου (Μητρ. πρ. Λεοντοπόλεως), *ὅ.π.*, σ. ια'. Ὑπάρχει καὶ Ἀκολουθία ἀνωνύμων ἁγίων. Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου (πρ. Λεοντοπόλεως), *Ἁγιολογικά. Βιβλιογραφια τῶν Ἀκολουθιῶν*, ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Θ' Τόμου τῆς ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 88.

84. 16, 14.

85. *Λουκ.* 10, 38.

86. *Πράξ.* 9, 36.

87. *Πράξ.* 12, 13.

88. *Πράξ.* 17, 34.

89. Π. Ν. Τρεμπέλα, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, σ. 456: «*Εἶναι μεγάλη τιμὴ δι' αὐτήν, τὸ ὅτι τὸ ὄνομά της ἀνεγράφη εἰς τὴν Βίβλον τοῦ Θεοῦ καὶ οὕτω ὁπουδήποτε αἱ Γραφαὶ θ' ἀναγινώσκωνται αἰωνίως θὰ μνημονεύηται αὕτη*».

90. *Ματθ.* 26, 13.

91. Ἀμμωνίου Ἀλεξανδρείας, *Fragmenta in Acta Apostolorum*, 16, PG 85, 1556D-1557A: «*Σημειωτέον ὅτι δεῖ πρῶτον τὰς κατηχήσεις γίνεται καὶ ὅταν δέξωνται τὸν λόγον οἱ ἀκούοντες, τότε ἐπιφέρειν καὶ τὸ βάπτισμα*».

92. *Ὁ.π.*, PG 85, 1557AB: «*Ὅτι ἐκείνοις ἀνοίγει θύραν ὁ Θεὸς τοῖς θεοσεβῶς μὲν*

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀργότερα, τὸν 4ο μ.Χ. αἰ., τὸ ὄνομα τῆς Λυδίας τὸ ἔφερε, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, μία μάρτυς ποὺ τιμᾶται μέχρι σήμερα, δείχνει προφανῶς ὅτι στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ἡ οἰκοδέσποινα τῶν Φιλίππων, ὁ στύλος τῆς ἐκεῖ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας[93] καὶ ξενοδόχος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῆς συνοδείας του, δὲν ξεχάστηκε. Αὐτὸ δείχνει καὶ τὸ ὅτι σ' ἕναν Βίο, «*ὑπόμνημα ἐν ἐπιτομῇ εἰς τὸν μέγαν Ἀπόστολον τοῦ Χριστοῦ Πέτρον καὶ Παῦλον τὸ σκεῦος της ἐκλογῆς*», ποὺ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸ Ρῶσο ἁγιολόγο B. Latyšev στὸ *Ἀνώνυμον Αὐτοκρατορικὸν Μηνολόγιον* (10ος αἰ.), ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τῆς πορφυροπώλιδος Λυδίας[94].

Τὴ μνήμη αὐτοῦ τοῦ εὐλογημένου προσώπου, τῆς Λυδίας, μολονότι δὲν ὑπῆρχε ἐπίσημη ἑορτολογικὴ μαρτυρία, τὴ διετήρησαν ὁπωσδήποτε καὶ οἱ ἀναφορὲς τῶν Πατέρων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ὁ Εὐθάλιος ὁ Διάκονος (†458) ὁ ὁποῖος διήρεσε σὲ κεφάλαια τὸ κείμενο τῶν Πράξεων καὶ σημείωσε τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν τμημάτων τοῦ ἱεροῦ κειμένου ποὺ διαβάζονται στὶς λατρευτικὲς συνάξεις ἔχει καὶ ἕνα κεφάλαιο «*περὶ πίστεως καὶ σωτηρίας, τινὸς γυναικὸς Λυδίας*»[95]. Ἡ συγκεκριμένη πάντως περικοπὴ μὲ

ζῶσι, πλανωμένοις δὲ περὶ τὴν πίστιν, διὰ τὴν πατροπαράδοτον κακοπιστίαν· ἰδοὺ γὰρ καὶ αὐτὴ ἔσεβε μὲν τὸν Θεόν, ἠγνόει δὲ τὸ πῶς δεῖ σωθῆναι, ὅπερ αὐτῇ ὁ Κύριος ἀνεπλήρωσε διὰ τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας ὡς τὸ ρητόν φησι· 'Σεβομένη τὸν Θεόν'. Εἰ δὲ τοῦ ἐναντίου, ὅταν ὁ Θεὸς οὐκ ἀνοίγῃ καρδίαν τινός, διὰ τοῦτο οὐκ ἀνοίγει, ἐπεὶ ἄθεος ἐστι, καὶ εἰς μάτην δέχεται τοὺς λόγους· κἂν γὰρ δι' ἐναργῶν ἀποδείξεων συστήσῃ τις τὸν θεῖονλόγον, ὥσπερ καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ σημείων καὶ τεράτων· ἀλλ' οὖν δουλεύειν θέλων τοῖς ἑαυτοῦ πάθεσι καὶ κακίᾳ, ἀποτρέπεται τὸν λόγον· αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος γενόμενος. Οὐδέποτε γὰρ ὁ Θεὸς συνεργεῖ τινι εἰς κακόν· ἀλλ' εἰς μὲν τὰ καλὰ διὰ τὴν αὐτοῦ φιλαγαθίαν συνευδοκεῖ· ἐπὶ δὲ κακῶν, συγχωρεῖ πορεύεσθαι ἕκαστον ἐν τοῖς ἐπιθυμήσασιν αὐτοῦ· πρὸς ὃ οὖν θέλει τις ζῇ». Βλ. καὶ Π. Ν. Τρεμπέλα, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, σ. 457: «*Διανοίγεσθαι λέγεται κυριολεκτικῶς περὶ τῶν ὀφθαλμῶν· καὶ ἡ καρδία (ἡ διάνοια) ἔχει ὀφθαλμοὺς (Ἐφ. 1, 18). Ἡ καρδία ἐξ ἑαυτῆς εἶναι κεκλεισμένη, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀνοίγῃ αὐτήν. Οὕτω καὶ ἐν Β΄ Μακ. 1, 4. Ὁ Κύριος διήνοιξε. Τὸ ἔργον τῆς ἐπιστροφῆς λοιπὸν εἶναι ἔργον τοῦ Κυρίου. Αὐτός ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Ὄχι διότι καὶ ἡμεῖς δὲν ἔχομεν νὰ πράξωμέν τι. Ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ εἰσφέρωμεν τὸ ἑαυτῶν. Ἀλλ' ἐξ ἑαυτῶν καὶ ἄνευ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμέν τι*».

93. J. Holzner, *ὅ.π.*, σ. 175.

94. *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae* [...] *supersunt*, τόμ. II, Petropoli 1912 (φωτ. ἀνατ. Leipzig 1970), σ. 119. Περὶ τοῦ Μηνολογίου αὐτοῦ βλ. Th. Detorakis, «Ἡ χρονολόγηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ Μηνολογίου τοῦ B. Latyšev», ἐν *Byzantinische Zeitschrift* 83 (1990) 46- 50. Τοῦ ἰδίου, *Εισαγωγη στη σπουδὴ των ἁγιολογικων κειμενων (Πανεπιστημιακαὶ Παραδόσεις)*, Ρέθυμνο 1992, σσ. 44-45.

95. Εὐθαλίου Ἐπισκόπου Σούλκης, *Ἔκθεσις κεφαλαίων τῶν Πράξεων*, PG 85,

τὸ περιστατικὸ τῆς βάπτισης τῆς Λυδίας δὲν διαβάζεται παρὰ μόνο τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης της. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Πεντηκοσταρίου ποὺ προβλέπεται ἡ ἀνάγνωση περικοπῶν ἀπὸ τὶς Πράξεις[96] διαβάζεται ἀπὸ τὸ 16ο Κεφάλαιο τὴν Κυριακὴ τοῦ Τυφλοῦ μόνο τὸ τμῆμα ποὺ ἀναφέρεται στὴ θεραπεία τῆς δούλης ποὺ εἶχε «*πνεῦμα πύθωνος*», στὴ φυλάκιση-ἀπελευθέρωση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ στὴ βάπτιση τοῦ δεσμοφύλακα[97]. Συνδυάζεται αὐτὴ ἡ περικοπὴ μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Εὐαγγελίου, τῆς θεραπείας δηλαδὴ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ[98] διότι ὁ Χριστὸς παρουσιάζεται ὡς τὸ φῶς τοῦ κόσμου[99], ἐξαίρεται ἡ πίστη τοῦ τυφλοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ δεσμοφύλακα[100] καὶ τὸ θαῦμα στὴ μία καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση γίνεται «ἐξ ὑγροῦ» («*εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωὰμ*»[101] – «*καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα*»[102]). Τὸ θαῦμα τῆς γυναίκας μὲ τὸ μαντικὸ πνεῦμα συνδέεται μὲ τὸν τυφλὸ ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Χριστὸς δημιουργεῖ προβλήματα εἴτε διότι κάνει θαύματα τὸ Σάββατο[103], εἴτε διότι εἰσάγει ἔθιμα ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση καὶ

657C. Πρβλ. Παμφίλου Μάρτυρος (†290), *Ἔκθεσις κεφαλαίων τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*, PG 10, 1556. Οἰκουμενίου, *Κεφάλαια τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*, PG 118, 40 (24).

96. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὅτι οὐκ ἀκίνδυνον τοῖς ἀκροαταῖς τὸ σιγᾶν τὰ λεγόμενα τῇ ἐκκλησίᾳ ...*, PG 51, 105: «*Μετὰ τὸν σταυρὸν εὐθέως ἀνάστασιν καταγγέλομεν τοῦ Χριστοῦ, τῆς δὲ ἀναστάσεως ἀπόδειξίς ἐστι τὰ σημεῖα τὰ ἀποστολικά, τῶν δὲ σημείων ἀποστολικῶν διδασκαλεῖον ἐστι τοῦτο τὸ βιβλίον. Ὁ τοίνυν μάλιστα πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν τὴν Δεσποτικήν, τοῦτο μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν εὐθέως οἱ Πατέρες ἐνομοθέτησαν ἀναγινώσκεσθαι. Διὰ τοῦτο τοίνυν, ἀγαπητοί, μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐθέως ἀναγινώσκομεν τὰ σημεῖα τῶν ἀποστόλων, ἵνα ἔχωμεν σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν*».

97. *Πράξ.* 16, 16-34.

98. *Ἰω.* 9, 1-38.

99. *Ἰω.* 9, 6: «*Φῶς εἰμι τοῦ κόσμου*». Βλ. καὶ Ἰ. Μ. Φουντούλη, *Λογικὴ Λατρεία* [Σειρὰ «Λογικὴ Λατρεία»], ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα ³1997, σ. 106. Ι. Δ. Καραβιδόπουλου, *Ὁδὸς ἐλπίδας. Μηνύματα ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν*, ἐκδ. Χριστιανικῆς Ἀδελφότητας «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 121-124.

100. *Ἰω.* 9, 38: «*Πιστεύω Κύριε· καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ*». *Πράξ.* 16, 30-31: «*Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ; οἱ δὲ εἶπον· πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκος σου*».

101. *Ἰω.* 9, 7. Βλ. καὶ Χ. Κ. Καρακόλη, *Ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν θαυμάτων στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 194 ἑξ. Ἰδιαιτέρως σσ. 553-555.

102. *Πράξ.* 16, 33.

103. *Ἰω.* 9, 16: «*Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ*».

γίνεται αἰτία διαφωνιῶν, ταραχῶν καὶ συγκρούσεων[104].

Ἔχουμε τὴ γνώμη ὅτι ἀντίστοιχα νοήματα καὶ μηνύματα ὑπάρχουν καὶ στὸ παράδειγμα τῶν ὅσων λέγουν οἱ Πράξεις καὶ γιὰ τὴν ἁγία Λυδία. Ἐξαίρεται π.χ. ἡ θεοσέβειά της, ὅπως καὶ τοῦ τυφλοῦ[105]. Ἐξαίρεται ἐπίσης ἡ πίστη της, ὅπως καὶ τοῦ δεσμοφύλακα[106]. Ἔχουμε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις βάπτισμα[107], ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ τυφλοῦ θαῦμα δι' ὕδατος. Ὅ,τι περιγράφεται στὸ 16ο κεφάλαιο τῶν Πράξεων ἀποτελεῖ συνολικὰ ἕνα θαῦμα. Καὶ ποιὸ εἶναι τὸ θαυμαστόν; διερωτᾶται ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος. Τὸ θαυμαστὸν εἶναι τὸ ὅτι «*γυναῖκες καὶ δουλοι πείθωνται*» γιὰ πράγματα ποὺ οὔτε οἱ φιλόσοφοι «*Πλάτωνες καὶ πάντες ἐκεῖνοι οὐδένα πεῖσαι ἴσχυσαν*». Καὶ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἀποδέχονται οἱ ἁπλοὶ ἄνθρωποι εἶναι «*περὶ ἀναστάσεως, περὶ βασιλείας οὐρανῶν, περὶ βίου φιλοσόφου*»[108]. Ἀπὸ τὴν ἄποψη λοιπὸν αὐτὴ θὰ μποροῦσε τὴν Κυριακὴ τοῦ Τυφλοῦ νὰ διαβάζονται καὶ τὰ ὅσα γράφουν οἱ Πράξεις γιὰ τὴ Λυδία. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως παλαιότερα νὰ ὑπῆρχε καὶ αὐτὸ τὸ περιστατικὸ στὴ συγκεκριμένη περικοπή. Στὰ Μοναστήρια πάντως τὸ βράδυ τῆς Ἀνάστασης ἀναγινώσκεται ὁλόκληρο τὸ βιβλίο τῶν Πράξεων, ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Λυδίας ἀκούγεται καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο στὴν πασχάλια Ἀκολουθία. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Γραφὴ διαβάζεται καὶ

---

104. *Ἰω.* 9, 16: «*Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς*». *Πράξ.* 16, 20-21: «*Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐνταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν*». Βλ. καὶ Σ. Κούτσα (Μητρ. Νέας Σμύρνης), *Οἱ Ἀπόστολοι τῶν Κυριακῶν. Κείμενο-μετάφραση-ἑρμηνευτικὰ σχόλια*, τόμ. Α', Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2002, σσ. 106-107. Γενικότερα γιὰ τὴν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ περιστατικοῦ μὲ τὴν ἔχουσα «*πνεῦμα πύθωνος*» «*παιδίσκη*» βλ. Β. Π. Στογιάννου, «Πνεῦμα πύθωνα» (*Πράξ.* 16, 16). Ἡ συνάντηση τοῦ ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ μὲ τὴ μαντική», ἐν *Δελτιο Βιβλικων Μελετων* 1, Νεα Σειρα (Ἰουλ.-Δεκ. 1980), ἔτος 9ο, τεῦχ. 2ο, σσ. 99-114.

105. *Ἰω.* 9, 31: «*Ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει*». Πράξ. 16, 14: «*Σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν, ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν*».

106. *Πράξ.* 16, 15: «*Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον μου μεινατε*». Πράξ. 16, 30-31· 34. Ἰωάννου Χρυσοστομου, *Ὑπομνημα εἰς τας Πραξεις των Ἀποστολων, Ὁμιλια* 36, PG 60, 260: «*Ἡ του δεσμοφυλακος πιστις ἀντι φωνης ἦν. Τί τούτου ἴσον; Δεσμεῖται καὶ λύει δεδεμένος, λύει διπλοῦν δεσμόν· τὸν δήσαντα ἔλυσεν διὰ τοῦ δεθῆναι. Ὄντως ταῦτα χάριτος ἔργα*».

107. *Πράξ.* 16, 15: «*Καὶ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς*». *Πράξ.* 16, 33: «*Καὶ ἐβαπτίσθη αὐτος και οἱ αὐτου παντες παραχρημα*». Πρβλ. Ἰωαννου Χρυσοστομου, ο.π., PG 60, 259β: «*Ἔλουσεν αὐτοὺς καὶ ἐλούθη· ἐκείνους μὲν ἀπὸ τῶν πληγῶν ἔλουσεν, αὐτὸς δὲ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἐλούθη· ἔθρεψε καὶ ἐτράφη*».

108. Ὁ.π., PG 60, 260.

κατ᾽ ἰδίαν[109] οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀναγνώσεις τῶν Πράξεων.

Ἀπὸ τους Πατέρες τὴ Λυδία τὴν μνημονεύουν γιὰ τὴν πίστη της καὶ τὴν εὐπρόσδεκτη ἀπὸ τὸ Θεὸ προθυμία της ὁ Μέγας Βασίλειος[110], ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος[111], ὁ μέγας Φώτιος[112] κ.ἀ. Ὁ Θεὸς γράφει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος δὲν περιόρισε τὴν πρόνοιά του μόνο στὰ Ἰουδαϊκὰ ἀλλὰ *«και τῶν προσηλύτων ἐμνήσθη, τῶν ἐκ τῶν ἐθνῶν προσιόντων, τήν τε βοήθειαν, και την εὐλογιαν εἰς ἅπαντας γεγενῆσθαι λέγων· Κύριος μνησθεις ἡμῶν, εὐλόγησεν ἡμᾶς. Εὐλόγησε τον οἶκον Ἰσραήλ· εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἀαρών· εὐλόγησε τους φοβουμενους τον Κύριον»*[113]. Ἔτσι εὐλόγησε καὶ τὸν οἶκον τῆς Λυδίας *«ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστω»*[114]. Καὶ τοῦτο διότι ἡ πορφυρόπωλις δὲν ζήτησε ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους ἐφήμερα πράγματα, ὅπως συνέβαινε στὴν περίπτωση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης[115], *«ἀλλά τι· Εἰ οὐ κεκρίκατέ με ἀναξίαν τῷ Κυριω εἰσελθόντες μείνατε παρ᾽ ἐμοί. Εἶδες πόσον τὸ μέσον, καὶ τίνα ἤτουν οἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ, τίνα δε οἱ ἐν τῇ Καινῇ... Εἶδες εὐλογίας δύναμιν τα ἀπόρρητα χαριζομένην ἀγαθα και οὐδὲν ἔχουσαν γήϊνον»*[116].

Αὐτὴν τὴν πίστη ποὺ εἶναι θεμέλιο κάθε οἴκου[117] καὶ διδάσκα-

---

109. Ἰ. Λ. Γαλάνη, «Ἡ κατ᾽ ἰδίαν χρήση τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸν Ἰωάννη το Χρυσόστομο», ἐν *Πρακτικα ΙΣΤ Θεολογικου Συνεδριου με θεμα «Ὁ ἱερος Χρυσοστομος»* [Ἱερα Μητρόπολις Θεσσαλονίκης], Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 117-126. Για την σημασία τῆς ανάγνωσης τῶν Γραφῶν ὁ ἅγιος Ιωάννης ὁ Δαμασκηνος γράφει: *«Καλλιστον και ψυχωφελεστερον ερευνᾶν τας Γραφας. Ὥσπερ γαρ δενδρον παρα τας διεξοδους πεφυτευμενον, οὕτω και ἡ ψυχη τῇ θεια ἀρδευομενη Γραφῃ, πιαίνεται, και καρπον ωριμον διδωσι, πιστιν ὀρθόδοξον, και αειθαλεσι τοῖς φυλλοις, ταῖς θεαρεστοις φημι, ὡραΐζεται πράξεσι». Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 17, PG 94, 1176B.

110. *Ἀρχὴ τῶν Ἠθικῶν*, 37, PG 31, 757C.

111. *Ὁ.π.*, PG 60, 259-260. Βλ. καὶ *Εἰς τὸν 113ο ψαλμόν*, PG 55, 311· 321-322. *Ἐπιστολὴ πρὸς Κυριακὸν Ἐπίσκοπον ἐν ἐξορίᾳ ὄντα καὶ αὐτόν*, PG 52, 685.

112. *Μυριοβιβλον ἢ Βιβλιοθηκη*, 222, PG 103, 808B: *« Ο και ἡ πορφυροπωλις εἰδυια τοῖς περι Βαρναββαν και Παυλον ἔλεγεν, ει πιστην με κεκρίκατε τω Κυριω, μεινατε πρός με».*

113. *Εἰς τὸν 113ο ψαλμόν*, PG 55, 311ᵋ.

114. *Ἐφ.* 1, 3.

115. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *ὅ.π.*, PG 55, 311-312.

116. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *ὅ.π.*, PG 55, 311ᵋ.

117. Ιωάννου Δαμασκηνοῦ, *Εις Ἐπιστολην προς Εφεσιους*, 4, PG 95, 880C: *«Ὁ γαρ θεμελιος και ἡ ασφαλεια η πιστις ἐστιν, ἧς ἄνευ ου δυνατον οικοδομηθηναι τι. Ἐπει ουδε οἰκοδομη εστιν, ωσπερ ουδε οἶκος ἄνευ θεμελιων. Εστιν οὖν ἡ μεν πιστις τα θεμελια, και η του πατρος οικου οικοδομη, αἱ δε πραξεις αἱ κατ᾽ αρετην, οροφω ἐοικασι*

λος τῶν πάντων[118] ἐπισημαίνουν καὶ ἄλλοι ἑρμηνευτὲς τῶν σχετικῶν μὲ τὴ Λυδία ἀναφορῶν τῶν Πράξεων· *«Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ. Ὅρα φιλόσοφον γυναῖκα*, γράφει ὁ Θεόφύλακτος Βουλγαρίας· *πρῶτον αὐτὸ ἐμαρτύρησε τὸ τὸν Θεὸν καλέσαι αὐτήν. Ἴδε καὶ τὸ ἄτυφον· γυνὴ ταπεινὴ αὕτη, καὶ ἀπὸ τέχνης πορφυρόπωλις, φησί ... Οὐκ εἶπε δὲ εἰ μεγάλην γυναῖκα, εἰ εὐλαβῆ κεκρίκατε, ἀλλὰ πιστὴν τῷ Κυρίῳ. Εἰ τῷ Κυρίῳ, πολλῷ μᾶλλον ὑμῖν. Οὐ παρεκάλεσεν ἁπλῶς, ἀλλ' αὐτοὺς ἀφῆκε κυρίους εἶναι, εἰ καὶ ἠνάγκασε σφοδρῶς»*[119].

Ὁ ὅσιος Νεῖλος ὁ Ἀσκητὴς γιὰ νὰ ἐξάρει τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ μικρὲς ἀφορμὲς καὶ ἐλάχιστα, ταπεινὰ δηλαδὴ πρόσωπα, ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ οἰκονομεῖ μεγάλα καὶ θαυμαστὰ πράγματα παραλληλίζει τὴ Λυδία μὲ τὴν εὐτελῆ Σαμαρείτιδα[120], τὴ Χαναναία[121], τὴν αἱμορροοῦσα[122] καὶ τὸ Σίμωνα τὸ βυρσοδέψη ποὺ φιλοξένησε τὸν Ἀπόστολο Πέτρο στὸ σπίτι του[123]. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἔγιναν αἰτία νὰ ἀκουστεῖ τὸ θεῖο κήρυγμα καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου ν' ἀνοίξει τὴν πύλη τῆς σωτηρίας ἀκόμη καὶ στοὺς ἐθνικούς[124]. Κατὰ τὸν ἱερὸ

συγκλείοντι καὶ οἱονεὶ στεφανοῦντι τὸ πᾶν οἰκοδόμημα».

118. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν 113ο ψαλμόν*, PG 55, 321: *«Ἡ πίστις πάντων ἐστὶ διδάσκαλος, καὶ ταύτης ἄνευ οὐδὲ λαλῆσαι τι δυνάμεθα».*

119. *Ἐξηγήσεις εἰς τὰς Πράξεις*, PG 125, 729C. Πρβλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, *ὅ.π.*, PG 125, 1106A.

120. *Ἰω.* 4, 1 ἑξ.

121. *Ματθ.* 15, 22.

122. *Ματθ.* 9, 20.

123. Πράξ. 10, 6: *«Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν».* Πρβλ. *Πράξ.* 9, 43· 10, 32. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδειγμα ἀλλὰ καὶ τὰ προηγούμενα δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι κατὰ τοὺς Πατέρες ἡ Λυδία ἦταν κάποιο ἀσήμαντο πρόσωπο στὴν κοινωνία τῶν Φιλίππων. Ἡ σύγχρονη ἔρευνα τὴ Λυδία τὴν παρουσιάζει ὡς συνειδητοποιημένη γυναίκα μὲ δραστηριότητα καὶ ἐνεργὸ παρουσία στὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα τῆς πόλης τῶν Φιλίππων. Καὶ τοῦτο προφανῶς διότι ἦταν ἔμπορος πορφύρας, *«σεβομένη τὸν Θεὸν»* (προσήλυτος). Ἦταν ἡ προϊσταμένη ἑνὸς μεγάλου οἴκου καὶ γενικότερα γιατὶ ἡ γυναίκα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἰδιαίτερα στὴ Μακεδονία, εἶχε τὴν εὐχέρεια νὰ κινεῖται ἐλεύθερα καὶ νὰ ἀσκεῖ τὴν ἐπιρροή της στὶς ἰουδαϊκὲς κοινότητες καὶ τὸ ρωμαϊκὸ περιβάλλον ποὺ ζοῦσε. Βλ. σχετικὰ Ευ. Χ. Ἀδαμτζίλογλου, *Ἡ γυναίκα στὴ θεολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυση τοῦ Α΄ Κορ. 11, 2-16*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 114-129. Αἰκ. Τσαλαμπούνη, ὅ.π., σσ. 119-155. Χ. Κ. Οἰκονόμου, *Ἡ συγκρότηση τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης. Συγκριτικὴ μελέτη τῶν Πράξεων 17, 1-10 καὶ τῶν Α΄ καὶ Β΄ Θεσσαλονικεῖς*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 183-184. Τοῦ ἰδίου, *Θεολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ Πατερικὴ Ἑρμηνευτικὴ* [Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη 21], ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 178-179· 196· 212.

124. Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ, *Ἐπιστολῶν βιβλία* 4, 3, 145, PG 79, 452A: *«Ὅτι δὲ καὶ*

Χρυσόστομο ἡ γυναίκα ἡ πορφυροπώλις συγκρίνεται μὲ τὸν Σίμωνα τὸ βυρσοδέψη, διότι σ' αὐτον «*κατεκρύπτετο*» ὁ Πέτρος, στὴ δὲ Λυδία ὁ Παῦλος «*ὅτι οὐκ εἶχον παρὰ τοῖς πλουσίοις παρουσίαν*»[125].

Γ'

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ γυναίκα τῆς ὁποίας ἡ μνήμη στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ἔμεινε ζωντανή, ἔπρεπε νὰ τιμηθεῖ καὶ πιὸ ἐπίσημα. Στὸ Συναξάριό της τὸ ὁποῖο εἶναι δημοσιευμένο στὰ Acta Sanctorum ἐπισημαίνεται ὅτι ἀξίζει νὰ τιμηθεὶ ἡ Λυδία, διότι σύμφωνα μὲ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων τιμήθηκε μὲ τὸ νὰ ἐπαινεθεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Ἅγιο Πνεῦμα[126]. Τιμήθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο ὁ ὁποῖος ξεκίνησε τὸ ἱεραποστολικό του ἔργο στοὺς Φιλίππους βαπτίζοντας τὴ Λυδία «*ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν*»[127]. Φιλοξενήθηκε στὸ σπίτι της καὶ μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του ἐπέστρεψε μὲ τὴ συνοδεία του «*πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς παρεκάλεσαν αὐτοὺς καὶ ἐξῆλθον*»[128]. Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος σημειώνει ὅτι δὲν ἔπρεπε «*τὴν ξενοδόχον ἀφεῖναι ἐν ἀγῶνι καὶ μερίμνῃ*»[129].

Τὸ πλήρωμα λοιπὸν τοῦ χρόνου γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας ὡς ἁγίας ὄχι μόνο ἐν νοήμασι, ἀλλὰ καὶ ἐν ψαλμοῖς, ἐν Ναοῖς, ἐν συγγραφαῖς καὶ ἐν εἰκονίσμασι ἦλθε ἀργότερα. Προηγήθηκε ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία τὸ 16ο αἰ. προφανῶς στὰ πλαίσια τῶν πρωτοβουλιῶν ἱστορικῆς καταγραφῆς τῶν πηγῶν τῆς λειτουργικῆς παράδοσης καὶ ἀνάδειξης βιβλικῶν προσώπων σὲ μία ἐποχὴ ἀντιπαράθεσης μὲ τοὺς Προτεστάντες[130].

Μὲ τὴν εὐκαιρία μάλιστα τῆς ἀναθεώρησης τοῦ Ρωμαϊκοῦ

ἀπὸ μικρῶν ἀφορμῶν, καὶ ἐλαχίστων προσώπων, μεγάλα δὲ οἰκονομεῖται διὰ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ ... Λάβε μοι εἰς μνήμην τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὐτελῆ Σαμαρεῖτιν, καὶ τὴν Χαναναίαν, καὶ τὴν αἱμορροοῦσαν, καὶ Σίμωνα τὸν λεπρόν. Ἀλλὰ καὶ Σίμων ὕστερον ἐν Ἰωππη βυρσεύς, τὸν μέγαν ξενοδοχήσας Πέτρον, σμικρὰ τω θείῳ κηρύγματι γενόμενος ἀφορμή, προ της μεγάλης ἐν Παλαιστίνη Καισαρείας, τοῖς θείοις ἐπαίνοις τετίμηται, καίτοι οὗτος πλήθεσιν ὑπήνοιξε τὴν πύλην τῆς σωτηρίας».

125. *Ἐπιστολὴ πρὸς Κυριακὸν Ἐπίσκοπον ἐν ἐξορίᾳ ὄντα καὶ αὐτόν*, PG 52, 685.

126. *Acta Sanctorum Augusti*, τόμ. I, σ. 199. «*Enimvero merebatur hunc honorem, quae laudum suarum prae conem ipsum habuerat Spiritum Sanctum in Actibus Apostolorum*».

127. *Πράξ.* 16, 13.

128. *Πράξ.* 16, 40. Βλ. καὶ Χ. Οἰκονόμου, *Θεολογία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ Πατερικὴ Ἑρμηνευτική*, σ. 197.

129. *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, PG 60, 260.

130. Βλ. Ἰ. Μ. Φουντούλη, *Λειτουργικὴ (Πανεπιστημιακαὶ Παραδόσεις)*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 61-62. Εὐ. Δ. Θεοδώρου, *Μαθηματα Λειτουργικῆς* (τεῦχος Α΄), Ἀθῆναι ^{6}1993, σ. 72.

Μαρτυρολογίου τὸ 16ο αἰ. ἐντάχθηκε καὶ ἡ ἁγία Λυδία ἡ πορφυρόπωλις (purpuraria) στὸ Ἁγιολόγιο τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ὡς «*prima omnium credidit Evangelio*», ὡς ἡ πρώτη ἀπ᾿ ὅλους ποὺ πίστεψε στὸ Εὐαγγέλιο μετὰ ἀπὸ τὴ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου[131]. Ἡ μνήμη της τιμᾶται στὶς 3 Αὐγούστου[132].

Τὸ κύριο ἔργο τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ὡς ἄνω Μαρτυρολογίου ἀνέλαβε ὁ Βαρόνιος Καῖσαρ, σπουδαῖος ἱστορικὸς καὶ ἁγιολόγος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Βαρόνιος γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ ἔργο ποὺ ἡ παπικὴ Ἐκκλησία τοῦ ἀνέθεσε, ἔλαβε ὑπόψιν καὶ παλαιότερες Συναξαριακὲς Συλλογὲς στὶς ὁποῖες δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορὰ στὴν ἁγία Λυδία[133]. Ἀκόμη καὶ τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα μὲ τὸν τίτλο *Legenda dicta Aurea*[134] τοῦ 13ου αἰ. δὲν μνημονεύει τὴ Λυδία, ἀλλὰ οὔτε καὶ κάποιο ἄλλο βιβλικὸ πρόσωπο ἐκτὸς τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου. Καταλήγουμε ἔτσι στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πρώτη μαρτυρία τῆς μνήμης τῆς ἐκ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας ἁγίας ὑπάρχει στὸ *Martu-rologium Romanum*, τὸ ὁποῖο ἀναθεωρημένο πρωτοεκδόθηκε τὸ ἔτος 1584. Στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἡ ἁγία Λυδία τιμᾶται ὡς προστάτης τῶν βαφέων τῶν ἐνδυμάτων.

Στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἁγία Λυδία τὴ Φιλιππησία ἀναπτύχθηκε τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα. Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ βαίνει παράλληλα πρὸς τὶς κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδο ἐκδηλώσεις τιμῆς καὶ ἀνάδειξης τῆς προσωπικότητας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου.

Συγκεκριμένα μετὰ τὴν ἀπὸ τὸ ἔτος 1925 καὶ μὲ πρωτοβουλία τοῦ τότε Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κυροῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου πρώτη προσπάθεια τιμῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου μὲ Ἑσπερινὸ στὸν Ἄρειο Πάγο[135], ἀκολούθησαν τὸ ἴδιο ἔθος

---

131. H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Romanum*, σσ. 320, 321 (7). Πρβλ. *Πράξ.* 16, 13-15.

132. U. Lattanzi, «Lidia», ἐν *Bibliotheca Sanctorum* 8 (Roma 1967) 44- 45. Βλ. καὶ *Acta Sanctorum Augusti*, τόμ. I (φωτ. ἀνατύπωσις), Bruxelles 1970, σ. 199: «*De S. Lydia purpuraria, philippis in Macedonia*».

133. *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκοπαίδεια* 3 (1963) 643-644. Βλ. καὶ C. Gasbardi, «Baronio, Cesare, ordinale, venerabile», ἐν *Bibliotheca Sanctorum* 3 (1962) 819- 828. P. Paschini, «La riforma Gregoriana del Martirologio Romano», ἐν *Scuola Cattolica* 31 (1923) 198-210· 274- 284.

134. H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Romanum*, (Εἰσαγωγή), σσ. IX-XXIII. J. D. Voragine, *La Légende Dorée*, μετάφρ. Teodor de Wyzewa, ἐκδ. Diane de selliers, τόμ. I-II, Παρίσι 2009.

135. Χ. Θέμελη (†Μητρ. Μεσσηνίας), *Τὸ χρονικὸν τοῦ Ἑσπερινοῦ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ*

καὶ ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις ποὺ ὁ Ἀπόστολος ἐπισκέφθηκε[136]. Στοὺς Φιλίππους ὁ πρῶτος ἑορτασμὸς ἔγινε τὸ ἔτος 1935. Γιὰ τὶς ἀνάγκες αὐτῆς τῆς ἐκδήλωσης, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων πόλεων, οἱ «Ζηλωταὶ τοῦ Χριστοῦ» διαμόρφωσαν στὰ πλαίσια τοῦ Μ. Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς εἰδικὴ Ἀκολουθια μὲ γνωστὰ τροπάρια ἀπὸ τὸ Μηναῖο, ἀναγνώσματα, ἀλλὰ καὶ νέους ὕμνους, ποίημα τοῦ Ἰω. Ἀλεξάκη[137]. Μεταξὺ τῶν νέων τροπαρίων, ἕνα στιχηρὸ καὶ τὸ Δοξαστικὸ μνημονεύουν καὶ τὴ Λυδία ὡς σεπτὴ καὶ μεγαλώνυμο[138].

Τὸ ἔτος 1951 (15-30 Ἰουνίου) μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης 1900 χρόνων (50 μ.Χ.-1950 μ.Χ.) ἀπὸ τὴν ἄφιξη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἑλλάδα, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος σὲ συνεργασία μὲ τὶς Θεολογικὲς Σχολὲς ὀργάνωσε Διεθνὲς Συνέδριο, μὲ μεγάλη μάλιστα ἐπιτυχία, στὴν Ἀθήνα. Στὶς 17 Ἰουνίου οἱ Σύνεδροι, ἀλλὰ

βράχου τοῦ Ἀρείου Πάγου (1921-1986), Ἀθῆναι 1986.

136. Ἰ. Μ. Φουντούλη, «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὸ Ἑορτολόγιο», ἐν *Κληρονομία* 22 (Ἰούν.-Δεκ. 1990) τεύχη Α΄-Β΄, σσ. 258-259. Γ. Χρυσοστόμου (Ἀρχιμ.), «Ἀκολουθίες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιὰ πόλεις τῆς Ἑλλάδας», ἐν *Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Ἑλλάδα*. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Βέροια, 25-27 Ἰουνίου 1998), Βέροια 1998, σσ. 216-221.

137. *Ἱεροὶ Ἑσπερινοὶ Ὕμνοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ψαλλόμενοι κατὰ τὴν Ἑσπέραν τῆς 29ης Ἰουνίου ἡμέραν τῆς μνήμης τῶν κορυφαίων Παύλου καὶ Πέτρου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν Ἑλλάδι. Ἑορταὶ διοργανωθεῖσαι παρὰ τῶν ζηλωτῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν Ἀθήναις, Κορίνθῳ, Θεσσαλονίκῃ, Νικοπόλει (Πρεβέζης), Βερροία, Κρήτῃ καὶ Φιλίπποις (Καβάλας)*, ἐν Πειραιεῖ 1935, σσ. 43-48. Βλ. καὶ Ἰ. Μ. Φουντούλη, «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὸ Ἑορτολόγιο», *ὅ.π.*, σσ. 261-262. Γ. Χρυσοστόμου (Ἀρχιμ.), «Ἀκολουθίες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιὰ πόλεις τῆς Ἑλλάδας», *ὅ.π.*, σσ. 223-225.

138. *Ἱεροὶ Ἑσπερινοὶ Ὕμνοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου* ..., ἐν Πειραιεῖ 1935, σσ. 44-45:

Ἦχος β΄. Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ

«Χαίρετε ἐν Χριστῷ Συντύχη Εὐωδία*, **σὺν τῇ σεπτῇ Λυδίᾳ***, καὶ Κλήμης Ὀλιμπᾶς τε*, καὶ θεῖος Ἐπαφρόδιτος».*

Δόξα. Ἦχος πλ. β΄.

«Σήμερον τὰ στίφη τῶν πιστῶν συνελθόντα, πνευματικῶς πανηγυρίσωμεν*, καὶ τον Ἀποστολον Κυριου*, ἐν Φιλίπποις παραγενόμενον*, εὐφημήσωμεν λέγοντες*. Χαιρε Παῦλε παμφιλτατε*, και κῆρυξ τῆς πίστεως*, και διδάσκαλε τῆς Οἰκουμενης*. Χαίρετε μαθηται και μιμηται τοῦ Ἀποστολου*, Τιμοθεε και Συλλα*, Κλημη και Ἐπαφρόδιτε* και Ὀλιμπᾶ πρωτε ἱεράρχα Φιλιππησιων*, χαιρετε τίμιαι γυναῖκες* Εὐωδία Συντυχη*, **καὶ Λυδία μεγαλώνυμε***, χαίροις ἡ σεπτὴ χορεία τοῦ δεσμοφύλακος*, καὶ πάντων Φιλιππησίων ὁ σύλλογος*. Ὡς ἔχοντες παρρησιαν προς Χριστον τον Θεόν*, παναγιοι Ἀπόστολοι* πρεσβεύσατε σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν».*

καὶ πολλοὶ προσκυνητες, ἐπισκέφθηκαν τοὺς Φιλίππους ὅπου τοὺς ὑποδεχθηκε ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Φιλιππων καὶ Νεαπολεως κυρὸς Χρυσοστομος. Κατὰ τὴν Ἀκολουθία ποὺ τελέσθηκε στὰ ἐρειπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς ὁ Μητροπολίτης ἀπηυθυνε ἐκτενὴ προσευχὴ στὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ἡ ὁποία περιεῖχε καὶ μια ἀποστροφὴ πρὸς τὴν Λυδια· «*Οδηγησον ἡμᾶς ἐπι τον τοπον τῆς προσευχῆς, ινα τῶν σωτηριων σου ρηματων ἐνωτισθῶμεν και, ὡς ἡ Λυδια ἐκεινη η πορφυροπωλις, ἐν τῇ σαγηνη τῶν λογων σου σαγηνευθῶμεν*»[139].

Τὰ ἀναφερθεντα, λιγα μὲν ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικά, παραδειγματα δειχνουν ὅτι προετοιμαζοταν σιγὰ-σιγὰ τὸ ἐδαφος γιὰ μία ἐπισημη ἀναγνώριση τῆς αγιοτητας τῆς Λυδίας, μὲ βαση τη διαδικασια ποὺ τις τελευταῖες δεκαετιες ἰσχυει σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις[140]. Ἔτσι λοιπὸν ἡ Λυδια ἡ Φιλιππησία ἐνταχθηκε στὸ Ἑορτολόγιο μετὰ ἀπὸ αἴτημα τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολιτου Φιλίππων, Νεαπολεως καὶ Θασου κυροῦ Ἀλεξανδρου ἐπὶ Πατριαρχου Ἀθηναγορου (Συνεδρια Ἁγιας καὶ Ἱερᾶς Συνοδου τῆς 23ης Μαΐου 1972). «*Η σχετικη ομως Πατριαρχικη και Συνοδικη Πρᾶξις ὑπεγραφη την 2αν Ὀκτωβριου ἰδιου ἐτους υπο τοῦ νεου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχου Δημητριου και τῶν μελῶν τῆς περὶ Αὐτὸν Συνόδου*»[141].

Τὸ σχετικὸ ἐγγραφο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχειου με Ἀριθ. Πρωτ. 271 ἐξαιρει τὴ θερμουργὸ ἐν Χριστῷ πίστη τῆς Λυδίας, την εὐσεβὴ βιοτη της και τὸ γεγονὸς ὁτι ἀφοῦ βαπτισθηκε φιλοξενησε

---

139. *Πανηγυρικὸς τόμος ἑορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστολου Παυλου εις Ελλαδα*, επιμελεια τοῦ γεν. γραμματεως της επιτροπης τοῦ εορτασμοῦ καθηγητου Αμιλκα Σ. Ἀλιβιζατου, εν Αθηναις 1953, σ. 151.

140. Σχετικα με το θεμα αυτο βλ. Σ. Παπαδοπουλου, «Διακηρυξη ἁγιοτητας αγιου (ὁχι αγιοποιηση-αναγνωριση-ἀνακηρυξη)», εν *Ο αγιος και ο μαρτυρας στη ζωη της Ἐκκλησιας. Εισηγησεις ΙΒ΄ Συνεδριου Πατερικῆς Θεολογιας*, Αποστολικη Διακονια τῆς Ἐκκλησιας της Ελλαδος, Αθηνα 1994, σσ. 170-182. Τοῦ ιδιου, *Διαπιστωση και διακηρυξη της αγιοτητας των αγιων*, εκδ. «Τερτιος», Κατερινη 1990. Γ. Τσετση (Μ. Πρωτοπρεσβυτερου), *Η ενταξις των αγιων στο Εορτολογιο*, εκδ. «Τερτιος», Κατερινη ἀ.ἐ. Π. Α. Υφαντή, *Οψεις και κριτηρια αγιοτητας στην Ορθοδοξη Ανατολη και τη Χριστιανική Δύση*, Ἡράκλειο 2004.

141. Βαρθολομαιου (Μητρ. Φιλαδελφειας, νῦν Οικουμενικου Πατριαρχου), «Αναγνωρισις αγιων επι Πατριαρχειας του Αθηναγορου», εν *Αθηναγορας Α΄ Οικουμενικος Πατριαρχης ο ηπειρωτης*, επιμελεια Ιωαν. Ε. Αναστασιου, εκδ. Εταιρειας Ηπειρωτικῶν Μελετῶν, Ιωαννινα 1975, σσ. 209-210. Βλ. και Γ. Τσετση (Μ. Πρωτοπρεσβυτερου), ο.π., σ. 61. Ειρ. Κασαπη, *Οι ανακηρυξεις αγιων στην Ρωσικη Εκκλησια κατα την τελευταια δεκαετια του 20ου αιωνα*, εκδ. «Ουρανος», Αθηνα 2009, σ. 16.

τὸν Ἀπόστολο Παῦλο καὶ κατέστησε τὸν οἶκον αὐτῆς τόπο συνάξεως καὶ προσευχῆς τῶν πιστῶν «*ἀπολαύνουσα δὲ ἐκτοτε, διὰ μεσου τῶν αἰώνων, τιμῆς καὶ εὐλαβείας ἀπὸ μερους τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς*». Στὴν προτελευταία δὲ παράγραφο σημειώνεται· «*Διὸ καὶ θεσπίζομεν Συνοδικῶς καὶ διοριζομεθα καὶ ἐν Ἁγιῳ Πνευματι διακελευόμεθα ὅπως ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα ἡ διαληφθεισα Λυδια, ἡ Φιλιππησια συναριθμεῖται τοῖς ἁγίοις της Ἐκκλησίας, τιμωμένη παρὰ τῶν πιστῶν καὶ ὕμνοις ἐγκωμιων γεραιρομένη κατ᾽ ἔτος τῇ κ΄ τοῦ Μηνὸς Μαΐου*»[142]. Ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ἐπελέγη προφανῶς διότι τὴν ἑπομένη εἶναι ἡ ἑορτὴ τῶν δύο ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. «*Ἡ Ἐκκλησια μας* –γράφει ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου κ. Προκόπιος– *τιμὰ τὴν Λυδία ὡς ἁγια καὶ ἰσαποστολο καὶ ἑορταζει τὴν μνημη της κάθε χρόνο στὶς 20 Μαΐου*»[143].

Ἔκτοτε, ὅπως εἶναι εὐνόητο, γίνεται προσπάθεια μὲ διάφορους τρόπους νὰ ἀναδειχθεῖ ἀκόμη περισσότερο, σὲ τοπικὸ ἔστω ἐπίπεδο ἡ τιμὴ τῆς ἁγίας Λυδίας. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1972 θεμελιώνεται τὸ Βαπτιστήριο τῆς Ἁγίας Λυδίας τοῦ ὁποίου ἡ οἰκοδομὴ ὁλοκληρώνεται τὸ ἔτος 1974[144]. Μὲ πρωτοβουλία δὲ τοῦ τοπικοῦ Ἐπισκόπου, Σεβασμιωτάτου κ. Προκοπίου, κατ᾽ ἔτος ἀνήμερα τῆς ἑορτῆς καὶ μετὰ τὴ θεία Λειτουργία γίνονται οἱ Βαπτίσεις οἱ ὁποῖες παραπέμπουν στὸ γεγονὸς τῶν Πράξεων. Τὸ ὄνομα ἐπίσης τῆς ἁγίας ἐντάσσεται ἀπὸ τὸ ἔτος 1973 σὲ Συναξαριακὲς Συλλογές[145], γράφονται ἐκλαϊκευτικὰ

---

142. Βλ. *Βίος καὶ Ἀκολουθία τῆς ἁγίας Λυδίας τῆς Φιλιππησίας*, ἔκδ. Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονικη 1991, σσ. 9-10. Στὸ Συναξάριο-Μηνολόγιο μεταξὺ 6ης καὶ 7ης ᾠδῆς μνημονευεται ὡς ἑξῆς: «*Τῃ κ΄ τοῦ αὐτου μηνος, μνημην ἐπιτελουμεν της ἁγιας και δικαιας Λυδιας της πορφυροπωλιδος, της πρωτης ἐν Φιλιπποις πιστευσασης πανοικεὶ τῷ Χριστῳ, τῳ κηρυγματι του οὐρανοβαμονος Παυλου*». Κ. Πλατανιτου (Οἰκονόμου), *Ἑορτολογιον τῆς Ὀρθοδοξου Ἐκκλησιας*, ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 63: «*Λυδίας πορφυροπώλιδος τῆς Φιλιππησίας, καὶ πρώτης Εὐρωπαίας ἁγίας*».

143. *Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Φίλιπποι. Τὸ Βαπτιστήριο τῆς Ἁγίας Λυδίας*, ἔκδ. Ἱερα Μητρόπολη Φιλίππων, Καβάλα ²1995, σ. 54. Βλ. καὶ Σ. Δ. Κοντογιαννη, «Φιλιπποι, Ἡ Ἐκκλησια τοῦ Ἀποστολου Παυλου», ἐν *Παυλος. Πρωτος μετα τον ἑνα* [Κλαδος Ἐκδόσεων Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς Ὑπηρεσιας τῆς Ἐκκλησιας τῆς Ἑλλάδος], Ἀθῆναι 2001, σ. 279.

144. *Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Φίλιπποι. Τὸ Βαπτιστήριο τῆς Ἁγίας Λυδίας*, ἔκδ. Ἱερὰ Μητρόπολη Φιλίππων, Καβάλα ²1995, σσ. 51-68 (Μαρία Καραβία).

145. *Οἱ Βίοι τῶν Ἁγίων*, ἐκδ. οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθῆναι 1973, σ. 69: «*Ἡ δὲ πορφυροπωλις Λυδια η Φιλιππησια, εἰναι ἡ πρωτη χριστιανη που βαπτισε σε εὐρωπαϊκο ἐδαφος ὁ Ἀποστολος Παυλος* (Πραξ. 16, 11-15)». Βλ. καὶ Μακαριου Σιμωνοπετριτου (Ἱερομοναχου), *Νεος Συναξαριστης της Ὀρθοδοξου Ἐκκλησιας*, τομ. ἐνατος, Μαιος, «Ἴνδικτος», Ἀθῆναι 2007, σσ. 229-230.

βιβλία γιὰ τὸν πολὺ κόσμο[146], καὶ ἁγιογραφοῦνται σιγὰ-σιγὰ οἱ πρῶτες εἰκόνες τῆς ἁγίας παρουσιάζοντάς την ἄλλοτε νὰ ἀκούει μὲ τὶς ἄλλες γυναῖκες τὸν Ἀπόστολο Παῦλο διδάσκοντας, ἄλλοτε νὰ βαπτίζεται, ἄλλοτε σὲ στάση δεήσεως, καὶ ἄλλοτε σὲ ὄρθια στάση κρατούσα στὸ δεξί της χέρι τὸ σταυρὸ καὶ στὸ ἀριστερὸ ἕνα εἰλητάριο μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «*πορευθέντες κηρύξατε*»[147]. Ἡ τελευταία εἰκόνα μὲ τὴν Λυδία νὰ κρατᾶ σταυρὸ ἐκφράζει προφανῶς τὴ σύγ-

---

146. Ἐπισκόπου Θεοφίλου Καναβοῦ (†Μητρ. Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως), *Λυδία. Ἡ πρώτη τῶν Φιλίππων. Πρώτη καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 1987. Ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει στὸν Πρόλογο τοῦ πονήματός του πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γράφει δὲν τεκμηριώνονται στὸ βιβλίο τῶν Πράξεων. Εἶναι δηλαδὴ αὐθαίρετες ἐπινοήσεις. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀναφορᾶς στοιχείων χωρὶς τεκμηρίωση εἶναι αὐτὰ ποὺ γράφει στὴ σελ. 16 περὶ τῆς οἰκογένειάς της: «*Εἶχε τρία παιδιά, δύο ἀγόρια δεκατεσσάρων καὶ δεκαπέντε ἐτῶν ἀντίστοιχα, τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὸν Ἀνδριανό, καὶ μιὰ κόρη, τὴν Ἀθηνᾶ, ποὺ ἦταν δεκαέξι ἐτῶν. Τὸν ἄνδρα της τὸν ἔλεγαν Περικλῆ*». Οἱ Πράξεις δὲν ἀναφέρουν τίποτε σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἦταν ἔγγαμη καὶ ἂν εἶχε παιδιά. Στὴ βιβλιογραφία ἐμφανίζεται ἢ ὡς ἄγαμη ἢ ὡς χήρα (U. Lattanzi, «Lidia», ἐν *Bibliotheca Sanctorum* 8 (Roma 1967) 44). Ὁ Παναγιώτης Τρεμπέλας γράφει ὅτι «*εἶχε καὶ οἰκείους, ἴσως καὶ τέκνα*» (*Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, σ. 456). Τὴν ἐποχὴ πάντως ἐκείνη ὑπῆρχε νόμος ρωμαϊκὸς σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον μία γυναίκα ποὺ εἶχε τρία παιδιὰ ἐνεργοῦσε ἐλεύθερα σὲ θέματα περιουσίας κ.λπ. χωρὶς κηδεμόνα (βλ. Αἰκ. Τσαλαμπούνη, *ὅ.π.*, σ. 184, σχ. 210).

Ἄλλα ἐκλαϊκευτικὰ ἔργα σχετικὰ μὲ τὴν ἁγία Λυδία εἶναι α) τοῦ π. Θ. Ζησοπούλου (Ἀρχιμ., Ἱεροκήρυκος), *Καθρέπτισμα*, ἐκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», ἀ.ἔ. Ὁ συγγραφέας στηρίζεται στὸ κείμενο τῶν Πράξεων καὶ μὲ ἁπλὸ καὶ οἰκοδομητικὸ λόγο «*περιγράφει τὸ μεγαλεῖο τῆς πορφυροπώλιδος, τὸ θάρρος, τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν γενναιότητα ποὺ ἐπέδειξε στὸ νὰ πιστεύση στὸν Χριστό, νὰ ζήση σύμφωνα μὲ τὰ διδάγματα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου καὶ μὲ τὴν ζωή της, καὶ μὲ τὴν φλογερή της πίστη στὸν Χριστό, νὰ λάμψη σὰν τὸ ὁλόλαμπρο ἀστέρι τοῦ οὐρανοῦ*». β) τοῦ Γ. Ι. Ραπτόπουλου (Ἀρχιμ.), *Συνεργάτριες του Ἀποστόλου Παύλου*, ἐκδ. Ὀρθοδόξου Ἱεραποστολικῆς Ἀδελφοτητος «Ἡ Ὁσία Ξένη», Πλαγιάρι - Θεσσαλονίκης 2002. Ὁ π. Γερβάσιος καταγραφει ολες τὶς σνεργάτριες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὡς ἁγίες καὶ παραθέτει γιὰ τὴν κάθε μία Ἀπολυτίκιο, Κοντάκιο καὶ Μεγαλυνάριο, ποιήματα τοῦ ὑμνογράφου τῆς Μεγαλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας μακαριστοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου. γ) τοῦ D. S. Botseas, *Benefactors of Mankin*, ἐκδ. «Λυχνια», Ἀθηνα 2008. Ὁ συγγραφεας μεταξυ των προσωπικοτητων ποὺ παρουσιάζει, ὅπως π.χ. τῆς Ἀθηνᾶς Μεσολωρα καὶ τοῦ Ραουλ Φολερω, ἀναφέρεται καὶ στὴ μορφη τῆς ἁγιας Λυδιας. Το ἔργο αυτὸ γραφτηκε περισσότερο γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς Ἀμερικῆς.

147. Οἱ εἰκόνες αὐτές, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διδάσκει ὅλες τις γυναικες, κοσμουν τις σελιδες τοῦ εκλαϊκευτικοῦ βιβλιου τοῦ π. Θεοφιλου

χυση μεταξὺ τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας καὶ τῆς Λυδίας τῆς μάρτυρος.

Τὸν Ἰανουάριο-Φεβρουάριο τοῦ ἔτους 1973 ἐκδόθηκε τὸ χριστιανικὸ περιοδικὸ «ΛΥΔΙΑ» ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη Χριστιανικὴ Ἀδελφότητα ἡ ὁποία εἶχε ἱδρυθεῖ ἐν ἔτει 1965. Τὸ ἔτος 1990 στὸ χῶρο τῆς ἐν λόγῳ Ἀδελφότητος θεμελιώθηκε πρὸς τιμὴν τῆς Ἁγίας Λυδίας τῆς Φιλιππησίας ἱερὸς Ναός, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάσθηκε στὶς 19 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1997 ἀπὸ τὸ μακαριστὸ Μητροπολίτη Σερρῶν καὶ Νιγρίτης κυρὸ Μάξιμο[148]. Ἀπὸ τὸ 1993 δὲ λειτουργεῖ στὴ Θεσσαλονίκη Ραδιοφωνικὸς Σταθμὸς μὲ τὴν ἐπωνυμία «*Λυδία ἡ Φιλιππησία*».

Ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ὅμως ποὺ συμβάλλουν στὴν προβολὴ τῆς ἁγίας Λυδίας σήμερα εἶναι ἡ κατόπιν σχετικοῦ αἰτήματος, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα Ἀδελφότητα, συγγραφὴ καὶ ἔκδοση τοῦ Βίου καὶ τῆς Ἀκολουθίας τῆς ἁγίας. Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ δημιουργία εἶναι ἔργο τοῦ σπουδαίου ὑμνογράφου τῶν νεοτέρων χρόνων μακαριστοῦ π. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου[149]. Ἐκδόθηκε τὸ ἔτος 1991 μὲ τὴν προσθήκη Παρακλητικοῦ Κανόνα καὶ εἰκοσιτεσσάρων Οἴκων τῆς ἁγίας[150]. Ὁ δόκιμος ὑμνογράφος ἀνα-

---

Ζησόπουλου, μὲ τὸν τίτλο «*Καθρέπτισμα*». Θὰ ἄξιζε πάντως κάποιος εἰδικὸς περὶ τὴν χριστιανικὴ τέχνη καὶ ἁγιογραφία νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὶς διάφορες παραστάσεις τῆς ἁγίας Λυδίας.

148. «Ἐγκαινίζεσθε ἀδελφοί ...», ἐν *Ἁγία Λυδία*, Μηνιαῖον Ὀρθόδοξον Χριστιανικὸν Περιοδικόν, τεῦχ. 301-302 (Ἰάν.-Φεβρ. 1998) 28-31.

149. Περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου του βλ. Γ. Χ. Χρυσοστόμου (Ἀρχιμ.), *Ὁ ὑμνογράφος Γεράσιμος μοναχὸς Μικραγιαννανίτης καὶ οἱ Ἀκολουθίες του σὲ ἁγίους τῆς Θεσσαλονίκης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του*, Ὀργανισμὸς Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης, Θεσσαλονίκη 1997. *Ὑμνήτωρ. Τόμος Ἀναμνηστήριος Γέροντος Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου* [Ἱερὰ Μητρόπολις Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας], Βέροια 2001. Παταπίου Μοναχοῦ Καυσοκαλυβίτου, «Ἄγνωστα και ἀνέκδοτα ὑμνογραφήματα τοῦ μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου τῆς περιόδου 1926-1941 στὴ σκήτη Καυσοκαλυβίων. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ζωῆς και τοῦ ἐργου του», ἐν *Γρηγοριος ὁ Παλαμας* 89 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 2006) τεῦχ. 811, σσ. 789-827.

150. *Βίος καὶ Ἀκολουθία τῆς ἁγίας Λυδίας τῆς Φιλιππησίας*, ἐκδ. Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 1991. Βλ. καὶ Γ. Χρυσοστόμου (Ἀρχιμ.), *Το ἔργον του Ὑμνογραφου Γερασιμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου. Εὑρετήρια*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 140, 178, 186 (στην ἐν λογω μελέτη ἀναφέρονται οἱ σελίδες ποὺ βρίσκεται το προς τιμην τῆς ἁγίας Λυδίας ποιητικὸ ἔργο, στοὺς χειρόγραφους τόμους τοῦ π. Γερασιμου). Ἐνδιαφερον εἶναι το ὅτι οἱ εἰκοσιτέσσερις οἶκοι (Ἀκάθιστος) τῆς ἁγιας Λυδιας μεταφρασθηκαν στα Γαλλικά. P. Denis, *Supplément aux hénées*, τόμ. XIV [MAI ET JUIN], Nimes 2003, σσ. 232-239.

πλάθει ποιητικὰ τὰ ὅσα περὶ τῆς Λυδίας ἀναφέρουν οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων τονίζοντας ὅτι ὡς σεβομένη τὸν Θεὸν καὶ βαπτισθεῖσα πανοικεί, ἀφοῦ πρῶτα ἄκουσε «*τὸν λόγον τῆς χάριτος*»[151] ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ἔγινε ἀρχὴ «*θεόφρον καὶ ὑποτύπωσις τῆς προς Χριστὸν ... οἰκειώσεως θείας, ἐν πόλει τῶν Φιλίππων*»[152]. Παίρνοντας ἀφορμὴ ὁ π. Γεράσιμος ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά της γράφει ὅτι ἐνεδύθη «*τὴν πορφύραν τῆς χάριτος, βαφεῖσαν τῷ αἵματι, τοῦ Σωτῆρος καὶ ἀμνοῦ*»[153]. «*Εὐαγγελικῶς πολιτευσάμενη, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ*»[154] ἔγινε μὲ τοὺς Ἀποστόλους «*κοινωνὸς καὶ μέτοχος*» τῆς θείας μακαριότητος[155].

Ἡ σεπτὴ Ἐκκλησία εὐφημεῖ τὴ Λυδία «*ὡς ἁγίαν ἀπαρχήν, εὐσεβείας πρὸς Χριστόν*»[156], διότι δέχθηκε «*τὸ φέγγος τῆς ἀληθοῦς γνώσεως*»[157], καὶ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν[158]. Ἀξιώθηκε «*ξενίας τῆς ἄνω*» καὶ ἔγινε συνόμιλος «*τοῦ Παύλου τοῦ σοφοῦ, καὶ τοῦτον ξενίζουσα*»[159]. Μυήθηκε στὸ μέγα μυστήριον τῆς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ ἀκούσασα ἐμφρόνως τῶν ρημάτων τοῦ Παύλου καὶ ἔγινε τύπος τῶν πιστῶν[160] καὶ «*ζωῆς ἁγίας γεώργιον*»[161]. Σὲ ἕναν δὲ ἀπὸ τοὺς οἴκους τῆς σχετικῆς Ἀκολουθίας ὁ ὑμνογράφος λέγει:

«*Χαῖρε Χριστὸν θερμῶς ἀγαπήσασα*
Χαῖρε αὐτοῦ τὸν νόμον πληρώσασα
Χαῖρε Φιλίππων ἀγλάϊσμα θεῖον
Χαῖρε ἰσότιμε πάντων ἁγίων»[162].

Ἡ Λυδία ἡ Φιλιππησία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν 20ὴ Μαΐου, ἑορτάζει καὶ τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων[163]. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἑορτάζουν, σύμφωνα βεβαίως μὲ νεότερη συνήθεια, ὅλοι οἱ συνεργάτες τοῦ Ἀποστόλου

---

151. Δοξαστικὸ Ἑσπερινοῦ.
152. στ΄ στιχηρὸ Ἑσπερινοῦ.
153. γ΄ ἀπόστιχο Ἑσπερινοῦ.
154. Δοξαστικὸ ἀποστίχων Ἑσπερινοῦ.
155. Ὁ.π.
156. α΄ Τροπάριο στ΄ ᾠδῆς τοῦ Κανόνα τοῦ Ὄρθρου.
157. β΄ Τροπάριο γ΄ ᾠδῆς τοῦ Παρακλητικοῦ Κανόνα.
158. β΄ Μεγαλυνάριο ἀπὸ τὸν Παρακλητικὸ Κανόνα.
159. γ΄ Τροπάριο η΄ ᾠδῆς τοῦ Κανόνα τοῦ Ὄρθρου.
160. ι΄ οἶκος τῶν Χαιρετισμῶν τῆς ἁγίας Λυδίας.
161. Ἀπὸ τὰ «χαῖρε» τοῦ ε΄ οἴκου τῶν Χαιρετισμῶν τῆς ἁγίας Λυδίας.
162. Ἀπὸ τὰ «χαῖρε» τοῦ θ΄ οἴκου τῶν Χαιρετισμῶν τῆς ἁγίας Λυδίας.
163. Γ. Ι. Ραπτοπούλου (Ἀρχιμ.), *Συνεργάτιδες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*, σ. 10.

Παύλου. Στὴ σχετικὴ δὲ *Ἀκολουθία Συνεργατῶν τοῦ ἁγίου Παύλου*, ποίημα τοῦ μακαριστοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου μνημονεύεται καὶ ἡ ἁγία Λυδία στὸ β΄ τροπάριο τῆς δ΄ ᾠδῆς τοῦ Κανόνα τοῦ θεοσύλλεκτου δήμου καὶ θεοφόρητου, τῶν συνεργατῶν τοῦ Παύλου:

> *«Λῖνος καὶ Λουκᾶς ὁ θεῖος, καὶ Λυδία καὶ Λούκιος, Μαριὰμ καὶ Μᾶρκος, Παύλου συνεργοὶ οἱ θεόφρονες, ὑμνολογήσθωσαν θείοις μελῳδήμασιν, ὡς πρεσβεύοντες, ὑπὲρ ἡμῶν τῷ παντάνακτι».*

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἡ ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο βαπτισθεῖσα στοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας, πρώτη χριστιανὴ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ στὴν Εὐρώπη Λυδία, ἀναγνωρίσθηκε ἐπίσημα ὡς ἁγία στὴ Δύση τὸν 16ο αἰ. καὶ στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μόλις τὸ ἔτος 1972.

Ἡ ἐπὶ τόσους αἰῶνες ἀπουσία της ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ ὅτι στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ἡ Λυδία, ὅπως καὶ πάμπολλα ἄλλα βιβλικὰ ἢ μὴ πρόσωπα, εἶναι γραμμένα «ἐν βίβλῳ ζωῆς» χωρὶς νὰ τιμῶνται ὡς ἅγιοι. Τοπικὲς ἐπίσης παραδόσεις, κατὰ ἐποχὲς καὶ γιὰ διάφορους λόγους, ἀνεδείκνυαν συγκεκριμένα πρόσωπα ὡς ἁγίους καὶ δὲν ἄφηναν περιθώριο ἁγιολογικῆς τιμῆς κάποιων ἄλλων. Τοὺς πρώτους αἰῶνες π.χ. προβλήθηκαν οἱ ὅσιοι μοναχοὶ καὶ οἱ μάρτυρες. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν μαρτύρων Φιλητοῦ συγκλητικοῦ καὶ Λυδίας καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἔτσι εἶναι πολὺ πιθανὸν τὸ ὄνομα τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας νὰ ἐπισκιάσθηκε ἀπὸ τὴ φερώνυμο μάρτυρα.

Μετὰ τὴν εἰκονομαχία κυριαρχοῦσαν κριτήρια ποὺ δὲν εὐνοοῦσαν τὴν ἁγιοκατάταξη τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας. Τὸ ἴδιο καὶ τὴν περίοδο τοῦ ἡσυχασμοῦ, ὁπότε καὶ προβλήθηκαν οἱ ἡσυχαστὲς ἅγιοι. Οἱ ἀπὸ τὸ 12ο καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ 14ο αἰ. ἱστορικὲς ἐπίσης συγκυρίες ποὺ ἐπικράτησαν στὴν Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων καὶ γενικότερα τὴ Μακεδονία δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἐπίσημη ἔνταξη τῆς Λυδίας στὸ ἑορτολόγιο.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι στὴν πατερικὴ παράδοση ἐξαίρεται ἡ πίστη τῆς Λυδίας, ἡ θεοσέβειά της καὶ ἡ συμβολή της στὴν ἑδραίωση τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων καὶ τὴ διάδοση τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος ἐκείνη τὴν ἐποχή. Μὲ τὴν κατ᾽ ἰδίαν δὲ μελέτη τῆς Γραφῆς καὶ τὴν κατὰ τὴν Ἀγρυπνία τοῦ Πάσχα, τουλάχιστον στὰ Μοναστήρια, ἀνάγνωση ὁλόκληρου τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρόσωπο τῆς Λυδίας. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐποχή μας γιὰ τὴν ἁγιοκατάταξη τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας δὲν εἶναι ἄσχετο καὶ ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ πραγματικότητα, τὴν ἀνὰ τοὺς αἰῶνες δηλαδὴ διατήρηση ζωντανῆς τῆς μνήμης τῆς Λυδίας στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν.

Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό, κατὰ τὴ γνώμη μας, ποὺ ἀναπτύχθηκε κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰώνα σχετίζεται καὶ μὲ τὶς πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς προσωπικότητας τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου. Τὸ ἔτος 1935 καὶ κατὰ μίμηση ἀντίστοιχων ἐκδηλώσεων στὴν Ἀθήνα τιμήθηκε στοὺς Φιλίππους ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἑορτασμοῦ ἔγινε ἰδιαίτερη μνεία καὶ στὸ πρόσωπο τῆς Λυδίας μέσα ἀπὸ συγκεκριμένους ὕμνους. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ τὸ ἔτος 1951 ὅταν τὴν πόλη τῶν Φιλίππων εἶχαν ἐπισκεφθεῖ οἱ Σύνε-

δροι σχετικοῦ μὲ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο Συνεδρίου στὴν Ἀθήνα.

Μετὰ τὴν ἐπίσημη ἔνταξη Λυδίας τῆς Φιλιππησίας στὸ ἑορτολόγιο, μὲ πρωτοβουλία τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου κυροῦ Ἀλεξάνδρου καὶ μὲ Πατριαρχικὴ Συνοδικὴ Πράξη, τὸν Μάϊο τοῦ 1972, ἔγιναν διάφορες προσπάθειες ἀνάδειξης τῆς τιμῆς της καὶ προβολῆς τοῦ προσώπου της. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἵδρυση τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς Ἁγίας Λυδίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῆς ὁμώνυμης Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος στὴν Ἀσπροβάλτα Θεσσαλονίκης. Ἡ Ἀκολουθία της ἐπίσης, ὁ Παρακλητικὸς Κανόνας καὶ οἱ Χαιρετισμοὶ πρὸς τιμὴν τῆς ἁγίας, ποὺ εἶναι ἔργα τοῦ μακαριστοῦ ὑμνογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κυροῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτη, ὑμνοῦν καὶ δοξάζουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν εὐαγγελικῶς πολιτευθεῖσα Λυδία τὴ Φιλιππησία.

Σ᾿ ἕνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα του ὁ πολιὸς Καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς Εὐάγγελος Θεοδώρου ἔγραψε: «*Γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ὁ ἀπειλητικὸς κίνδυνος της πνευματικης καταπτώσεως καὶ τοῦ ἀποπροσανατολισμοῦ τῆς Εὐρώπης, θὰ μποροῦσαν οἱ Εὐρωπαίες –ἰδίως Ὀρθόδοξες– χριστιανὲς νὰ συνενώσουν τὶς προσπάθειές τους, γιὰ νὰ ... ἀνακηρύξουν τὴν ἁγία Λυδία προστάτιδά τους και νὰ καταστήσουν τοὺς Φιλίππους της –ἀναμφισβητήτως Ἑλληνικῆς– Μακεδονίας τὸ πανευρωπαϊκὸ καὶ παγχριστιανικὸ πνευματικὸ κέντρο, προσκύνημα καὶ ἀγωνιστικὸ ὁρμητήριό τους*»[164].

Δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ συμφωνήσει μὲ τὰ παραπάνω. Νὰ εὐχηθοῦμε ἐπίσης ἡ Ἀκολουθία τοῦ π. Γερασίμου ποὺ σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο ψάλλεται κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς ἁγίας, νὰ ἐνταχθεῖ καὶ στὰ Μηναῖα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀκριβῶς ἔχει συμβεῖ καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ἁγίους[165]. Ἡ μνήμη δὲ τῆς ἁγίας Λυδίας τῆς Φιλιππησίας νὰ λάβει εὐρύτερες διαστάσεις, ἔτσι ὥστε ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ νὰ γνωρίσει καλύτερα τὴν πρώτη χριστιανὴ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Εὐρώπης, καὶ νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο στὰ διαδραματισθέντα κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας μας γεγονότα.

---

164. Περ. «Ἐφημέριος», 15-5-1992, σ. 145.

165. Θ. Ζήση (Πρωτοπρ.), «Ἀκολουθίες ἁγίων σε νεα σειρα Μηναιων. Ἐκδοτικο ἐρευνητικὸ πρόγραμμα», ἐν *Θεοδρομία* Α (Ὀκτ.-Δεκ. 1999) τεῦχ. 4, σσ. 55-59.

Ἰωάννου Κουρεμπελέ
Ἐπίκουρου Καθηγητῆ ΑΠΘ

Ἀνταράξεις ἐπί ἀναταράξεων

Διαλογική παρουσίαση μέ ἀφορμή τόν Τόμο:

Ἀναταράξεις στή μεταπολεμική θεολογία: Ἡ «θεολογία τοῦ ᾿60», ἐκδ. Ἱ.Μ. Δημητριάδος-περ. Σύναξη (Τριμηνιαία ἔκδοση σπουδῆς στήν Ὀρθοδοξία), ἐπιμ.: Π. Καλαϊτζίδης, Θ. Ν. Παπαθανασίου, Θ. Ἀμπατζίδης, ἐκδ. Ἴνδικτος 2009, σσ. 766[1].

Ἡ προσπάθεια πού κρύβεται πίσω ἀπό τήν ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ Συνεδριακοῦ Τόμου εἶναι, ὅπως ἐπισημαίνεται στά προλογικά του, ἡ διάθεση γιά θεολογικό διάλογο, ἀφοῦ διαπιστώνεται ὅτι ὥς σήμερα ἡ θεολογία τοῦ 20ου αἰώνα στήν Ἑλλάδα βάδιζε σέ μονόδρομη καί *ἀδιάλογη πορεία*. Τό συνέδριο αὐτό πράγματι εἶχε ἀνοιχτή τήν πόρτα του στή διαλογική προοπτική καί πιστεύω ὅτι ἀπό αὐτή τήν ἄποψη πέτυχε σέ μεγάλο βαθμό τόν σκοπό του.

Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Τόμου τό βλέπει κανείς ἐξαρχῆς μέ τούς χαιρετισμούς πρός τό συνέδριο, οἱ ὁποῖοι πλειοδοτοῦν τήν προσπάθεια γιά θεολογική συνάντηση σέ μία ἐποχή πού φαίνεται νά κυριαρχοῦν, καθώς λέγεται, οἱ θεολογικοί συρμοί καί τά ἀκραῖα ρεύματα. Δέν εἶναι συμπτωματική ἡ ἔκφραση τοῦ Θαν. Παπαθανασίου ὅτι «*σύμφυτη μέ τή θεολογία εἶναι ἡ κριτική λειτουργία*». Προσωπικά πιστεύω σέ αὐτή τήν ἄποψη καί θεωρῶ τή θεολογία *ἑνική* μόνο ὅταν εἶναι *πληθυντική*, ὅταν θέτει ἐρωτήματα ἀντί νά ἔχει γιά ὅλα τά ἐρωτήματα ἕτοιμες ἀπαντήσεις. Κάτω ἀπό αὐτή τή σκέψη θά κινηθῶ κατά τήν παρουσίαση εἰσηγήσεων πού περιέχει ὁ παρών

---

1. Τό παρόν κείμενο ἀποτελεῖ παρουσίαση (ἐκτενέστερη βέβαια ἐδῶ) τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου τήν 4η Μαΐου 2010 στό βιβλιοπωλεῖο *Ἰανός* (Θεσσαλονίκη).

Τόμος.

1. Ἄν θέλει κανείς νά μάθει κύρια στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τή θρησκευτική ὀργάνωση τῆς «ΖΩΗΣ» ὁ Θ. Ἀμπατζίδης προσφέρει μία πανοραμική κριτική θέα στόν ἀπαιτητικό ἀναγνώστη (σ. 18 ἑξ.). Μέσα ἀπό τήν ἱστορική περιγραφή ὁ Θ. Ἀμπατζίδης ἀναδεικνύει προσωπικότητες καί θεολογικές ἀπόψεις πού ἐτέθησαν ἀπό τό χῶρο τῆς *«ὀργανωσιακῆς»*, ἄς τήν ποῦμε, *«θεολογίας»*. Ἐντάσσοντας ὁ Θ. Ἀμπατζίδης ὅσα ἀναλύει στή γενικότερη θεολογική συνάφεια τῆς ἐποχῆς δείχνει τούς ἐπηρεασμούς πού δέχθηκαν οἱ μεγάλοι θεολόγοι (σ. 27 ἑξ.), τῆς γενιᾶς τοῦ '60. Κάνει ἕναν περίπατο γιά χειραψία μέ τόν καθένα ἀπό τούς σημαντικότερους τεθνεῶτες καί ζῶντες ἐκπροσώπους της (σ. 30 ἑξ.). Κουτρουμπῆς, Ρωμανίδης, Ζηζιούλας, Γιανναρᾶς, Ἀγουρίδης, Χρήστου, φωτογραφίζονται μέ ἀσπρόμαυρο φίλμ σέ προφίλ καί ὄχι βέβαια μέ ψηφιακές λήψεις καί ἐπιμονή σέ λεπτομέρειες. Ἔτσι πρέπει, ἄλλωστε, σ᾿ ἕνα εἰσαγωγικό κείμενο. Ἡ βασική του παρατήρηση πάει ἄμεσα στή θεολογία τοῦ προσώπου, τήν ὁποία θεωρεῖ *γονιμοποιό μοχλό* ἀποδόμησης τοῦ σχολαστικισμοῦ καί τῆς νοησιαρχίας στή νεοελληνική θεολογία (σ. 38). Ἐπίσης ἀποτιμᾶ περιληπτικά τήν προσφορά τῆς νεότερης θεολογίας (σ. 38 ἑξ.). Αὐτό πού μοῦ δημιουργεῖ σύγχυση μέ τήν ἀποτίμηση εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἔχουν παρουσιαστεῖ ὅλοι οἱ παραπάνω (οἱ περισσότεροι ἀκαδημαϊκοί δάσκαλοι) ὁ Θ. Ἀμπατζίδης κάνει λόγο γιά *ἀκαδημαϊκή ἀνεστιότητα* τῶν τάσεων αὐτῶν (σ. 40). Ἄλλωστε ἴσως εἶναι ἀντίφαση αὐτό ἀπό τή στιγμή πού κάνει λόγο στή σ. 41 γιά *«ἀδυναμία ἐκλαΐκευσης»*, σύνδεσης δηλ. αὐτῶν τῶν θεολογικῶν προτάσεων μέ τή λαϊκή ἀντίληψη.

Θά ρωτήσω ὅμως κάτι: Ὁ Τόμος πού ἔχουμε στά χέρια μας καί τό Συνέδριό του στοχεύει σέ αὐτή τήν ἀνάγκη ἐκλαΐκευσης; Τί θά καταλάβαινε ὁ *εἰδικά ἀνειδίκευτος* μέσα στή δαιδαλώδη ἔρευνα καί ἑρμηνεία γιά τήν *προσωπολογία* τῶν νεότερων θεολόγων; Θέλουν πράγματι οἱ θεολόγοι τῶν Πανεπιστημίων καί τῶν *Ἀκαδημιῶν* τήν ἐκλαΐκευση; Ἤ δέν εἶναι γεγονός σήμερα ὅτι οἱ ἐκδοτικοί οἶκοι πηγαίνουν ἤ πρός τό ψυχωφέλιμο θρησκευτικό ἤ πρός τό ἐλιτιστικό φιλοσοφικοθεολογικό βιβλίο; Ἄς ἀφήσω ὅμως τά πικρά γιά νά μήν ἀδικήσω τόν χῶρο ἐδῶ πού ἀφιερώνω στόν Θ. Ἀμπατζίδη, ὁ ὁποῖος διακρίνει πράγματι ἔντιμα ὅτι ὑπάρχει ἐμπλοκή τῆς θεολογίας τοῦ προσώπου στά γρανάζια τῆς φιλοσοφίας καί ἡ ὡς ἐκ τούτου ἀδυναμία συσχέτισης μιᾶς τέτοιας θεολογίας μέ τό λαϊκό αἴσθημα (σσ. 41-42).

Ὁ Θ. Ἀμπατζίδης βρίσκει τό νεῦρο τῆς δόκησης τοῦ Ζηζιούλα ὅταν βλέπει ὅτι χέρι-χέρι μέ τόν Χ. Γιανναρᾶ ὁ σεβ. Περγάμου χώνεται (μέ περιέργεια θά ᾿λεγε κανείς) στόν τριαδικό Θεό καί ἀπαξιώνει ἐπιδεικτικά τή Χριστολογία, καλώντας σέ ἕναν *ἀχριστολογητο* καί

ἀπνεύματο Πατρομονισμό (σσ. 42-43). Ὁ Θ. Ἀμπατζίδης διακρίνει, ἐξάλλου, τήν ἀντιπαράθεση τῆς *εὐχαριστιακῆς* μέ τή *θεραπευτική* Ἐκκλησιολογία στή νεότερη θεολόγηση τοῦ τόπου μας, σημειώνοντας τά εὐεργετήματα τῆς κάθε μιᾶς καί ἀποκλείει γιά τόν ἑαυτό του τή μεταξύ τους διαμάχη (σ. 45 ἑξ.). Ὀφείλω νά πῶ ὅτι εἶναι τολμηρός θεολόγος καί δέν διαβάζει ἐπιφανειακά. Καταλαβαίνει σέ βαθιά τομή τόν προβληματισμό τῶν κειμένων πού τόν ἀπασχολοῦν καί δέν διστάζει στήν κριτική του *νά ξεγυμνωθεῖ... ὡς ἄνθρωπος τῆς ἐκκλησίας μέσα στήν ἐκκλησία* (σσ. 48-49): Νά πεῖ δηλ. ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔχει τεράστιο ἔλλειμμα κοινωνικοῦ καημοῦ, γιατί λείπει πραγματικά ἡ *εὐχαριστιακή κοινωνία!*

Προφανῶς ἀντιλαμβάνεται τή σύγχρονη *εὐχαριστιακή ἰδεολογία* καί τονίζει αὐτή του τή διαπίστωση. Μέ σοφό πνεῦμα μιλᾶ γιά τό χρέος τῆς νέας γενιᾶς θεολόγων νά συνθέσει τά ἐπί μέρους, νά ἀκούσει τήν καρδιά τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ποιμνίου. Στάθηκα, λοιπόν, ἰδιαίτερα στόν Θ. Ἀμπατζίδη ἐξαιτίας αὐτῆς του τῆς ἀντίληψης, τήν ὁποία ἴσως δέν θά βρεῖ κανείς ἔτσι σέ ἄλλους συγγραφεῖς τοῦ Τόμου. Ὁ Θ. Ἀμπατζίδης βλέπει τό ἔλλειμμα στήν πράξη!

2. Ὁ Στ. Παπαλεξανδρόπουλος ἀσχολεῖται μέ τή ρωσική θεολογία (τῆς διασπορᾶς). Μέ τίς τάσεις της καί τούς ἐπροσώπους της (σ. 53 ἑξ.). Στέκεται ἰδιαίτερα στόν Λόσκυ καί στόν Φλορόφσκυ. Ὁ Λόσκυ, ἐκφραστής τῆς πνευματικῆς θεολογίας, τῆς *μυστικῆς*, ἀλλιῶς, *θεολογίας*, πού ἔχει ἔντονα τά στοιχεῖα τοῦ ἀποφατισμοῦ (σ. 56). Γιά τόν Στ. Παπαλεξανδρόπουλο θέλω, λοιπόν, νά πῶ ὅτι μέ περισσή ὀξυδέρκεια καταλαβαίνει (σ. 57) ὅτι *ὁ Ἡσυχασμός ἔγινε συρμός. Ὅτι κάθε τι πατερικό περνοῦσε ἀπό τήν ἱερά ἐξέταση τοῦ Ἡσυχασμοῦ.* Αὐτό, κατ᾿ ἐμέ, πρέπει νά τό δοῦν μέ προσοχή οἱ νεότεροι θεολόγοι καί εἰδικοί μελετητές.

Ὁ Στ. Παπαλεξανδρόπουλος πάντως, στό πλαίσιο διάγνωσης τούτης τῆς *ἐκτροπῆς*, παρουσιάζει τίς θεολογικές τάσεις τῶν Λόσκυ καί Μάγιεντορφ. Μή διακρίνοντας κατ᾿ οὐσία διαφοροποίηση ἀπό τόν Λόσκυ βάσει τῆς ἰδέας γιά ἕνωση μέ τόν Θεό, πού ἔχουν καί οἱ δύο, διαφοροποιεῖ τόν Φλορόφσκυ ἀπό τόν Λόσκυ στόν βαθμό πού ὁ πρῶτος προκρίνει τόν σαρκωθέντα Θεό ὡς λυτρωτικό πρόσωπο μέ λυτρωτικό χρόνο τό τέλος τῆς ἱστορίας (σσ. 60-61).

3. Ὁ π. Β. Θερμός εἶχε τό χρέος νά παρουσιάσει τή θεολογική σκέψη τοῦ Ρωμανίδη (σ. 63 ἑξ.). Δίνει τίς βασικές γραμμές θεολογικῆς σκέψης (σ. 64). Ὁ π. Β. Θερμός εἰσέρχεται μέ κριτικό πνεῦμα στή *θεραπευτικοκεντρική θεολογία* τοῦ π. Ἰω. Ρωμανίδη καί ὑπογραμμίζει τήν ρωμανίδεια ὑποτίμηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς συλλογικότητας. Πράγματι, ὁ π. Β. Θερμός μιλᾶ ἐν προκειμένῳ γιά μία

«δοκητική ἐκκλησία» στή σκέψη τοῦ π. Ἰωάννη (σ. 66). Ἡ ἐπισήμανση ὅτι ἰδώθηκε στατικά ἡ θεώρηση σταδίων *κάθαρση-φωτισμός-θέωση* εἶναι ἄλλη μία μαχαιριά στό *θεολογικό στῆθος* τοῦ Ρωμανίδη (σ. 66 ἑξ.). Μεγάλη κουβέντα εἶναι καί αὐτή στή σ. 67, ὅταν ὁ π. Β. Θερμός θεωρεῖ ὡς κατάλληξη τῆς ρωμανίδειας στατικῆς θεώρησης τήν ἀπό τούς μαθητές του ἐγκαθίδρυση μιᾶς *«δικτατορίας τῶν θεουμένων»*.

Ὁ π. Β. Θερμός βεβαιώνει τήν ἐκτροπή τῆς χαρισματικῆς θεολογίας τοῦ π. Ἰωάννη (σ. 68 ἑξ.) καί τήν ἄσαρκη μυστηριολογία του. Ὅπως καί τήν ἀσάφεια τῶν ἀνθρωπολογικῶν του προϋποθέσεων μέ κίνδυνο τήν ὑποτίμηση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου καί τήν ἔκφραση μιᾶς *πατερικῆς ὁμογενοποίησης* (σ. 71). Δέν εἶναι τυχαῖο πού καί στή σκέψη τοῦ π. Ἰωάννη σημειώνεται ὡς ἀρνητικό στοιχεῖο ἡ (ἀπό μέρους του) ὑποτίμηση τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ὀφείλει κατά π. Β. Θερμό νά γίνεται κατανοητή ὡς *σύνοδος τῶν φύσεων στό πρόσωπο τοῦ Λόγου* (σ. 73). Ὑποτιμᾶται δηλ. ἔτσι, κατά π. Β. Θερμό, στό ρωμανίδειο σκεπτικό ὁ ἴδιος ὁ Χριστός καί ἡ ὑποστατική συνάντηση ἀνθρώπου καί ἁγίου Πνεύματος. Ὡς ἐκ τούτου ὁ π. Β. Θερμός συνιστᾶ στούς αὐτο-οριζόμενους μαθητές τοῦ π. Ἰωάννη προσοχή, στόν βαθμό πού χωρίς προϋποθέσεις κάνουν *κακότεχνο πατινάζ πάνω σ' ἕναν ἐπικίνδυνο ρωμανιδισμό*[2]!

4. Ὁ Παπαγιαννόπουλος μέ τήν μελέτη του *«γιά μία ἐσχατολογική ἀνθρωπολογία»* ὑπό τό πρίσμα τῆς ἐξέτασης τοῦ *«προσώπου καί τοῦ ὑποκειμένου»* (σ. 119 ἑξ.) θολώνει τά νερά στήν ἐκφορά τοῦ λόγου του καί δέν εἶναι συνεπής στή συστηματική ἔρευνα πού δέν μισεῖ τήν ἀρχή, τή μέση καί τό τέλος στίς εἰσηγήσεις σέ ἐπιστημονικά συνέδρια. Ἔχει, ὅμως, ἀτάκτως σπαρμένες πολλές καλές ἐκτιμήσεις καί ἰδέες του καί τό χωράφι του εἶναι γόνιμο. Μιλᾶ πρωτολογικά μέ τόν ὅρο *«ἱδρυτικό τραῦμα τοῦ μηδενός»* (σ. 135). Ἔχει σαφή ἀντίληψη γιά τήν ἄποψη τῆς ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργίας κατά τήν ἐκκλησιαστική παράδοση (σ. 146). Διορθώνει τή διπολικότητα στή σχέση μεταξύ φύσης καί προσώπου, ἡ ὁποία ὑπῆρξε

---

2. Τό νά ἐμπλακῶ στίς συζητήσεις πού προκύπτουν· ἐδῶ, στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, δέν τό θεωρῶ ὅτι ἁρμόζει στήν παρουσίαση αυτή, καθότι ἡ γραφή μπορει νά ἁπλωθεῖ κουραστικά. Πάντως ἡ γνώση πού προσφέρουν εἶναι σημαντική, διότι συμβάλλουν στό νά διευκρινιστοῦν ἐπί μέρους ἐρωτήματα. Ὀφειλω βέβαια να πῶ ὅτι κατ᾽ ὄνομα μόνο μπορουν νά χαρακτηριστοῦν ὁρισμένες παρεμβασεις ως ἐρωτηματα πρός τούς εἰσηγητές. Εἶναι μᾶλλον εἰσηγησεις ἀντί εἰσηγησεων. Και ισως συμβαινει αὐτό ἐπειδή κάποιοι παρευρισκόμενοι εἶχαν βαθιά γνωση τῶν ειδικῶν θεματων. Παντως εἶναι ἐπίσης ἐμφανές ὅτι κάποιοι δέν ξεπερνοῦν τή γνωστική αὐτάρκεια καί παρεμβαίνουν ὡς ὑψηλοί ἐπόπτες καί *εἰσηγητές ἀντί τῶν εἰσηγητῶν*.

ἔντονη στά κείμενα τοῦ Γιανναρᾶ (βλ. φερειπεῖν σ. 150, σ. 155) καί προτείνει τήν κατανόηση τοῦ κακοῦ «*ὄχι ὡς ἄρνησης τῆς σχέσης, ἀλλά πρωτίστως ὡς ἄρνησης τῆς γέννησης: ἄρνηση τῆς ἀπουσίας (τοῦ μηδενός) ὡς πρωταρχικῆς μορφῆς τῆς παρουσίας (τοῦ Εἶναι), ἄρνηση τῆς ὀδύνης καί τοῦ ἐλλείματος*» (σ. 157).

Ὁ Παπαγιαννόπουλος δυστυχῶς, ἁπλωνόμενος πολύ σέ θέματα οὐκ ὀλίγα, βάζει πολλά ὁδοφράγματα στόν καλόπιστο ἀναγνώστη πού θέλει νά τόν παρακολουθήσει. Θά πῶ πάντως ὅτι κάνει μία λεπτή κριτική σέ Γιανναρᾶ καί Ζηζιούλα (βλ. γιά τόν δεύτερο φερειπεῖν σ. 159) βλέποντας ὡς σημαντικό σταθμό τῆς σκέψης τους τήν ἐπικέντρωσή τους στό δίπολο *φύση-πρόσωπο* καί *πρωτολογία-ἐσχατολογία*. Περί τοῦ τελευταίου μάλιστα σημειώνει ὁ ἴδιος ὅτι «*Ἡ ἐσχατολογία δέν μπορεῖ, ἴσως, παρά νά εἶναι ἡ ἔσχατη μορφή μιᾶς πρωτολογίας (ὄχι ἡ ἄρνησή της), ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά ἡ ἔσχατη μορφή τῆς φύσης...*» (σ. 163). Ὁ Παπαγιαννόπουλος στό πλαίσιο τοῦ διαβάσματος τῆς σκέψης τοῦ Χ. Γιανναρᾶ καί τοῦ σεβ. Ἰωάννη Ζηζιούλα, προτείνει ὁ ἴδιος μέ γόνιμη προβληματική «*τήν ἀνάπτυξη τῆς ἰδέας πώς τά ἔσχατα ἐμφανίζονται μέσα στή δυναμικότητα μιᾶς ἀρχῆς, πού εἶναι συνάμα ἡ ἴδια ἡ δυναμικότητα ἑνός τέλους καθ' ὁδόν*» (σ. 164). Βλέπει μία μονομέρεια στήν πλούσια σκέψη τῶν ἀνωτέρω γερόντων τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ καί προκρίνει τή σύνδεση τῆς ἐσχατολογικῆς μέ τήν πρωτολογική σκέψη.

5. Ὁ Κ. Ἀγόρας δέν φοβᾶται τούς νεολογισμούς καί τό ἀφαιρετικό πνεῦμα γραφῆς. Ξέρει πάντως πολύ καλά αὐτό πού παρουσιάζει, τό ὁποῖο δέν εἶναι ἄσχετο μέ αὐτό πού εἶχε στό κέντρο τῆς ἔρευνάς του ὁ προηγούμενος μελετητής, δηλ. τή σχέση *φύσης-προσώπου*, *ἱστορίας-ἐσχάτων* (στόν Περγάμου καί στόν Γιανναρᾶ). Ὁ Ἀγόρας θεωρεῖ ὅτι ὁ Φλορόφσκυ καί ὁ Ζηζιούλας συγκλίνουν καί πορεύονται χριστολογικά πάνω στήν *ἀσύμμετρη ἐνυποστασία* (δύο φύσεις-ἕνα πρόσωπο) (σ. 180) καί ὅτι ὁ δεύτερος κλίνει σέ ἕναν *τριαδικό χριστοκεντρισμό*. Αὐτό εἶναι ἐνδιαφέρον. Εἶναι, ὅμως, κατά τή γνώμη μου, ἄστοχο, διότι στηρίζεται πάνω στήν ἄποψη ὅτι ἄλλο ἡ *συμμετρικη Χριστολογία* τῆς Χαλκηδόνας κι ἄλλο ἡ *μεταχαλκηδόνια ὀρθοδοξία*! Πέρα ἀπό αὐτό κανένας εἰσηγητής ὥς τά τώρα, μή ἐξαιρουμένου καί τοῦ Ἀγόρα, δέν μᾶς εἶπε γιά τή σχέση τῆς Χριστολογίας τοῦ Ζηζιούλα μέ τόν *ἀχριστολόγητο ἐπισκοποκεντρισμό*. Πῶς μπορεῖ μία τέτοια ἐκτροπή νά δικαιολογεῖ ἕναν *τριαδικό χριστοκεντρισμό*;

Ὁ ἐπιχειρούμενος, ἄλλωστε, ἐντοπισμός τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῶν δύο [σ. 184 (Ζηζιούλας-Γιανναρᾶς), σ. 191 (Γιανναρᾶς)], δέν εἶναι καί σέ βάθος στοχευμένος (κυρίως ὅσον ἀφορᾶ τόν Ζηζιού-

λα). Ὁ Ἀγόρας εἶναι πάντως ἕτοιμος γιά τή συζήτηση τῆς σχέσης φιλοσοφίας καί θεολογίας καί ξέρει ποῦ ὀφείλει κανείς νά εἶναι, γιά νά μή χαθεῖ στά ἄκρα (σ. 193). Εἶναι ὡστόσο *ἕνας χριστολογικός ἀπολογητής τῆς σκέψης τοῦ Περγάμου* (σ. 194) πού δέν χαρίζεται βέβαια σέ ἀκριβεῖς κριτικές στή σκέψη τοῦ Γιανναρᾶ (σσ. 196-197). Σαφῶς μέ τίς κρίσεις του ἐπιχειρεῖ νά κάνει ἐμφανεῖς τίς προσωπολογικές διαφορές μεταξύ Γιανναρᾶ καί Ζηζιούλα μέσα ἀπό τήν ἐξέταση τῶν ἐπιστημολογικῶν συντεταγμένων τῆς σκέψης τους (σ. 198 ἑξ.). Οἱ παρατηρήσεις του εἶναι ἄκρως σημαντικές, διότι μέ θάρρος τολμοῦν νά διακρίνουν τή σημασία τῆς θεολογίας στήν ἐκκλησιαστική παράδοση ἀπό τή θρησκειοποιημένη ἐκκλησία, ὅπως τήν σκέφτεται ἐντέλει ὁ Χ. Γιανναρᾶς (σ. 202).

Ἄν καί παρατηρῶ μία *ὁμολογιακή ὑποστήριξη* ἤ προσωποληψία ὑπέρ τοῦ σεβ. Ἰω. Ζηζιούλα, ὡστόσο δέν μπορῶ νά μήν τονίσω τήν προσπάθεια γιά ὀρθοτομημένη κριτική στόν Χ. Γιανναρᾶ ἤ τήν ἀντίληψή μου ὅτι ὁ Ἀγόρας κάνει σαφές πώς ὁ τρόπος θεολογεῖν τῶν δύο ἔχει διαφορές. Ἐξάλλου, τό ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι ὁ Ἀγόρας, ὅσον ἀφορᾶ τόν ἑαυτό του, καίγεται νά ἀναζητᾶ καί νά ἐξάρει τό ζητούμενο: τή *χριστοεκκλησιαστικότητα τῆς θεολογιας* (σ. 207).

Ὁ Ἀγόρας ἔχει ξεκαθαρίσει τά πράγματα χριστολογικά καί γνωρίζει ὅτι μέ κέντρο τόν Χριστό μπορεῖ νά κρίνει τά ὅποια θεολογικά ρεύματα (σ. 209) καί νά εἶναι πράγματι στό κέντρο ἑνός ἀνοιχτοῦ κύκλου γιά διάλογο καί συνάντηση (σ. 210 ἑξ.). Μιλᾶ γιά ρίσκο τοῦ θεολογεῖν (σ. 211), γιά τή σημασία τῶν θεολογικῶν πραγμάτων πού ὀφείλουν νά σημαίνουν τά θεολογικά ὀνόματα (σσ. 212-213). Ὁ Ἀγόρας θέτει σωστά τά ὅρια μεταξύ φιλοσοφίας καί θεολογίας καί διευκρινίζει τή σχέση μεταξύ θεολογίας καί οἰκονομίας (σ. 216 ἑξ.). Στό κέντρο βάζει τή θεολογία τῆς ἐκκλησίας (σ. 219) (ἐκκλησιακή θεολογία). Προικίζει ἐξάλλου μέ φλουριά τή *χριστόμορφη προσωπολογία* καί λέει πώς τήν ἐκφράζει ὁ μητρ. Ζηζιούλας. Καμία παραπομπή ὅμως στά ἔργα τοῦ ἐπισκόπου (σ. 223). Μᾶλλον ὁ Ἀγόρας θά ἤθελε νά εἶναι ἔτσι τά πράγματα.

Ὁ Ἀγόρας, συνεπῶς, παρόλο πού στηρίζει τήν θεολογία τῆς ἐκκλησίας, ἀμνηστεύει τούς δύο (Γιανναρᾶ-Ζηζιούλα) στό τέλος (σ. 225 ἑξ.) στρογγυλοποιώντας τά πράγματα καί λέγοντας ἁπλά πώς τά ἔργα τους παρά τίς διαφορές μεταξύ τους μᾶς εἶναι ἀπαραιτητα. Εἶναι, ὡστόσο, ἀναρωτιέμαι, ἀπαραίτητα γιά τή θεολογια της ἐκκλησίας ἤ –στόν βαθμό πού προκρίνουν ἰδεολογικές συνισταμένες– ὀφείλουν νά ἐξεταστοῦν σοβαρα; Ἴσως ὅμως το ὅτι τονίζει χριστολογικά τά λόγια του ὁ Ἀγόρας (βλ. σ. 226) εἶναι γιά νά συστήσει προσοχή σέ αὐτούς πού ἐρευνᾶ χωρις να θέλει να μπεῖ στον κίνδυνο μιᾶς εὐθείας ἀντιπαράθεσης μαζι τους. Συμφωνω, λοιπον,

μαζί του γιά τό χριστολογικό του ἐνδιαφέρον καί τήν κατανόηση τῆς *προσληπτικότητας* τοῦ Χριστοῦ ὡς σαρκωμένου θεϊκοῦ προσώπου. Ὁ Ἀγόρας μᾶλλον ἀγοράζει ἀπό Ζηζιούλα καί Γιανναρᾶ γιά νά ξοδέψει ἄφοβα μέ τόν δικό του τρόπο τήν ἀγωνία του γιά «*τριαδικό χριστοκεντρισμό*», πού ἀπό τά ἄλλες μελέτες τοῦ Τόμου φαίνεται ὅτι δέν ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα τόν Γιανναρᾶ καί τόν Ζηζιούλα.

6. Ὁ Σ. Γουνελᾶς ἀσχολεῖται μέ δύο μεγάλες προσωπικότητες τῆς νεότερης θεολογίας στόν χῶρο μας! Τόν Νησιώτη καί τόν Νέλλα. Ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ στή μελέτη αὐτή σπουδαῖα στοιχεῖα γιά τίς δύο αὐτές μορφές. Δέν εἶναι δέ τυχαῖο πού ὁ Γουνελᾶς θεωρεῖ κύριο στοιχεῖο γιά τόν Νησιώτη ὅτι ἐνδιαφέρεται ἰδιαίτερα γιά τή σάρκωση τοῦ Λόγου (σ. 236) καί γιά τή θεολογία τοῦ Λόγου (σ. 237). Ὁ ἴδιος δέ ὁ Γουνελᾶς στίς συζητήσεις θέτει τίς ὅποιες φιλοσοφικοθεολογικές ἀναζητήσεις ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης τοῦ σαρκωμένου Λόγου καί τῆς ἐκκλησίας ὡς σώματος Χριστοῦ (σ. 289).

Στό ἔργο τοῦ Νησιώτη πάντως, ἀπό τίς ἀναφορές τοῦ Γουνελᾶ, φαίνεται σαφῶς ἡ πρόκριση τῆς ἄρρηκτης σχέσης τῆς ἐπιστημονικῆς μέ τή χαρισματική θεολογία (σσ. 238-239), τῆς ἀπόφασης μέ τήν κατάφαση. Ἴσως ὁ Νησιώτης εἶναι ὁ μόνος θεολόγος τῆς νεότερης ἐποχῆς πού μίλησε στόν τόπο μας μέ πράγματι θεολογικούς ὅρους γιά τόν *πολιτισμό τῆς σάρκωσης* τοῦ Λόγου (σ. 240). Τή σάρκωση αὐτή μάλιστα δέν τήν ἀντικειμενοποιεῖ οὔτε ἀντικειμενοποιεῖ τό ὑποκείμενό της, τόν Λόγο (σσ. 240-241). Δέν μεγαλώνει τήν κατάφαση σέ βάρος τῆς ἀπόφασης, τήν ἐπιστήμη σέ βάρος τοῦ χαρίσματος, τήν ἱστορία σέ βάρος τῆς ἐσχατολογίας. Τό ἀπ' αἰώνων εἶναι τό ἴδιο πού ἔρχεται ἀπό τά ἔσχατα στό παρόν τοῦ Χριστοῦ (σ. 243). Συνεπής ὁ Νησιώτης στή *χριστοκεντρική θεολογία* ξέρει ὅτι στό σημεῖο αὐτό σκόνταψε ἡ δυτική θεολογία (σσ. 243-244). Ὁ Σ. Γουνελᾶς βρίσκει, συνεπῶς, τήν καρδιά τῆς οἰκουμενικῆς σκέψης τοῦ Νησιώτη (ἰδίως σ. 245), ὁ ὁποῖος δέν μένει σέ ἕναν *ἀν-οικουμενικό πολιτισμό* τῆς σάρκωσης, *αλλά* στόν Χριστό τῆς οἰκουμένης καί στή σάρκα τοῦ κόσμου.

Στή χριστολογική προοπτική περπάτησε καί ὁ Νέλλας τή σκέψη του. Γιά τόν Νέλλα πάντως κεντρικό μυστήριο τῆς πίστης εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός (σ. 247) καί περιεχόμενο μιᾶς τέτοιας πίστης ἡ ταυτότητα τοῦ σώματος τοῦ ἱστορικοῦ Χριστοῦ καί τῆς ἐκκλησίας (σ. 247). Ὁ Σ. Γουνελᾶς σωστά ἐπιμένει γιά τόν Νέλλα ὅτι χρησιμοποιεῖ οχι τόν ὅρο *θεωση* ἀλλά τόν ὅρο *χριστοποίηση* (σ. 247) καί ὅτι ἔτσι ἐπανέρχεται στήν παύλεια ὁρολογία καί τήν ἀναζήτηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς (σ. 248).

Ὁ Νέλλας προσπάθησε νά κάνει σαφές ὅτι ἡ σάρκωση τοῦ Λόγου ἔδωσε ὑπόσταση σέ ὅλη τήν ἀνθρωπότητα, τῆς ἔδωσε τό

κατά Χριστόν ὑποστῆναι (σ. 348), ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά μπορεῖ νά *ἐνυποστασιάζεται στόν ἴδιο τόν Χριστό* (σ. 249). Φαίνεται βέβαια ὅτι ὁ Νέλλας ἐπενδύει πολύ στούς δερμάτινους χιτῶνες, θεωρώντας ὅτι αὐτοί δέν ὑπῆρχαν στόν ἄνθρωπο προπτωτικά (σ. 249). Κατά Νέλλα ἡ ἴδια ἡ βιολογική ζωή εἶναι ἔκπτωση ἀπό τήν ὄντως ζωή. Στό σκεπτικό αὐτό ἡ ὑλικότητα ἀπαξιώνεται καί κουτσουρεύται στήν πράξη ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ! Σχεδόν ταυτίζεται στή σκέψη του (σ. 250) τό κατ᾽ εἰκόνα μέ τήν προπτωτική κατάσταση καί ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη περί διαφάνειας τοῦ προπτωτικοῦ σώματος (σ. 250). Ὁ Νέλλας ἀγαπᾶ νά μιλᾶ γιά νεκρά μεταπτωτικά δέρματα τῶν ἀνθρώπων καί νά εἶναι ἀντιηδονιστής (σ. 253). Θεωρεῖ τή μεταπτωτική ζωή τοῦ ἀνθρώπου ὡς παρά φύσιν καί μᾶλλον στόν ἴδιο τόν βιολογικό θάνατο ἐντοπίζει τή φθορά καί τό κακό (σ. 255).

Κατά τήν κρίση μου ἐδῶ ἡ σκέψη τοῦ Νέλλα ἔχει μία ἀπαισιόδοξη χροιά, ἄν μάλιστα, ὅπως λέει ἀκόμη πιό ἐμφατικά, «*οἱ θεῖες ἐνέργειες δέν ἐνεργοῦν μέσα στήν πτωση*» (σσ. 255-256). Ὁ Νέλλας ἀντέδρασε στήν ἄποψη δυτικῶν θεολόγων πού ὑποστήριζαν τήν ἀρχική βιολογική φύση τοῦ Ἀδάμ πιστεύοντας ὅτι ἡ χάρις προστέθηκε ὡς ὑπερφυσικό δῶρο (σ. 256). Καί στόν ὅλο ἀντιηθηκισμό του κόβει τό ἀνθρώπινο νῆμα τῆς βιολογίας γιά τή θεολογία νωρίς, ὅπως νωρίς κι ὁ ἴδιος, δυστυχῶς, ἔφυγε ἀπό τή ζωή. Ἡ κίνηση, ὅμως, πρός τό σαρκωμένο πρόσωπο τοῦ Λόγου, πού ἐπιχειρεῖ, καθώς φαίνεται ἀπό τή μελέτη τοῦ Γουνελᾶ, μπορεῖ νά μᾶς βοηθήσει νά μή γίνεται ἡ θεολογία ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ζωή καί τήν εὐχαριστιακή κοινωνία (σ. 257).

7. Ὁ π. Ν. Λουδοβίκος ξεκαθαρίζει τά πράγματα σχετικά μέ τή σκέψη τοῦ Χ. Γιανναρᾶ, εἰδικά μέ τό θέμα τῆς σχέσης μεταξύ φύσης καί προσώπου, ἀνάγκης καί ἐλευθερίας. Δέν ξέρω βέβαια ἄν ἡ θέση του γιά τόν Μπερδιάγιεφ εἶναι ἀκριβής, ὅταν λέει πώς μέ αὐτόν *ἡ διάσχιση μεταξύ φύσης και προσωπου φτάνει στον κολοφώνα της* (σ. 302)[3]. Εἰδικές μελέτες δέν πιστοποιοῦν μία τέτοια ἑρμηνεία στόν Μπερδιάγιεφ, ὁ ὁποῖος (ἐνν. ὁ Μπερδιάγιεφ) πρότεινε πολύ ἔντονα ὁ ἴδιος γιά τό ἔργο του νά διαβάζεται δυναμικά καί ὄχι στατικά!

Πέραν αὐτῆς τῆς γενικῆς ἐκτίμησης ὁ π. Νικόλαος ἔχει δίκιο

---

3. Διαπιστώνω πάντως σέ μελέτες πού ἀφοροῦν τόν Γιανναρᾶ νά ὑπάρχουν γενικεύσεις ὅσον ἀφορᾶ τις ἐπιρροές του με ἔμφαση στις ὑποτιθεμενες αὐτες απο το κίνημα τῶν σλαυόφιλων τοῦ 19ου αἰώνα καί τῶν Ρώσων τῆς διασπορᾶς (τονίζεται ὁ Λόσκυ) (βλ. τή μελέτη τοῦ Π. Καλαϊτζίδη, σσ. 510-511). Ἴσως στο θεμα αυτο χρειαζεται περισσότερη ἔρευνα, διότι ὁ Λόσκυ ἐν προκειμένῳ δέν γλιστρᾶ σέ ἀντιδυτικισμούς τύπου Γιανναρᾶ (ὅπ. παρ., σ. 511-512).

στίς κριτικές του περί Γιανναρᾶ καί καλῶς, πρωτότυπα μάλιστα σέ σχέση μέ ἄλλους σύγχρονους θεολόγους, προκρίνει ἐν προκειμένῳ τήν ὀρθόδοξη ἀρχή τῆς *ἐνυποστασίας* (σ. 304). Καί δικαίως, πιστεύω, ἀναρωτιέται σέ τί χρειάζεται ἡ Σάρκωση τοῦ Λόγου σέ ἕνα σύστημα σκέψης ὅπως αὐτό τοῦ Γιανναρᾶ (σ. 306). Τήν ἴδια δέ ἐμπλοκή βρίσκει ὁ π. Νικόλαος στόν Ζηζιούλα στή σχέση φύσης-προσώπου (σ. 308), θεωρώντας τή σκέψη του κοντά σέ παράδοξες φιλοσοφικοθρησκευτικές δοξασίες. Καταλαβαίνει ὁ π. Νικόλαος ὅτι ὑπάρχει στίς δοξασίες αὐτές τρανό χριστολογικό ἔλλειμμα (σ. 308)!

8. Ἄν δέν διαβάσει κανείς τό κείμενο τοῦ Στ. Ζουμπουλάκη (σ. 315 ἑξ.), τότε μέ μόνη τήν κριτική πού δέχεται ὁ Γιανναρᾶς ἀπό ἄλλους εἰδικούς, τρέχει μονόδρομα. Ὁ Στ. Ζουμπουλάκης προσπαθεῖ νά δεῖ καί ἀπό ἄλλη παράμετρο τή σκέψη καί στάση τοῦ Γιανναρᾶ καί τοῦτο δίνει ἄλλη διάσταση στή μελέτη του καί στόν Τόμο ἐν γένει. Ὁ Ζουμπουλάκης ρίχνει φῶς στό θέμα τῆς ἀντικατάστασης (ἀπό τόν Γιανναρᾶ) τῆς ἠθικῆς ἀπό τήν εὐχαριστία (σ. 321) καί τήν ἀπό μέρους του πρόκριση μιᾶς *ἄλλης ἠθικῆς*, τήν ὁποία ὁ Ζουμπουλάκης στό τέλος ὁρίζει βέβαια ὡς ἁπλή *ποιητικορητορεία* (σ. 325).

9. Ὁ Μ. Κωνσταντίνου (σ. 359 ἑξ.) θέτει τό θέμα τῆς ἐμπλοκῆς τῆς ἔρευνας τῆς Γραφῆς στά γρανάζια τῆς πατερικῆς ἑρμηνείας. Μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, λέει, αὐτή ἡ τάση κυριάρχησε στή νεότερη ἑρμηνευτική ἔρευνα τῆς Γραφῆς, θέτοντας τή διαπίστωση αὐτή γιά προβληματισμό πού ἀξίζει πράγματι νά γίνει καί νά συζητηθεῖ. Σημαντική γιά συζήτηση θεωρῶ, ἐξάλλου, τήν ἄποψή του ὅτι στό πλαίσιο τῆς ἀντιδυτικῆς στάσης νεότερων θεολόγων ἐντάσσεται ἡ ἐκτροπή τῆς ἐπισκοποκεντρικῆς θεώρησης τῆς ἐκκλησίας ἀπό τόν σεβ. Ἰω. Ζηζιούλα (σ. 360).

10. Ὁ Θ. Παπαθανασίου καταπιάνεται ἐκτενῶς μέ τό θέμα τῆς ἱεραποστολῆς στή γενιά τοῦ `60 (σ. 367 ἑξ.). Μέ ἄκρως ἀναλυτικές πληροφορίες ρίχνει φῶς σέ μία ἱεραποστολική δράση καί θεολόγηση πού ἀξίζει νά δεῖ κανείς μέ προσοχή. Διαλέγω ἐδῶ νά σημειώσω τήν *ἱεραποστολή τῆς ἐνσαρκωσης* πού πρόκριναν Γιαννουλᾶτος καί Βουλγαράκης (σσ. 384-385 καί σ. 390). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ μελέτη τοῦ Παπαθανασίου εἶναι ἀπό τίς πιό ἐμπεριστατωμένες τοῦ Τόμου. Κουβαλᾶ ὅλα τά στοιχεῖα ἐκεῖνα τοῦ ἐρευνητῆ λόγου καί τοῦ αἰτιολογημένου λόγου δίχως πλατειασμούς καί γενικεύσεις. Μία ἀπό τίς σπουδαῖες του ἐπισημάνσεις εἶναι ἡ διαφορετική θεώρηση τῆς ἱεραποστολῆς μεταξύ Φλορόφσκυ (χριστολογική) καί Λόσκυ (μυστικιστική) (σ. 414). Δεν εἶναι βέβαια μόνο προσωπικοτητες ὅπως ὁ Βουλγαράκης καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀναστάσιος Γιαννουλᾶτος

πού ἀπασχολοῦν τόν Παπαθανασίου. Γιανναρᾶς, Κουτρουμπῆς, Ἀγουρίδης, Νησιώτης, Ψαρουδάκης καί Θεόκλητος Διονυσιάτης, εἶναι ἄλλοι μεγάλοι καί σπουδαῖοι, ὅπως ἐπίσης τά περιοδικά *Πορευθέντες-Σύνορο*, Ρώσοι τῆς διασπορᾶς καί ἄλλοι ξένοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι εἰσέρχονται στήν ἐρευνητική του διόπτρα.

11. Τό κείμενο τοῦ Π. Καλαϊτζίδη εἶναι ἐκτενές καί ἀσχολεῖται μέ τήν ἐθνοκεντρική ἐκτροπή πού διαπιστώνεται στά ἔργα τῶν Ρωμανίδη, π. Β. Γοντικάκη, Γιανναρᾶ (σ. 429 ἑξ.). Ὁ Καλαϊτζίδης δείχνει τήν πλήρη δαιμονοποίηση τῆς Δύσης πού κάνει αὐθαίρετα ὁ Ρωμανίδης, ὁ ὁποῖος, ὅπως τονίζεται, οἰκειοθελῶς πρόκρινε τό ἀκροδεξιό του προφίλ (σ. 451). Ἡ περίπτωση Γοντικάκη (σ. 453 ἑξ.) παρουσιάζεται ἐπίσης σαφῶς ὡς φωνή τοῦ Ὄρους πρός τά ἔξω, μία φωνή πού κυριαρχεῖται ἀπό ἑλληνορθόδοξο λαϊκισμό καί ἔντονο ἀντιδυτικισμό (σ. 467)! Μία φωνή πού προσεγγίζει, κατά Καλαϊτζίδη, ἀνιστορικά τούς Πατέρες καί ἐντέλει μᾶλλον τούς προδίδει (σ. 476). Μία φωνή, ὅμως, πού δέν πλειοδότησε τήν ἔμπρακτη ἀκρότητα (σ. 478).

Μία ἄλλη ἑλληνοχριστιανική περίπτωση εἶναι αὐτή τοῦ Γιανναρᾶ (σ. 479 ἑξ.). Δίχως ἄλλο, καθώς καταδεικνύεται στό ἐν λόγῳ μελέτημα, ὁ Γιανναρᾶς γύρισε ἀπό τή Δύση γιά νά τήν πολεμήσει! Ὁ Καλαϊτζίδης κάνει μία σοβαρή διαπίστωση, ὅταν λέει πώς ἡ στάση αὐτή πρόκρινε τήν ἰδιοπροσωπία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ *«ἀντί γιά τήν καθολικότητα καί τήν οἰκουμενικότητα τῆς ἐκκλησιας καί τοῦ χριστιανισμοῦ»* (σ. 488). Ἡ μεγάλη ἐκτροπή τοῦ Γιανναρᾶ εἶναι *«ἡ διολίσθηση τοῦ θεολογικοῦ σέ πολιτικό/ἑλληνοκεντρικό και ἀντιδυτικό λόγο»* (σ. 488) καί τό *«ἰδεολόγημα τῆς ἀδιάσπαστης συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ»* (σ. 489). Ὁ Γιανναρᾶς θεωρεῖται ἀριστοκράτης ἑλληνοκεντριστής, ὁ ὑποστηρικτής τῆς συνέχειας τοῦ *ἕλληνος λόγου* ἀπό τόν Ἡράκλειτο ὥς τόν Παλαμᾶ (σ. 492). Παραμερίζει τή θεολογία καί προκρίνει τήν πολιτική ἰδεολογία, πού ἀκολουθεῖ ὁ Κ. Ζουράρης (σ. 496). Ἡ *ἑλληνολαγνεία* τούτη σίγουρα ἀδιαφορεῖ γιά τόν λόγο περί ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ (σ. 500) καί προκρίνει σημαῖες καί λάβαρα!

Ὁ Γιανναρᾶς ἀντιμάχεται, κατά Π. Καλαϊτζίδη, πράγματι σκιές τοῦ Μεσαίωνα ἀγνοώντας τά νεότερα θεολογικά ρεύματα στή Δύση! Ἐντέλει, ὅμως, ἀντινομεῖ μέ τόν ἑαυτό του καί τήν ὑπόσταση τοῦ ἴδιου του τοῦ ἔργου (σ. 508), στό ὁποῖο μένει πάντως σταθερή ἡ ὑποτίμηση τῆς Δύσης ὡς βαρβαρικῆς (σσ. 508-509).

Ἴσως τό πιό δυνατό στοιχεῖο τῶν συζητήσεων ἀφορᾶ τήν εἰσήγηση τοῦ Π. Καλαϊτζίδη, στόν ὁποῖο καταλογίστηκε τό ἁμάρτημα τῆς «πατροκτονίας» ἀπό ἐκδότη τοῦ Χ. Γιανναρᾶ (σ. 536). Φαινεται ἐν προκειμένῳ σαφῶς ὅτι οἱ ἐκδότες θεωροῦν κάποια βιβλία τους

ώς κείμενα στό ἀπειρόβλητο, πράγμα πού οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς ξέρουν πώς δέν ἰσχύει!

12. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πάντως ὅτι, ἐνῶ ὁ Π. Καλαϊτζίδης ὑπεραμύνεται τῆς λέξης *οἰκουμενισμός*, παραπέμποντας ἀρνητικά στόν σύγχρονο ἀντιδυτικισμό, ὁ Στ. Γιαγκάζογλου στήν ἱστορική του ἀναφορά καί ἀναδρομή περί τῶν νεότερων χρόνων (σ. 547 ἑξ.) οὐσιαστικά λέει ὅτι ἡ θεολογία μας ἦταν ἀνοιχτή στίς δυτικές ἐπιρροές! Ἄν εἶναι ἔτσι, ἀναρωτιέμαι: Μήπως ὁ σύγχρονος ἀντι-οικουμενισμός εἶναι ὁ φόβος τοῦ δυτικισμοῦ πού συντελέσθηκε ὅλον τόν προηγούμενο αἰώνα; Ἐξάλλου, ἀναρωτιέμαι ἐπίσης, διαβάζοντας τόν Στ. Γιαγκάζογλου: Μήπως ἡ *εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία*, πού θεωρεῖται σήμερα στούς οἰκουμενιστικούς κύκλους σπουδαῖο πράγμα, εἶναι ἄκρως ἀντίθετη ἀπό μία εὐχαριστιακή ὀντολογία, πού ἦταν φερειπεῖν στόν νοῦ καί στήν καρδιά τῶν κολλυβάδων;

Ἔχω τή γνώμη πώς οἱ νεότεροι θεολόγοι δέν πρέπει στόν ἔντονο ἐκδυτικισμό τῆς νεότερης θεολογίας μας πού διακρίνουν νά ἐκζητοῦν ἀβασάνιστα ἕναν ἐκ τῶν ὄπισθεν θυρῶν ἐρχόμενο ἐξοικουμενισμό. Ἀφυπνίσθηκε τελικά ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, ὅπως λέει ὁ Στ. Γιαγκάζογλου (σ. 556), μέ τούς θεολόγους τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ἀπό τόν λήθαργο τοῦ ἐκδυτικισμοῦ ἤ τελικά, ὅπως μέ τήν *εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία* ἤ καί μέ τήν *ἀπέραντη ἀχριστολόγητη προσωπολογία*, ἔπεσε σέ ἕνα ἄγρυπνο καί ἄσαρκο κόμα; Τά ρωτῶ τοῦτα διότι ἡ κριτική πού γίνεται στόν Τόμο αὐτό γύρω ἀπό τή θεολογία τῆς δεκαετίας τοῦ `60 δείχνει ὅτι οἱ κύριοι ἐκφραστές της ἔχουν βασικές *θεολογικές ἐκτροπές*, φιλοσοφικές προκαταλήψεις καί μία ἰδιαίτερη προτίμηση στήν ἰδεολογία. Πιστεύω, λοιπόν, ὅτι μέ τόν συζητούμενο Τόμο δίνεται ἡ ἀφορμή ἐκζήτησης *Λογου Θεολογίας!*

Ὁ Στ. Γιαγκάζογλου δέν θέλει νά κατηγορεῖται ἡ γενιά τοῦ `60 γιά ἀντιδυτικισμό (σ. 562). Ὅσοι μίλησαν πρίν ἀπό αὐτόν, κυρίως ὁ Π. Καλαϊτζίδης, μιλοῦν ἀλλιῶς. Ὁ Στ. Γιαγκάζογλου εἶναι, ὅμως, συνεπής στή σκέψη του, ἐφόσον μέ ὅσα ἐξέθεσε ὁ ἴδιος στά προηγούμενα, θά ἦταν ἀντιφατικό νά ἐκκρεμεῖ ἀπό μέρους του ἕνα ἐρώτημα τοῦ τύπου: Πῶς εἶναι δυνατό νά ὑπάρχουν ἀντιδυτικοί σ' ἕνα ἐκδυτικισμένο περιβάλλον;

Ἄν ἐκτιμῶ σωστά τά πράγματα, ὁ Στ. Γιαγκάζογλου ἐξωραΐζει τό ὑποκείμενο τῆς ἔρευνάς του, ὅταν ἀναφέρεται δηλ. στή θεολογική σκέψη τοῦ σεβ. Ἰωάννη Ζηζιούλα. Ἀπολυτοποιεῖ, λοιπόν, ἕναν σπουδαῖο εὐχαριστιολόγο τῆς ἐποχῆς μας, ὁ ὁποῖος στοχευμένα ἀπολυτοποιεῖ ὁ ἴδιος τήν εὐχαριστία *πάνω στόν ἐπισκοπικο θεσμο*. Καί ὁ Στ. Γιαγκάζογλου κατ` ἀκολουθία λέει πώς ὁ ἐπίσκοπος *προεδρευει της εὐχαριστιας* (σ. 567) καί μιλᾶ καί αὐτός ἐμφατικά

γιά «ἐπισκοπικό ἀξίωμα» (σ. 568). Παραδέχεται μάλιστα ὅτι ἀπό τή γερμανική προτεσταντική ἐσχατολογία ἐπηρεάζεται ἡ νεότερη θεολόγησή μας ἐσχατολογικά (σ. 568) καί θεωρεῖ ὅτι βοηθήθηκε ἀπ' αὐτή τή συγκεκριμένη ἐσχατολογία ἡ εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία μας[4]. Σημειώνει μάλιστα ὡς ἔλλειψη, πού ἡ νεότερη ἀκαδημαϊκή θεολογία δέν ἔχει προσλάβει δημιουργικά τήν ἐσχατολογική αὐτή προοπτική στή θεολογική της μέθοδο (σ. 568). Θεωρῶ πώς ἄν ἡ ἀκαδημαϊκή θεολογία δέν προσέλαβε μία τέτοιου τύπου ἐσχατολογία ἤ *εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία* ἔπραξε ὀρθῶς. Δέν πιστεύω, ὅμως, ὅτι δέν τό ἔκανε. Ὑπάρχουν νούντσιοί της στίς πανεπιστημιακές σφηκοφωλιές πού οἰκουμενολογοῦν χωρίς Χριστό ἤ χριστολογοῦν χωρίς Θεό! Ἄν, λοιπόν, ὁ Ν. Ματσούκας δέν ἔχει κάτι τέτοιο στό ἔργο του, ὅπως σημειώνει ὁ Στ. Γιαγκάζογλου (571), τότε ἔπραξε ὡς ὤφειλε!

Ὁ Στ. Γιαγκάζογλου, ἑπομένως, λέγοντας πώς ὁ Ν. Ματσούκας *«δέν ἀντιλαμβάνεται ἤ δέν ἀποδέχεται τελικά τή σχέση ταυτότητας εὐχαριστίας καί ἐκκλησίας»* (σ. 571), κατανοεῖ αὐτή τή στάση τοῦ μακαριστοῦ ὡς ἀκαδημαϊκό τρόπο σκέπτεσθαι ἐπηρεασμένο ἀπό τόν σχολαστικισμό. Μπορεῖ νά στέκει, ὅμως, μία τέτοια ἄποψη, ὅταν ὑπάρχει ὑλικό πού τήν ἀκυρώνει ἀκαριαῖα μέ τή γέννησή της[5];

---

4. Ἡ διαπίστωση αὐτή ἐπιρροῆς ἀπό τά δυτικά θεολογικά ρεύματα ἀποτελεῖ τόν κύριο φόβο γιά ἄλλους θεολόγους πού ἐννοοῦν τόν κίνδυνο πού μπορεῖ νά κρύβεται πίσω ἀπό τίς ἐπιδράσεις πού δέχθηκε ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἀπό τίς νεότερες θεολογικές ἐκφράσεις τῆς Δύσης (κυρίως τοῦ Προτεσταντισμοῦ). Βλ. χαρακτηριστικά Ἱερ. Βλάχου, μητρ., *Ἡ θεολογία στήν Ἑλλάδα τῆς δεκαετίας τοῦ '60*, στό περιοδικό Παρέμβαση, Ἰανουάριος 2010, σσ. 8-9, ὅπου μάλιστα διαφαίνεται ἀντίθεση στήν διάκριση τῆς θεολογίας σέ δεκαετίες (σσ. 8-9). Ἡ ἄποψη πού διατυπώνεται στό παρόν ἄρθρο προκρίνει ἔντονα τήν ἡσυχαστική θεολογία καί τήν ἀντιπαραθέτει σέ αὐτή τῶν θεολόγων τῆς γενιᾶς τοῦ '60, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν, ὅμως, καί ἐραστές τῆς ἡσυχαστικῆς παράδοσης, ὅπως ἡ περίπτωση τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, γιά τόν ὁποῖο σημειώνονται τά ἑξῆς: «*Θεωρῶ ὅτι δέν εἶναι ὀρθό νά συγκαταλέγεται ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης σέ αὐτό τό ρεῦμα τῆς λεγόμενης νεορθοδοξίας... Σημειώνω δέ ὅτι ὅποιος ἑρμηνεύει τήν θεωρία τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδη περί Ρωμηοσύνης μέσα ἀπό ἐθνικισμούς καί ὄχι μέσα ἀπό τή νηπτική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶναι ὑπέρβαση κάθε ἐθνικισμοῦ, αὐτός παρερμηνεύει τίς ἀπόψεις του...*». Φαίνεται σαφῶς ὅτι οἱ σύγχρονοι θεολόγοι πλειοδοτοῦν την ἀντιπαραθεση καί δεν ξερω ἄν ἡ οπαδικη στρογγύλευση τῶν ἐκτροπῶν τοῦ Ρωμανίδη τοῦ Γιανναρᾶ, του Ζηζιουλα ἤ ὁποιου ἄλλου βοηθοῦν ἕναν πράγματι ὑγιη θεολογικό διαλογο και την ἰδια μας τη ζωη στο σῶμα τῆς ἐκκλησίας.

5. Καλό εἶναι νά βλέπει κανείς σοβαρά κριτικές πού πολύ νωρίς διατυπώθηκαν ἀπο δογματολογους, ὅπως τήν πολυ σημαντικη του Γ. Μαρτζελου (προυπαρχουσα

Πρέπει κάποτε νά συζητήσουμε ὅτι ἡ *ζηζιουλική διόρθωση* στόν Ἀφανάσιεφ δέν εἶναι ἐξάπαντος *ὑπέρ τοῦ οἰκουμενικοῦ Χριστοῦ*, ἀλλά ὁπωσδήποτε *ὑπέρ τοῦ τοπικοῦ καί παγκόσμιου ἐπισκοποκεντρισμοῦ*[6], κάτι πού ὁ Ν. Ματσούκας καταλάβαινε τέλεια! Γι' αὐτό, λοιπόν, ἐπειδή οἱ ἐπισκοποκεντριστές θεολόγοι βάζουν τώρα βαθιά στήν ἱστορία τόν Χριστό καί δέν τόν ἀφήνουν νά ἀναστηθεῖ, γι' αὐτό προσθέτουν (πράγματι πρόσθεση κάνουν) ὡς *ἐπίκουρο ἐλευθερωτή* τό ἅγιο Πνεῦμα. Λέγεται χαρακτηριστικά σέ μία σελίδα: «*Ὡστόσο, εἶναι ἀνάγκη νά τονισθεῖ ὅτι μόνον ὁ Υἱός σαρκώθηκε, δέν σχετίσθηκε, ἁπλῶς, ἀλλά ἔγινε Ἱστορία. Ἡ συμβολή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συνίσταται στό νά ἐλευθερώσει τόν Υἱό καί τήν οἰκονομία ἀπό τά δεσμά τῆς ἱστορίας*» (σ. 588)[7]!

στόν Ν. Ματσούκα –βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία*, τόμ. Β', Ἔκθεση τῆς Ὀρθόδοξης Πίστης, Θεσ/νικη 1985, σ. 96, ὑποσ. 56), ἡ ὁποία ἔδειχνε τό ἀρειανικό βάθος θεολογικοφιλοσοφικῶν ἀπόψεων, ὅπως αὐτή τοῦ βεβ. Ἰωάννη Ζηζιούλα, πού θεωρεῖ μέ ἀνθρώπινους ὅρους (στατικά καί διαλεκτικά) ὡς ἀποτέλεσμα θέλησης καί ὄχι φυσικῆς ἀνάγκης τή γέννηση τοῦ Λόγου ἀπό τόν Πατέρα. Βλ. Γ. Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΣ, *Ἡ γέννηση τοῦ Υἱοῦ καί ἡ ἐλευθερία τοῦ Πατέρα κατά τήν πατερική παράδοση τοῦ Δ' αἰώνα*, στό *Ὀρθόδοξο δόγμα καί θεολογικός προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 57-82, ἐδῶ σ. 75 ἑξ.

Καί μιά πού ἔγινε ἐδῶ λόγος γιά τήν ἱστορικοδογματική καί φιλοσοφικοθεολογική κριτική, ἡ ὁποία ἀσκήθηκε ἀπό τούς παραπάνω ἐρευνητές, ὀφείλω γιά τήν ἱστορία τοῦ πράγματος νά πῶ ὅτι παραπέρα αὐτή τήν κριτική κουβάλησε δημιουργικά ὁ Χ. Σταμούλης. Στή μελέτη του περί *ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ καί ἁμαρτίας* θέτει –πρωτοπορώντας ἔχω τή γνώμη- ὅλες τίς προϋποθέσεις ἀπό τήν ἱστορική κατανόηση τῆς δογματικῆς ἔκφρασης τῶν Πατέρων, ὥστε μέ τή μελέτη *Φύση καί ἀγάπη* ξεκάθαρα καί ἄφοβα (νέος ὤν) νά ἀπαντήσει σέ τούτη τή σύγχρονη προβληματική, πού δέν τολμοῦσαν νά ἀγγίξουν ἄλλοι θεολόγοι. Ἄλλωστε μέ τή μονογραφία τοῦ Χ. Σταμούλη *Περί φωτός*, τά πράγματα ξεκαθαρίζονται καί σχετικά μέ τό ἐρώτημα ἄν ὑφίσταται στήν πατερική θεολογία ὅρος καί λόγος περί προσωπικῶν ἐνεργειῶν. Τό θέμα καί ἐδῶ δέν εἶναι ἄσχετο ἀπό τό δίλημμα περί ἐλευθερίας ἤ ἀνάγκης στήν Τριάδα! Βεβαίως ἔκτοτε ὁ π. Ν. Λουδοβίκος ἐπενδύει σέ δικές του μελέτες πρός αὐτή τήν προϋπάρχουσα ἔντιμη κριτική γραμμή, δίχως, ὅμως, νά σημειώνει μέ ὀνόματα τήν πρότερη ἱστορία της. Ἔχω πάντως τή γνώμη ὅτι μέ τή μελέτη τοῦ π. Ν. Λουδοβίκου *Τό πρόσωπο στή θέση τῆς χάριτος καί ἡ ὑπαγορευμένη ἑτερότητα*, στό *Οἱ τρόμοι τοῦ προσώπου καί τά βάσανα τοῦ ἔρωτα*, Ἁρμός 2009, σσ. 13-66, ἔχει κανείς μία πανοραμική ἄποψη γιά τίς σπουδαῖες κριτικές ἀπόψεις του, ὅπως περί Γιανναρᾶ τό ἴδιο ἔχει κανείς μέ τή μελέτη τοῦ π. Νικολάου, ἡ ὁποία περιέχεται σέ αὐτόν τόν Τόμο πού παρουσιάζω.

6. Παραπέμπω ἐδῶ τόν ἀναγνώστη στή μελέτη τοῦ σεβ. Ἰωάννη Ζηζιούλα, *Εὐχαριστιακή Ἐκκλησιολογία στήν Ὀρθόδοξη Παράδοση*, 80 (2009) σσ. 5-25.

7. Ὁ Στ. Γιαγκάζογλου δημοσιεύει σέ ἄλλη μορφή τό κείμενό του στό περιοδικό

13. Ὁ Θ. Βλέτσης (635 ἑξ.) παρουσιάζει τή Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης μέσα ἀπό τήν γενιά τοῦ '60. Καί τό κάνει μέ *οἰκοδομικούς ὅρους* ξεκινώντας ἀπό τά θεμέλια ἑνός κτιρίου ὥς τήν ὀροφή, ὅπου -ὅπως καταλήγει- μένουν σίδερα γιά περαιτέρω κτίσιμο. Εἶναι μία νηφάλια καί καθόλου προκλητική παρουσίαση καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ καί ἀποτίμηση τῶν τάσεών της. Οἱ κριτικοί προβληματισμοί πού θέτει ὁ Θ. Βλέτσης εἶναι πραγματικά ἀξιοπρόσεκτοι. Ἴσως θά ἤθελε κανείς νά συντρέξει μαζί του περιμένοντας σέ κάποια σημεῖα ἀναλυτικότερες παρουσιάσεις[8]. Προσωπικά (τό λέω χαριτολογώντας) θά ἤθελά ἀπάντηση στό ἐρώτημά μου (σ. 696) *γιατί ἡ ἑνότητα ἄσαρκου καί σαρκωμένου Λόγου στή σκέψη καί γραφή τοῦ Ν. Ματσούκα εἶναι πρόβλημα* (σ. 652) καί ὄχι ζητούμενο! Σίγουρο εἶναι ὅτι δέν ξέρω μέ τίς σημερινές πιά συνθῆκες ἄν μένουν σιδεριές γιά στήλωση καί ἄλλης οἰκοδομῆς τῆς θεολογικῆς Σχολῆς (βέβαιο εἶναι ὅτι τά τελευταῖα χρόνια μπῆκαν πολλές θωρακισμένες πόρτες) ἤ *μπάζα* συρρίκνωσης καί πανεπιστημιακῆς ἀπαξίωσης αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης σπουδῆς.

14. Ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Χ. Σταμούλη προσωπικά καταλαβαίνω ὅτι ὁ Ν. Ματσούκας ἀντιδροῦσε κυρίως στόν θεολογικό ἐλιτισμό καί

Θεολογία 80/4 (2009) σσ. 247-267. Στήν περίπτωση αὐτή τό κείμενο τείνει στή σύνδεση εὐχαριστιακῆς καί θεραπευτικῆς (ἀσκητικῆς) ἐκκλησιολογίας μέ τελική κίνηση τόν μυριοϋπόστατο Χριστό (βλ. σ. 266). Εἶναι σάν νά διαβάζουμε ἄλλο κείμενο, ἕνα κείμενο πού δέν ἔχει σχέση μέ μία ἀπολογητική τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας καί τῶν ἐκτροπῶν πού αὐτή γνώρισε ἀπό τόν σεβ. Ἰω. Ζηζιούλα, ὅπως πολύ κατανοητά ἀναπτύσσει τό θέμα ὁ π. Ν. Λουδιβίκος στήν προηγούμενη τοῦ Τόμου τοῦ ἐν λόγῳ περιοδικοῦ μελέτη (*Εἰκών καί μίμησις: Ἡ Εὐχαριστιακή Ἐκκλησιολογία καί ἡ Ἐκκλησιαστική Ὀντολογία τῆς Διαλογικῆς Ἀμοιβαιότητας*, σσ. 225-246), θεωρώντας οὐσιαστικά ἀχρείαστο τό δίλημμα μεταξύ μονισμῶν (εὐχαριστιακῶν, ἀσκητικῶν ἤ ἄλλων) καί προκρίνοντας τήν περιεκτική σημασία τῆς χριστολογικῆς ὁμοουσιότητας τῶν χαρισμάτων καί τῶν θεολογιῶν!

8. Φερειπεῖν θά γέμιζε τόν χῶρο μία πρόκριση θεολόγων ὅπως τοῦ Γ. Μαντζαρίδη στό πλαίσιο ἑνός συνεδρίου, τό ὁποῖο ἐπιδίωξε τήν εἰδική παρουσίαση ἑλλήνων θεολόγων τῆς γενιᾶς τοῦ '60. Καί ἄν δέν σκέφτηκε κανείς νά ὑπάρξει μία εἰδική ἀναφορά σέ αὐτόν τόν θεολόγο κατά τό ἐν λόγῳ συνέδριο (μία τέτοια θά μποροῦσε ἄριστα νά τήν κάνει ὁ Θ. Βλέτσης), τότε ἴσως ἦταν εὐκαιρία νά εἰπωθεῖ κάτι ἀπό τούς Θεσσαλονικεῖς θεολόγους γιά τό πῶς ἔβλεπε ὁ Γ. Μαντζαρίδης τό θεολογικό κίνημα τῆς γενιᾶς τοῦ '60 (βλ. π.χ. στό βιβλίο του *Ἡ ἐμπειρική θεολογία στήν οἰκολογία καί τήν πολιτική*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 130-131) ἤ τή *συναφειακή θεολογία* (ὅπ. παρ., σ. 144-145) προκρίνοντας ἀπό μέρους του τήν *ὑποστατική ἀρχή τοῦ Χριστοῦ* γιά τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου καί αὐτό πού ὁ ἴδιος ὁ Γ. Μαντζαρίδης ὀνόμαζε *παραδοσιακή θεολογία*.

ὄχι στήν ἀγαθή συνάντηση τῶν ἀνθρώπων καί τῶν πολιτισμῶν. Ὁ ἀντιδυτικισμός του, λοιπόν, ὅπως ἀποδεικνύεται, ἦταν ἄσαρκος καί ὄχι ἐνάντιος στήν ἐλπίδα γιά οἰκουμενική ἐρωτοτροπία Δύσης καί Ἀνατολῆς[9]! Πάντως ὁ Χ. Σταμούλης στή μελέτη του τρυπώνει σέ ὁρισμένα καυτά θεολογικά θέματα. Πετᾶ τίς θεολογικές βόμβες του καί φεύγει, σκοτώνοντας ὄχι ἀνθρώπους, ἀλλά ἠθικισμούς καί ἄσαρκες θεολογίες, διαιρέσεις μεταξύ φύσης καί ὑπόστασης, Θεοῦ Λόγου καί ζωῆς, ἐξάπαντος ἀνθρώπινης ζωῆς! Τή σκέψη δέ τοῦ Γιανναρᾶ θεωρεῖ ὁ Σταμούλης σέ ἀπόσταση ἀπό τήν πατερική θεολογία (σ. 678) καί προκρίνει ὁ ἴδιος ἀντί τῆς ἔκστασης (μας) ἀπό τή φύση τή μεταμορφωτική *ἔκταση τῆς φύσης τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου* (σ. 680).

15. Ὁ Δ. Μόσχος ἦταν ἕνας ἀπό `κεῖνους τοῦ ὁποίου οἱ παρεμβάσεις μέ ἐρωτήματα ἤ θέσεις μοῦ ἔκαναν πολύ θετική ἐντύπωση. Λόγος σαφής καί θέσεις καθαρές σέ κάθε παρέμβαση. Στήν εἰσήγησή του ψάχνει τή σχέση τῆς θεολογίας μέ τήν πολιτική (σ. 683 ἑξ.) στή γενιά τοῦ `60. Δέν νομίζω ὅτι εἶναι βαθιά ἱκανοποιημένος μέ τήν παραγωγή διαλόγου πού σημειώθηκε (σ. 692) καί οὐδείς σοβαρός μελετητής θά εἶχε ἀντίρρηση μέ τίς διαπιστώσεις του περί συμφωνίας (κατά τά νεότερα χρόνια) μεταξύ θεολογίας καί πολιτικῆς μόνο στό ἐλάχιστο, ὅπου δηλ. χρειαζόταν ἡ ἐξόντωση τῶν διαφορετικῶν (σ. 693). Προτείνει, λοιπόν, στάσεις καί συμπεριφορές πού εἶναι τόπος ἀνοιχτῆς προοπτικῆς γιά τή σχέση θεολογίας καί πολιτικῆς (σ. 693).

***

Θά κλείσω τά λεγόμενά μου μέ δύο σειρές ἀπό τόν Ν. Ματσούκα καί τόν ἅγιο Μηνᾶ[10], σημειώνοντας πρίν τή γνώμη μου ὅτι καταλαβαίνω τοῦτον τόν Τόμο, πού μέ τίς λίγες μου δυνάμεις παρουσίασα, ὡς συμβολή στήν προσπάθεια ἔκφρασης πολιτισμοῦ στόν τόπο μας, στόν βαθμό πού δέν πρέπει νά εὐνοήσει ὅποια τέτοια προσπάθεια τούς τεχνολόγους οὔτε ὅμως καί τούς ἀλόγους. Λέει ὁ Ν. Ματσούκας: «... *ἕνα ποίημα, ἕνα τραγούδι, ἕνας μύθος, μία τε-*

---

9. Μόνο ἔτσι μπορῶ νά καταλάβω τήν παρέμβαση τοῦ Π. Καλαϊτζίδη μέ τήν ἄποψή του ὅτι ὁ Ματσούκας εἶχε ἕναν *ἰδιότυπο ἀντιδυτικισμό* (σσ. 702-703).

10. Στόν εἰκονισμό τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ Τόμου φαίνεται τό ἄλογο τοῦ ἁγίου Μηνᾶ!

λετουργία, ἕνα ὄμορφο κτίσμα κ.τ.λ. εἶναι πολιτισμός. Ἡ τεχνολογία καθεαυτή, ἐπειδή στά σπλάχνα της κρύβει ἀπεριόριστη ἐξουσιαστική καί καταστροφική δύναμη, δέν εἶναι πολιτισμός, ἐνῶ τιθασευμένη γιά τήν προαγωγή της φύσης καί του ἀνθρώπου εἶναι εὐλογία Θεοῦ, καί ἄρα πολιτισμός»[11].

Στόν ἅγιο Μηνᾶ τώρα καί στ' ἄλογό του πού μᾶς προκαλεῖ γιά περιπέτεια: *θεωρεῖται ἀπό τούς ὀρθοδόξους χριστιανούς προστάτης των γεωργων καί των κτηνοτρόφων. Οἱ Μικρασιάτες τόν θεωροῦσαν προστάτη των ξενιτεμένων τους καί σέ ἄλλες ἑλληνικές περιοχές θεωρεῖται προστάτης τῶν ἀνύπανδρων γυναικῶν. Δέν εἶναι λίγοι δέ αὐτοί πού πιστεύουν ὅτι ὁ ἅγιος Μηνάς βοηθα στήν ἀνεύρεση χαμένων πραγμάτων*[12].

Ὅσοι, λοιπόν, διαβάσαμε τόν Τόμο καί σέ ὅσους θά τόν διαβάσουν εὔχομαι *καλή τιθάσευση* ... καβάλα στ` ἄλογο τ` ἅγιου Μηνᾶ, γιά νά γεωργήσουμε καί νά ταΐσουμε τήν *θεολόγια ξενιτεία* μας καί τίς ἐπιστημονικές μας ἐλλείψεις... Μπορεῖ ἔτσι νά προστατέψουμε τή χαμένη θεολογία πού εἶναι ὡραία ἀνύπανδρη, μά εἶναι πανωραία ὅταν παντρεύται Θεό Λόγο!

---

11. *Πολιτισμός αὔρας λεπτῆς*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 6-7.

12. Βλ. http://www.matia.gr/7/72/7203/7203_4_12.html.

Παταπίου μοναχοῦ Καυσοκαλυβίτου

Ὁ «μακάριος καί ἀοίδιμος Διδάσκαλος Θεοδώρητος» Λαυριώτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων

Συμβολή στή μελέτη τοῦ βίου καί τῶν ἔργων του, μέσα ἀπό ἀνέκδοτα κείμενα

Ἕνας ἀπό τούς ἐπιφανέστερους Ἁγιορεῖτες λογίους, πού μέ τήν προσωπικότητα καί τή δράση τους ἄφησαν ἀνεξίτηλη τήν παρουσία τους στή μοναστική πολιτεία τοῦ Ἄθωνα, εἶναι καί ὁ ἱερομόναχος Θεοδώρητος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, προηγούμενος τῆς Μεγίστης Λαύρας καί ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου[1].

Τήν πληρέστερη μέχρι σήμερα βιογραφική ἀναφορά στήν προσωπικότητα τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου ὀφείλουμε στόν ἐπίσης Λαυριώτη λόγιο Εὐλόγιο Κουρίλα (1880-1961), ἐπίσκοπο Κορυτσᾶς, ὁ ὁποῖος βασίστηκε σέ σχετική ἐπιστολογραφία καί ἕναν βίο τοῦ

---

1. Ἐνδεικτική βιβλιογραφία περί Θεοδωρήτου (βλ. καί σημ. 2, 3): Παπαδόπουλου-Βρεττοῦ Ἀ., *Νεοελληνικη Φιλολογία*, Ἀθῆναι 1854, σ. 198. Ζαβίρα Γ., *Νεα Ἑλλας ἢ Ἑλληνικον Θεατρον*, Ἀθῆναι 1872, σ. 322. Γεδεών Μ., *Ἄθως*, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 221. Χριστοφ. Κτενᾶ, ἱερομον., *Ἅπαντα τα ἐν Ἁγιω Ὄρει Ἱερά Καθιδρυματα εἰς 726 ἐν ὅλω ἀνερχομενα*, Ἀθῆναι 1935, σ. 385-386. Ἀραβαντινοῦ Π., *Βιογραφική συλλογή λογιων τῆς τουρκοκρατιας* (ἐπιμέλεια Κ. Δημαρᾶ), Ἰωαννινα 1960, σ. 65. Τζώγα Χ., «Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις εν Ἁγίω Ὄρει κατά τόν ΙΗ' αἰ.», *Ἐπιστημονικη Ἐπετηρις Θεολογικῆς Σχολης Ἀριστοτελειου Πανεπιστημιου Θεσσαλονίκης*, Παράρτημα ἀρ. 3, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 52-60. Βλ. και σημ. 2, 3. Argyriou A., Les exegèses grecques de l' Apocalypse à l'époque turque (1453-1821), Thessalonique 1982, σ. 443-586. Χρηστου Π., *Το Ἅγιον Ὄρος. Αθωνικη Πολιτεια-Ἱστορια. Τεχνη. Ζωη*, Ἀθηνα 1987, σ. 252-253. Δωροθέου μοναχοῦ,

Θεοδωρήτου, πού λάνθανε μέχρι σήμερα στήν ἔρευνα[2]. Γραφει συγκεκριμένα ὁ Κουρίλας: «Ἐπειδή δέ ἐκτός τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδωρήτου ἀνεύρομεν καί ἀνεκδοτον βιογραφιαν αὐτοῦ, εἴμεθα εἰς θεσιν νά παραθέσωμεν μερικάς σημειωσεις περι τοῦ βίου του, διαφωτιζούσας την προσωπικοτητα του». Μεσα ἀπο την παρουσίαση τοῦ βιογραφικοῦ αὐτοῦ σημειωματος τοῦ Ευλ. Κουρίλα, διαφοροποιήθηκαν ἀρκετά ἀπό τα ἱστορικα και χρονολογικα δεδομένα τοῦ βίου τοῦ Θεοδωρήτου, ὅπως αὐτά εἶχαν παρατεθεῖ και ἐπικρατήσει σέ προγενέστερο σχετικό ἀρθρο τοῦ ἱστορικοῦ Μαν. Γεδεών[3].

Σύμφωνα μέ τον Εὐλ. Κουρίλα, ὁ Θεοδωρητος ἔφθασε στο Ἅγιον Ὄρος περί τά 1780, ὄντας ἤδη ἱερεας. Ἐντάχθηκε στή συνοδεια τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγραφων, στό λαυριωτικο κελλί τῆς Θεοτοκου, γνωστό καί ὡς «τοῦ Κουκουζελη». Στήν Ἀθωνιάδα τήν ἐποχή αὐτη διδασκε ὁ ἐξαδελφος και συντοπιτης τοῦ γέροντά του, διδάσκαλος Σέργιος Μακραῖος. Ὁ Κουριλας θεωρεῖ ὡς λανθασμένη τήν πληροφορία τοῦ Γεδεων ὅτι ὁ Θεοδωρητος ἦταν Ἁγιαννανίτης μοναχός (ὁ Γεδεών μαλιστα τόν ἀποκαλεῖ «Ἁγιαννίτη»). Κατ᾿ αὐτόν, θα πρέπει νά ἔγινε σύγχυση μέ την λεξη «Ἰωαννίτης», τόν καταγόμενο δηλ. ἀπό τά Ἰωάννινα, ὅπως σταθηκε καί ὁ Θεοδώρητος.

Σύμφωνα πάντα μέ τόν Κουρίλα, τό 1790 ὁ Θεοδωρητος ἔλαβε ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο το ὀφφίκιο τοῦ αρχιμανδρίτη καί στή συνέχεια διορίσθηκε ἱεροκήρυκας, περιοδεύοντας στη Θρακη,

---

Το Ἅγιον Ὄρος. Μνηση στην Ἱστορια και τη ζωη του. τ. Α΄, Κατερινη χ.χ., σ. 411 σημ. 15. Ἀργυριου Ἀ., «Η ἀπελευθερωση τῶν Ἑλληνων και ὁ εσχατολογικος ρολος τῆς Ρωσιας και τῆς Γαλλιας μεσα στο ἑρμηνευτικο ἔργο τοῦ Θεοδωρητου Ἰωαννινων (περ. 1740-1823)», *Τιμητικος τομος στον ομοτιμο καθηγητη Δαμιανο Αθ. Δοικο*, Θεσσαλονικη 1995, σ. 11-24. Πασχαλιδη Σ., *Το υμναγιολογικο εργο τῶν Κολλυβαδων. Συμβολη στη μελετη τῆς ἁγιολογικης γραμματειας κατα την περιοδο τῆς Τουρκοκρατιας*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 22-29.

2. Ευλογιου Κουριλα, Λαυριωτου, «Θεοδωρητος προηγουμενος Λαυριωτης ο κωδικογραφος», *Byzantinische Zeitschrift* (BZ) 44 (1951), σ. 343-346. Στο *Αρχειο Κουριλα*, που φυλασσεται στο Πανεπιστημιο Ἰωαννινων, βρισκονται πολλα κειμενα τοῦ ἔγκριτου αυτοῦ αγιορειτου λογιου που αφορουν τον Θεοδωρητο. Μεταξυ αυτῶν και 28 πρωτοτυπες επιστολες τοῦ Θεοδωρητου προς διαφορα προσωπα, της περιοδου 1798-1826 (οπως τοῦ Χρυσανθου Λαυριωτου). Βλ. Μποζιου-Ζαγκλη Μ., *Ευλογιος Κουριλας (1880-1961). Το Αρχειο του στο Πανεπιστημιο Ιωαννινων*, Ἰωαννινα 2009, σ. 225-228.

3. Γεδεων Μ., «Θεοδωρητου Αγιαννιτου τολμηριαι», *Εκκλησιαστικη Αληθεια* τ. 39 ἔτ. ΛΕ΄-ΛΣΤ΄ (1915), σ. 111-112, 119, 134-136, 142-144, 150-152, 165-167.

Μακεδονια και Θεσσαλία. Τὴν περιοδο 1798-1799 μεταβαίνει ἐκ νέου στην Κωνσταντινουπολη και ἀπ᾿ εκεῖ στὴ Λειψια, ὅπου φροντιζει για τις εκδοσεις του[4]. Εκεῖ, το πιθανοτερο, ἐμαθε τη γερμανικὴ καί γαλλικη γλωσσα, ὅπως μαρτυροῦν τα συγγραμματά του.

Το 1802 βρισκεται στη Ρουμανια, απ᾿ ὅπου ἐπιστρεφει το ἴδιο ἐτος στον Αθωνα, ὁποτε και αναλαμβανει την ἡγουμενία τῆς Μεγιστης Λαυρας[5] μεχρι τον Αὐγουστο τοῦ ἔτους 1804, ὁποτε αναλαμβανει ἡγουμενος τῆς μονῆς Ἐσφιγμενου.[6] Γραφει ὁ ἰδιος ὁ Θεοδωρητος σε κωδικα τοῦ Ἀρχειου τῆς μονῆς Ἐσφιγμενου: «Εἰς τοὺς αωδ΄, Αὐγουστου ιε΄, δια προσταγῆς πατριαρχικῆς και συνοδικῆς γενομενης εξ αἰτησεως τοῦ ανωτερω σημειωθεντος καθηγουμενου Εὐθυμιου και τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν, ἦλθον ἐκ τῆς Μεγιστης Λαυρας εγω ὁ αναξιος Θεοδωρητος και ἐλαβον την προστασιαν τῆς μονῆς ταυτης, τοῦ ἱεροῦ κοινοβιου Ἐσφιγμενου, τὴν ἡμεραν τῆς Παναγιας ηγουν τῆς ἐνδοξου Κοιμήσεως...»[7]. Αφοσιωμενος μετα ζηλου στη νεα του αὐτη διακονια ἀναστυλωσε ὀχι μόνο την πνευματική ἀλλα και την οικονομικη κατασταση τῆς Μονῆς[8]. Το 1806 αρχισε

---

4. Ενα απο τα βιβλια του εκδοθηκαν στη Λειψια την περιοδο αὐτη, «επιμελεια μεν και παρακινησει τοῦ Πανοσιολογιωτατου Αρχιμανδριτου κυριου Θεοδωριτου» εἶναι οι *Κανονες Οκτωηχοι εις τον Θεολογον Ιωαννην τον Ευαγγελιστην*, Λειψια 1799. Ενα απο τα σωζομενα αντιτυπα τοῦ εργου αυτοῦ, που δεν σημειωνεται στη σχετικη βιβλιογραφια, φυλασσεται στην καλυβη Αγ. Ιωαννου τοῦ Θεολογου τῆς σκητης Καυσοκαλυβίων.

5. Κατα την λαυριωτικη αυτη περιοδο ο Θεοδωρητος συνεταξε τον αρχειακο κωδικα Β΄ τῆς Μεγιστης Λαυρας, που ολοκληρωθηκε το 1803 και φερει την επιγραφη: «Καταγραφη γενικη παντων τῶν εν τῆ Μεγιστη Λαυρα σωζομενων χρυσοβουλλων των τε προαναγραφεντων εν τῶ χαρτινω κωδικι παρα τοῦ ελλογιμου εν ιερομοναχοις Κυριλλου Λαυριωτου του εκ Πελοποννησου και επισταμενως αντιβληθεντων και αντιγραφεντων παρ᾿ εμοῦ και τῶν μη αντιγραφεντων μεχρι τοῦδε, οὔτε παρ᾿ εμοῦ ουτε παρα τοῦ προδιαληφθεντος, ετελειωθη δε τω 1803». Ευλ. Κουριλα, *Θεοδωρητος Λαυριωτης*, ὅ.π., σ. 343.

6. Στίς 15 Αυγούστου τοῦ 1804, μέ ἀπόφαση πατριαρχική καί συνοδική, και κατοπιν αιτησεως τοῦ προηγουμενου κυρ Ευθυμιου Αγιαννανιτου (1798-1804) και των λοιπων αδελφων, κατεσθασε ως Ηγουμενος, προερχομενος ἀπο τη Μεγιστη Λαυρα, ο Προηγουμενος Θεοδωρητος αναλαμβανοντας την διαποιμανση της μονῆς Εσφιγμενου. Ο ιδιος ο Θεοδωρητος αναφερει οτι οι αδελφοι κατα την εποχη εκεινη ζουσαν με μεγαλη εγκρατεια και ασκηση, ωστε εἶναι θαῦμα εις τους δυστυχεστατους τοτε καιρους να βλεπει κανεις να ακολουθειται ο βιος τῶν αρχαιων ἁγίων Πατέρων.

7. Εὐλ. Κουρίλα, *Θεοδωρητος Λαυριώτης*, ὅ.π., σ. 345.

8. Κατα την δεκαετῆ ηγουμενια του, στερεωσε το κοινοβιακο πολιτευμα

τίς ἐργασίες ἀνακαινίσεως τοῦ νέου καθολικοῦ, πού ἐγκαινίασε ἀργότερα ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄[9]. Τό 1806 ἐπισκέφθηκε τόν φίλο του μητροπολίτη Μολδαβίας Βενιαμίν, ἀπό τόν ὁποῖο πέτυχε νά παραχωρήσει στή μονή Ἐσφιγμένου ὡς μετόχι τή μονή Φλωρέστι. Ὅμως οἱ ρουμάνοι μοναχοί-μέλη τῆς ἀδελφότητας τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου, «κακῶς ἀντάμειψαν τόν προηγούμενόν των», εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν ὁ Θεοδώρητος ἐπέστρεψε τό 1811 στόν Ἄθωνα νά κατευθυνθεῖ στή Μεγίστη Λαύρα, ὅπου συνέχισε τίς προσπάθειές του στήν ἀνασύσταση τῆς «τότε καταπεσούσης καί μόνον ὑπό τινων Χίων μοναχῶν κατοικουμένης» Σκήτης τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ὅπως γράφει χαρακτηριστικά ὁ Κουρίλας. Τό Νοέμβριο τοῦ 1816 τόν ξαναβρίσκουμε στή Μεγίστη Λαύρα[10] καί τό 1817 στή σκήτη τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Τό 1820 κατόρθωσε μέ τή βοήθεια ρουμάνων φίλων του τήν ἀναγνώριση ἀπό τήν κυρίαρχη μονή Μεγίστης Λαύρας τῆς σκήτης Τιμίου Προδρόμου, ἐνῶ, περί τά 1824, ἀποσύρεται πρός καιρόν στό φιλοθεΐτικο κελλί τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ὅπου συνέγραψε ποιήματα καί ἀκολουθίες Ἁγίων. Τέλος μετέβη στό ἀντιπροσωπεῖο (κονάκι) τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος στίς Καρυές[11], ὅπου ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ καί ἐνταφιάσθηκε, μετά τό ἔτος 1826, σύμφωνα πάντα μέ τόν Εὐλόγιο Κουρίλα.

Μέσα ἀπό τό παραπάνω βιογραφικό σημείωμα, πού μᾶς προσέφερε ὁ Κουρίλας, παρατηροῦμε τό πολύ ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ Θεοδώρητος ἔφθασε στό Ἅγιον Ὄρος μετά τό τέλος τῆς πρώτης φάσης τῆς κολλυβαδικῆς διαμάχης, πού ξεκίνησε περί τό 1754 καί ἀφοροῦσε τήν ἔριδα περί τῶν Μνημοσύνων, ἐνῶ δέν φαίνεται νά ἀναμίχθηκε

τῆς Μονῆς, ἀνόρθωσε τά οἰκονομικά της καί τήν ἀνακαίνισε, ἀναγείροντας μεγαλοπρεπέστατο νέο καθολικό ναό (Κτενᾶ Χριστοφόρου, *Ἅπαντα τά ἐν Ἁγίῳ Ὄρει*, ὅ.π., σ. 386).

9. Τά ἐγκαίνια ἔγιναν στά 1811 κατά τήν πανήγυρη τῆς Μονῆς. Τότε ἄρχισε ἡ ἱστόρηση τόσο τοῦ Καθολικοῦ ὅσο καί τῆς Τράπεζας (1810-1811). Μέ ἐνέργειές του καί μέ τή βοήθεια τοῦ μητροπολίτου Ἰασίου Βενιαμίν καί τῆς οἰκογενείας τῶν Κωστακέστιδων προσαρτήθηκε το 1806 στη μονή Ἐσφιγμένου, η μονη Προφητου Ἠλιοῦ Φλωρέστι, που βρισκόταν στήν ἐπαρχια Βασλούϊ της Μολδαβιας (βλ. Βλαχου Κοσμᾶ, *Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, καί αἱ ἐν αὐτῇ μοναί καί μοναχοί πάλαι τε καί νῦν*, Βόλος 1903, σ. 307. Δωροθέου μοναχοῦ, *Τό Ἅγιον Ὄρος*, ὅ.π., σ. 411-412).

10. Τό 1814 παραιτήθηκε ἀπό τήν ἡγουμενική θέση τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου καί ἀποσύρθηκε σέ κελλί, ἐξάρτημα τῆς Μεγίστης Λαύρας. Στή Μεγίστη Λαύρα βρίσκονται καί πολλα βιβλία πού ανηκαν στον Θεοδωρητο και τα οποία φαίνεται ότι μετέφερε ὁ ιδιος ἀπο τή μονη Ἐσφιγμενου, συμφωνα με ιδιοχειρες σημειωσεις πού τά συνοδεύουν.

11. Τιμᾶται στή μνήμη τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου.

καί στήν έπόμενη φάση της, πού ἀφοροῦσε τήν ἔριδα περί τῆς συνεχοῦς θείας Μεταλήψεως[12]. Τά παραπάνω εἶναι ἀξιοπρόσεκτα, καθώς ὁ Θεοδώρητος θεωρεῖται ἀπό τούς ἱστορικούς πού ἀσχολοῦνται μέ τήν περίοδο αὐτή ὡς ὁ βασικότερος ὑποστηρικτής τῶν ἀπόψεων τῶν Ἀντικολλυβάδων καί ὡς ὁ μεγαλύτερος πολέμιος τῶν Κολλυβάδων[13].

Τό συγγραφικό ἔργο τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου

Ἐκτός ἀπό τή διδασκαλική καί ἱεροκηρυκτική του δράση, πού ἐπισημάνθηκε παραπάνω, ὁ Θεοδώρητος διακρίθηκε καί ὡς ἱστορικός ἀλλά καί ὡς ὑμνογράφος.

Ἔτσι, ἀφοῦ ἀνεδίφησε τά ἀρχεῖα τῶν μονῶν καί συνέλεξε ἀπό τίς τοπικές ἁγιορειτικές πηγές σπουδαῖα πρωτότυπη ὕλη, συνέγραψε, περί τό 1804, τήν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὄρους, γνωστότερη καί ὡς «Περιγραφή τοῦ Ἁγίου Ὄρους», πού παρέμενε ἀνέκδοτη στή βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου. Ἀπό τό πολύτιμο αὐτό ἔργο, ἄντλησαν πολλές ἱστορικές εἰδήσεις ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκυ, ὁ Μανουήλ Γεδεών, ὁ Κοσμᾶς Βλάχος καί ἄλλοι ἀπό τούς λογίους πού περιηγήθηκαν τόν Ἄθωνα. Βάσει αὐτῶν προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεοδώρητος εἶχε χρησιμοποιήσει σέ μεγάλη ἔκταση τίς ἀρχειακές πηγές καί περιελάμβανε, τό πιθανότερο, αὐτούσια πλῆθος ἐπισήμων ἐγγράφων, ἀπό τά ὁποῖα ἀρκετά ἔχουν χαθεῖ. Σύμφωνα μέ τόν ἀρχιμανδρίτη Χριστοφόρο Κτενᾶ, πού διετέλεσε ἀρχιγραμματέας τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τό ἔργο αὐτό τοῦ Θεοδωρήτου, ὑπεξαίρεσε ἀπό τή Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου ὁ ἱερομόναχος Γεράσιμος Σμυρνάκης ὁ Ἐσφιγμενίτης, μέ σκοπό νά μήν γίνουν γνωστές οἱ πηγές τοῦ ἔργου του *Ἅγιον Ὄρος*, τό ὁποῖο ἐξέδωσε στήν Ἀθήνα τό 1903[14]. Γιά τήν ἀπώλεια τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Θεοδωρήτου διατυπώνονται ὅμως καί ἄλλες δύο ἑρμηνεῖες. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται σέ κλοπή τῶν χειρογράφων του

---

12. Περί τῆς ἔριδος αὐτῆς βλ. ἐνδεικτικά: Σεργίου Μακραίου, «Ὑπόμνημα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας», στό: Σάθα Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', σ. 290 κ.έ. Τζώγα Χ., *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατά τόν ΙΗ' αἰ.*, Θεσσαλονίκη 1969. Ράντοβιτς Ἀμφιλ. ἀρχιμ., *Ἡ Φιλοκαλική Ἀναγέννηση τοῦ ΙΗ' καί ΙΘ' αἰώνα καί οἱ πνευματικοι καρποι της*, Ἀθῆναι 1984. Παπουλίδη Κ., «Τό κίνημα τῶν Κολλυβάδων», *Ἐκκλησιαστικες ἐκδοσεις ἐθνικῆς ἑκατονταετηριδος*, β' ἐκδ., Αθηνα 1991. Σκρέττα Ν., ἀρχιμ., *Ἡ Θεια Εὐχαριστια και τα προνομια τῆς Κυριακῆς κατα τή διδασκαλια των Κολλυβάδων*, Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 2004.

13. Τζώγα Χ., *Ἡ περί τῶν μνημοσύνων ἔρις*, ὅ.π., σ. 58.

14. Χριστοφ. Κτενᾶ, *Ἅπαντα τά ἐν Ἁγίῳ Ὄρει*, ὅ.π., σ. 385.

ἀπό ληστές, πού ἐπέδραμαν στό κελλί του, στά περίχωρα τῆς Μεγίστης Λαύρας. Ἡ παράδοση ἀναφέρει, ὅτι οἱ ληστές, πού πῆγαν νά τόν κλέψουν, μή βρίσκοντας χρήματα στό κελλί του, ἅρπαξαν φεύγοντας πολλά χειρόγραφά του. Αὐτός τόσο πολύ λυπήθηκε γιά τό γεγονός αὐτό, πού ὀργισμένος ἔριξε στή φωτιά καί ἐκεῖνα πού εἶχαν ἀπομείνει[15]. Ἡ δεύτερη ἑρμηνεῖα, ἡ ὁποῖα δέν φαίνεται νά ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τίς πηγές, ἀποδίδει τήν καταστροφή τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὅπως καί ἄλλων συγγραμμάτων Ἀντικολλυβάδων, σέ ἐνέργειες τῆς ἀντίπαλης χορείας τῶν Κολλυβάδων, πού ἀπέβλεπαν σέ κακοποίηση τῶν ἀπόψεών του[16]. Σύμφωνα μέ τήν μέχρι στιγμῆς ἔρευνά μας, τά χειρόγραφα τοῦ Θεοδωρήτου, ἀντίγραφά τους ἤ μέρος τουλάχιστον ἀπό αὐτά, διέσωσε ὁ φερόμενος ὡς ἀνιψιός του, λόγιος μοναχός Ἰάκωβος Νεασκητιώτης[17]. Στό θέμα ὅμως αὐτό θά ἀναφερθοῦμε σέ προσεχῆ μας μελέτη. Ἐπιπλέον, ὁ Θεοδώρητος συνέγραψε καί Ἱστορία τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου, πού σώζεται ἀνέκδοτη στή Μονή[18].

Ἀξιομνημόνευτα εἶναι καί τά λοιπά συγγράμματα τοῦ Θεοδωρήτου. Ἀπό τό 1793 καί γιά πέντε χρόνια φέρεται ὅτι ζοῦσε στή Μολδαβία στό μικρό μετόχι Ποτζέτζι τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου. Τήν περίοδο αὐτή συνέγραψε τήν *Ἑρμηνεία* του στήν Ἀποκάλυψη (1798), ἔργο πολύ τολμηρό σέ ἀλληγορία, τό ὁποῖο ἐξέδωσε στή Λειψία τό 1800: *Ἑρμηνεία εἰς τήν Ἱεράν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολογου πονηθεῖσα παρά τινος εὐσεβοῦς ὁδηγηθέντος εἰς τήν ἔρευναν αὐτήν ἀπορρητοτέρα δυνάμει. Οὗ ἡ κλῆσις καί ἡ τάξις φέρει τούς ἀκολούθους κεφαλαιώδεις ἀριθμούς ψο-βφψε-βρξγ. Ἤδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα πρός ὠφέλειαν τῶν φιλούντων τήν ἀλήθειαν*. Εἶναι πάντως ἀξιοσημείωτο ὅτι τό Πατριαρχεῖο ἀπαγόρευσε τήν κυκλοφορία τοῦ βιβλίου μέσα στά ὅρια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Κατά τήν προετοιμασία τῆς ἐκδόσεως τῆς *Ἑρμηνείας* του ὁ Θεοδώρητος ζητᾶ τήν ἄποψη τόσο τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ[19]

15. Χρήστου Π., *Τό Ἅγιον Ὄρος*, ὅ.π., σ. 253.

16. Τζιώγα Χ., *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις* , ὅ.π., σ. 55.

17. Πρβλ. Τζώγα Χ., *Ἡ περί τῶν μνημοσύνων ἔρις*, ὅ.π., σ. 55. Χρήστου Π., *Τό Ἅγιον Ὄρος*, ὅ.π., σ. 253. Περί τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτου καί τό ὑμναγιολογικό του ἔργο ἐκπονοῦμε σύν Θεῷ διδακτορική διατριβή.

18. Βλάχου Κοσμᾶ, διακόνου Ἁγιορείτου, *Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, ὅ.π., σ. 111.

19. Μαρνέλλου Γ., πρωτοπρ., «Ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου μέ τίτλο "Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικοδήμου τῆς πρός τόν Θεοδώρητον πεμφθείσης" περί τῆς ἑρμηνείας τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως», *Αγκυρα Ἐλπίδος*, περ. β΄, τχ. 11 (2002), σ. 16. Ἐπίσης, Πασχαλίδη Σ., *Το ὑμναγιολογικο ἐργο των Κολλυβαδων*, ὅ.π., σ. 25 σημ. 12.

ὅσο καί τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου γιά τήν ὀρθότητα ἀπό δογματικῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου τῆς *Ἑρμηνείας*. Μέσα ἀπό δημοσιευμένη ἐπιστολή τοῦ ὁσίου Νικοδήμου πρός τόν Θεοδώρητο[20], δείχνεται ἡ προσπάθεια τοῦ πρώτου νά ἀποτρέψει τόν Θεοδώρητο νά ἐκδώσει τό συγκεκριμένο ἔργο. Σώζεται ἐξάλλου καί ἀλληλογραφία τοῦ Θεοδωρήτου μέ τόν Εὐγένιο Βούλγαρη, Ἀρχιεπίσκοπο Χερσῶνος καί Ταυρίδος, στήν ὁποία ὁ Θεδώρητος προσπαθεῖ νά πείσει τόν δεύτερο νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν διόρθωση τοῦ ἔργου του. Ὁ Εὐγένιος γνωρίζοντας τό «δυσχείμερον» τῆς ἐποχῆς καί προσπαθώντας νά περισώσει τό Πατριαρχεῖο ἀπό περιπέτειες λόγω τοῦ «θερμοκέφαλου» κληρικοῦ αὐτοῦ, ἀποφεύγει νά ἀσχοληθεῖ μέ τό ἔργο τοῦ Θεοδωρήτου περιοριζόμενος σέ γενικές καί ἀόριστες συμβουλές.

Στήν *Ἑρμηνεία* του, ὁ Θεοδώρητος ἐμφανίζεται νά εἶναι καλός γνώστης τῶν προγενέστερων αὐτοῦ Ὑπομνημάτων Ἀνδρέα καί Ἀρέθα, καθώς καί τοῦ Γεωργίου Κορεσσίου καί Ἀναστασίου Γορδίου[21], ἐνῶ ἔχει ἐκφραστεῖ ἡ ἄποψη ὅτι τό ἔργο μοιάζει ὡς πρός τή δομή μέ τήν ἑρμηνεία τοῦ Joachim del Fiore (†1202), *Expositio in Apocalypsim* (Βενετία 1527)[22].

Τήν ἑρμηνεία του ὅτι τό θηρίο τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ὁ Πάπας καί οἱ Ἀγαρηνοί, ὁ Θεοδώρητος τήν «πέρασε» καί στό *Πηδάλιο*, τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου (Λειψία 1800, σ. 141, σημ. 1), καταχρώμενος τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ Ὁσίου, ἀφοῦ ἐκεῖνος εἶχε ἐμπιστευθεῖ τά χειρόγραφα κείμενά του στόν Θεοδώρητο προκειμένου αὐτός νά μεριμνήσει γιά τήν ἔκδοσή τους. Τό γεγογός μάλιστα τῆς νοθεύσεως, καί σέ ἄλλα σημεῖα, τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀπό τόν Θεοδώρητο, προεξένησε στόν ὅσιο Νικόδημο δίκαιη ὀργή καί μεγάλη λύπη, σύμφωνα μέ τούς βιογράφους του.

Ἀργότερα, στά 1814, ἔγραψε τήν *Ἑρμηνεία εἰς τόν Προφήτην Δανιήλ* (ἀνέκδοτο), ἐνῶ στά 1817 τήν *Ἑρμηνείαν ἀλληλένδετον τῆς τε Παλαιᾶς καί Νέας Διαθήκης*, πού σώζεται στόν κώδ. Ἁγ. Παντελεήμονος 626. Στά ἔργα αὐτά διαπιστώνεται ἡ σαφής ἐπίδραση στή σκέψη τοῦ Θεοδωρήτου τῆς ἰδεολογικῆς πραγματικότητας τῆς ἐποχῆς του, ὅπως αὐτή διαμορφώθηκε ἀπό τήν ἐπικράτηση τῶν

---

20. Μαρνέλλου Γ., πρωτοπρ., «Βιβλίον ψυχωφελέστατον καλούμενον Ἀόρατος Πόλεμος, Βίβλος ψυχωφελέστατη καλουμένη Γυμνάσματα Πνευματικά», Ἡράκλειον 2001, σ. 295.

21. Τσικριτσῆ Μ., *Ἀποκάλυψις Ἰωάννου. Κείμενα καί Ἑρμηνεῖες (1ος-19ος αἰ.). Ἀνάλυση περιεχομένου*, Ἡράκλειο 2006, σ. 169.

22. Argyriou A., *Les Exégèses Grecques de l' Apocalypse à l' époque Turque (1453-1821). Exquisse d'une histoire des courants idéalogiques au sein du peuple Grec asservi*, Thessalonique 1983, σ. 526-686.

ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Πρόκειται γιά συγγράμματα πού ἐκφράζουν τήν ἀντίδραση τοῦ λογίου αὐτοῦ Ἁγιορείτου στίς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐνῶ παράλληλα εἶναι συμπαθῆ στό φιλορωσικό ἰδεολογικό ρεῦμα[23].

Ἀπό τά ἀντιρρητικά ἔργα τοῦ Θεοδωρήτου ἀναφέρουμε συνοπτικά τά ἑξῆς: α) *Του ἀοιδίμου διδασκαλου Θεοδωρητου ὑπόμνημα ἀξιοπιστον περί τοῦ ἐξ Ἰουδαίων κακοφρονος Νεοφύτου ἀναφανέντος δόγματος των μνημοσύνων καί λοιπων κακοδοξιῶν αὐτου, του σχίσαντος τόν θεοΰφαντον χιτωνα της ἐκκλησιας*[24], β) *Ἀπολογία τοῦ μακαρίου καί ἀοιδίμου διδασκαλου Θεοδωρήτου ἡγουμένου τοῦ ἱερου κοινοβιου Ἐσφιγμένου*, γ) *Θεοδωρήτου διδασκάλου, ἡγουμενου Κοινοβιου Ἐσφιγμένου. Ἀπολογία χριστιανική προς τούς ἀντιθεους Νατουραλιστας ἀθέους, μαλλον τούς κηρυττοντας ἐλευθεριαν, καί δούλους των ἀκαθέκτων παθῶν ὑπάρχοντας.*

Ἀπαιτεῖται ἐπίσης περισσότερη ἔρευνα σχετικά μέ τό ἄν μποροῦμε νά ἀποδώσουμε στόν ἱερομόναχο Θεοδώρητο δύο δεσποτικές εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος καί τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσας, τοῦ ἔτους 1811, πού βρίσκονται στό παρεκκλήσι τῆς Καλύβης τῆς Ἁγίας Ἄννης τῆς σκήτης Καυσοκαλυβίων. Στό κάτω μέρος τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «χείρ Θεοδωρίτου ἱερομονάχου αω11». Στά βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ Θεοδωρήτου δέν ὑπάρχει σχετική ἀναφορά ὅτι ὑπῆρξε καί ἱστοριογράφος. Μέ τό ὄνομα αὐτό, δέ μᾶς εἶναι γνωστός ἄλλος εἰκονογράφος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικό τό ὅτι στήν ὑπογραφή χρησιμοποιεῖται ἡ γραφή «Θεοδωρίτου» μέ ι, ἀντί τῆς σωστῆς «Θεοδωρήτου», ἐνῶ παράλληλα μᾶς εἶναι γνωστό ὅτι στά χειρόγραφά του, ἀλλά καί στά ἔργα πού ἐπιμελήθηκε ἤ ἐξέδωσε ὁ ἴδιος ὁ Θεοδώρητος χρησιμοποιεῖ τήν ἰδιότυπη αὐτή γραφή[25]. Μήπως ἄραγε ἡ προσωνυμία, πού ἐνίοτε τοῦ ἀποδίδεται «Ἁγιαννίτης» σχετίζεται μέ τή συγκεκριμένη καλύβη ἡ ὁποία εἶναι ἀφιερωμενη στην Ἁγία Ἄννα; Δέν μᾶς εἶναι ἐξάλλου γνωστό σέ ποιό λαυριωτικό κελλί κατοίκησε μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τή Μονή Ἐσφιγμένου, ἐνῶ πιθανή σχέση του μέ τή Σκήτη τῆς Ἁγίας Ἄννας δέν ἐπαληθεύεται

---

23. Ἀργυρίου Ἀ., «Τό ἰδεολογικό περιεχόμενο τῶν ἑρμηνειῶν στήν Ἀποκάλυψη», *Πρακτικά Ἐπετηρίδος τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου*, Πάτμος 1999, σ. 173.

24. Δημοσιεύεται ἀπό τόν γράφοντα ὡς ἐπίμετρο στήν εἰσήγηση «Ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης και ἡ λογια παράδοση στη Σκητη Καυσοκαλυβιων στον 18ο αἰώνα», στά ὑπό ἔκδοση Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου: *Πνευματικός βίος καί Παιδεία στον 18ο αιωνα. Ο Διδασκαλος του Γενους Νεοφυτος Καυσοκαλυβιτης και το ἔργο του*, Πύργος 24-25 Μαΐου 2008.

25. Πρβλ. Πασχαλίδη Σ., *Τό ὑμναγιολογικό ἔργο*, ὅ.π., σ. 27 σημ. 27.

ἀπό τίς πηγές.

Ἄγνωστα ὑμνογραφικά ἔργα τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου

Ἀξιόλογο ὑπῆρξε καί τό ὑμναγιολογικό ἔργο τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου. Ὅπως προαναφέραμε, σύμφωνα μέ τόν Εὐλόγιο Κουρίλα, ὁ Θεοδώρητος, κατά τήν παραμονή του στό φιλοθεΐτικο κελλί τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, «συνέγραψε ποιήματα καί ἀκολουθίας ἁγίων». Ὁ ἀρθογράφος ὅμως δέν ἀναφέρει ποιές Ἀκολουθίες.

Μέχρι σήμερα ἡ ἔρευνα ἀπέδωσε στόν Θεοδώρητο ἕνα ἁγιολογικό ἔργο, τήν *Διήγηση τοῦ θαύματος «ἐν τῷ λάκκῳ τοῦ Ἄδειν παρά τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ»*[26] καθώς καί ἕνα ὑμνογραφικό ἔργο, τήν *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Νεκταρίου τοῦ Καρεώτου*[27].

Κατά τήν γνώμη μας, δύο ἀκόμη ὑμνογραφικά ἔργα, θά πρέπει νά ἀποδοθοῦν στόν Θεοδώρητο τόν ἐξ Ἰωαννίνων.

Τό πρῶτο εἶναι ἕνας κανόνας στούς ἁγίους Κωνσταντῖνο καί Ἑλένη, ὁ ὁποῖος προφανῶς συνετέθη προκειμένου νά καλυφθεῖ ὁ ἑορτασμός τῶν ἁγίων ἰσαποστόλων, στήν περίπτωση πού ἡ μνήμη τους θά συμπέσει μέ τήν περίοδο πρό τῆς Ἀναλήψεως. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ κανόνας παραδίδεται στά χειρόγραφα πού ἔχουμε ὑπ᾽ ὄψιν μας ὡς ἕνας ἀπό τούς τρεῖς κανόνες τοῦ Ὄρθρου τῆς 21ης Μαΐου. Ἀπό τούς ἄλλους δύο κανόνες, ὁ τοῦ πλ. α΄ ἤχου, προβλέπεται γιά τήν περίπτωση πού ἡ ἑορτή θά συμπέσει μέ τήν περίοδο μετά τῆς Ἀναλήψεως, ἐνῶ ἐκεῖνος τοῦ β΄ ἤχου, ἐάν τύχει μετά τήν Πεντηκοστή.

Ὁ Κανόνας ἔχει ἐντοπιστεῖ μέχρι στιγμῆς στούς κώδικες Καυσοκαλυβίων 151[28], σσ. 177-181 καί Καυσοκαλυβίων 171[29], σσ. 467-469, καί ἀπό τόν γραφέα ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων, ἱερομόναχο

---

26. Ἐκδόθηκε στό *Νέον Ἐκλόγιον*, τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου. Τήν ἐπισήμανση ὀφείλουμε στόν καθηγητή Συμ. Πασχαλιδη, *Το ὑμναγιολογικό ἔργο τῶν Κολλυβάδων*, ὅ.π., σ. 27-28.

27. Πασχαλίδη Σ., *Τό ὑμναγιολογικό ἔργο*, ὅ.π., σ. 27 σημ. 16. Ἡ Ἀκολουθία, πού φέρει ἀκροστιχίδα στά θεοτοκια «Θεοδωρίτω», εκδόθηκε ἀπό τόν Π. Πάσχο, «''Σώφρων μεμηνως'' ἤτοι ὑμναγιολογικά εις τόν ἅγιον Νεκτάριον τόν Καρεωτην, μετα του Βίου και τῆς Ακολουθίας αυτοῦ τό πρῶτον νῦν εκδιδομένων», *Διπτυχα Α* (1979), σ. 247-281.

28. Παταπίου Καυσοκαλυβίτου, μοναχοῦ, *Καταλογος των χειρογραφων κωδικων τοὺ Κυριακου της Ἱερας Σκητης Ἁγιας Τριαδος Καυσοκαλυβιων*, Θεσσαλονικη 2005, σ. 218.

29. Παταπίου μον., *Κατάλογος*, ὅ.π., σ. 264.

Χαρίτονα[30], πληροφορούμαστε ἀπό τίς προμετωπίδες τοῦ κανόνα ὅτι, «Ἐάν τύχῃ ἡ ἑορτή τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης ἐντός τοῦ Χριστός ἀνέστη, ἤγουν πρό τῆς Ἀναλήψεως, ψάλλομεν κανόνα τοῦ Πάσχα καί τόν παρόντα ὅμοιον, εἶτα τοῦ Μηναίου (Ποίημα Θεοδωρήτου Ἱερομονάχου)» (Κώδ. 151), καί ὁμοίως ὅτι πρόκειται γιά «Κανόνα τῶν ἁγίων θεοστέπτων Βασιλέων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, κατά τόν τύπον καί ἐφαρμογήν τοῦ κανόνος τοῦ Πάσχα. Ποίημα Θεοδωρήτου Ἱερομονάχου». Καί στίς δύο περιπτώσεις, ὁ λόγιος γραφέας τῶν κωδίκων, ἱκανός ὑμνογράφος συνάμα, μᾶς παραδίδει τό ὄνομα τοῦ ποιητῆ τοῦ Κανόνα: «Θεοδώρητος ἱερομόναχος». Κατά τή γνώμη μας, πρόκειται γιά τόν βιογραφούμενο στήν παροῦσα μελέτη ἱερομόναχο Θεοδώρητο τόν ἐξ Ἰωαννίνων. Τό πιθανότερο εἶναι ὁ Θεοδώρητος, ἀσκούμενος ὅπως εἴδαμε γιά ἕνα διάστημα, περί τό 1824, στό φιλοθεΐτικο κελλί τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, νά συνέθεσε τόν Κανόνα γιά τίς ἀνάγκες τῆς πανηγύρεως τοῦ Κελλιοῦ, ἐμπλουτίζοντας τήν περί τῶν ἁγίων ἰσαποστόλων ὑμνογραφία. Σύμφωνα ἄλλωστε μέ τή βιογραφία του, συνέθεσε στό Κελλί αὐτό, «διάφορα πονήματα καί ἀκολουθίας ἁγίων».

Ὁ Κανόνας εἶναι τονισμένος σέ ἦχο α', κατά τό «Ἀναστάσεως ἡμέρα». Χαρακτηριστικό τοῦ κανόνα εἶναι ὅτι στίς ᾠδές δέν ὑπάρχουν θεοτοκία, ἀλλά τό τελευταῖο τροπάριο κάθε ᾠδῆς εἶναι κι αὐτό ἀφιερωμένο στούς δύο ἰσαποστόλους σέ συνδυασμό ὅμως μέ ἐγκωμιασμό τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, μέ τόν ὁποῖο ὡς γνωστόν συνδέονται καί οἱ δύο Ἅγιοι.

Ἕνα ἄλλο ἄγνωστο καί ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Θεοδωρήτου εἶναι ὁ Παρακλητικός Κανόνας στόν ἅγιο Ἰωάννη τό Θεολόγο. Βρίσκεται στόν κώδ. Βατοπαιδίου 46[31], φφ. 16α-21α τοῦ ἔτους 1846, πού εἶναι ἰδιόγραφος τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτου. Ἐπιγράφεται ἀπό τόν γραφέα τοῦ κώδικα ὡς *Παράκλησις ψαλλομένη εἰς τόν Ναόν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου* καί ἔχει ἀκροστιχίδα: «Φιλῶ σε τόν φίλτατον Χριστοῦ μου φίλον».

Στό φ. 20α ὑπάρχει ἡ πολύ κατατοπιστική σημείωση τοῦ γραφέα:

Ὁ ἄνωθεν κανών καί τά μεγαλυνάρια εἰσί ποίημα Θεοδωρήτου Ἀρχιμανδρίτου Ἱεροκήρυκος, διδασκάλου καί ἡγουμένου τῆς Μονης

---

30. Παταπίου Καυσοκαλυβίτου, μοναχοῦ, *Χαρίτων ὁ Πνευματικός (1836-1906). Βίος καί Ἔργα*, ἐκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 2003.

31. Εὐστρατιάδου Σ.-Ἀρκαδίου μον. Βατοπεδινοῦ, *Catalogue of the Greek Manuscripts in the library of the Monastery of Vatopedi on Mt. Athos by Sophronios Eustratiadis formerly Archbishop of Leontopolis and Arcadios of the Monastery of Vatopedi, deacon*, Cambridge Harvard University Press 1924 (ἐπανατύπωση) New York 1969, σ. 15.

Ἐσφιγμένου, τοῦ συγγραφέως τῆς ἑρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Ἀπό τόν Κανόνα αὐτό, μόνο τό τροπάριο πού βρίσκεται πρίν ἀπό τόν κυρίως κανόνα (φ. 16α) καθώς καί τά Μεγαλυνάρια (φφ. 20α-21α), ἐκδόθηκαν στήν προαναφερθεῖσα ἔκδοση τοῦ Θεοδωρήτου, *Κανόνες Ὀκτώηχοι εἰς τόν Θεολόγον Ἰωάννην τόν Εὐαγγελιστήν*, Λειψία 1799, στό τέλος τοῦ παρακλητικοῦ κανόνα, σσ. 82-83, τόν ὁποῖο συνέθεσε κατά προτροπήν τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοδωρήτου ὁ ὅσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης[32]. Στήν ἔκδοση ἐκείνη ἐπισημαίνεται ὅτι τά Μεγαλυνάρια εἶναι ἔργα Θεοδωρήτου.

Τέλος, ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια στόν ἀνέκδοτο Βίο τοῦ Θεοδωρήτου, ὁ ἐπιφανής αὐτός Ἁγιορείτης συνέθεσε ἐπιπλέον, Ἀκολουθία καί Ἐγκωμιαστικό Λόγο στή Σύναξη τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, Ἀναπλήρωση Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος Στεφάνου καθώς καί Ἀκολουθίες πρός τιμήν τῶν τιμωμένων στή μονή Ἐσφιγμένου ἁγίων Πουλχερίας τῆς βασιλίσσης καί Ἀθανασίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

Τόσο τόν Κανόνα στούς ἁγίους Κωνσταντῖνο καί Ἑλένη ὅσο καί τόν Παρακλητικό Κανόνα στόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο, ἐκδίδουμε στό τέλος τῆς παρούσας μελέτης.

Ὁ ἀνέκδοτος «Βίος τοῦ μακαρίου καί ἀοιδίμου διδασκάλου Θεοδωρήτου»

Στήν παροῦσα μελέτη παρουσιάζεται ἐπίσης ὁ ἀνέκδοτος καί λανθάνων μέχρι σήμερα στήν ἐπιστημονική ἔρευνα Βίος τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ ἐσωτερικές ἐνδείξεις τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου, πρέπει νά εἶναι ὁ Βίος, τόν ὁποῖο εἶχε ὑπ` ὄψιν του ὁ Κουρίλας στό μνημονευθέν ἄρθρο του. Αὐτό ἄλλωστε εἶναι φανερό μετά τή σύγκριση τοῦ κειμένου, μέ τίς πληροφορίες πού παρέχει τό ἄρθρο τοῦ Κουρίλα.

Ὁ ἀνέκδοτος αὐτός βίος τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου, σώζεται στόν ἀκαταλογογράφητο κώδ. 156 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σκήτης τῆς Ἁγίας Ἄννης, φφ. 245β-248β, τοῦ ἔτους 1848, πού εἶναι αὐτόγραφος τοῦ γνωστοῦ λογίου μοναχοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτου κώδικα, ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστός ὡς «Ἀθωνιάς», σύμφωνα ἄλλωστε μέ τόν τίτλο πού τοῦ προσέδωσε ὁ γραφέας του.

---

32. Βλ. σημ. 4 τῆς παρούσας μελέτης. Σημειώνει ὁ Θεοδώρητος στό προοίμιο ὅτι «Περί τούτων ἔγραψα τῷ Σοφολογιωτάτῳ Διδασκάλῳ Κυρίῳ Νικοδήμῳ καί ἀπέστειλέ μοι αὐτούς καί εἶχον εἰς χρῆσιν μου». Πρβλ. Πασχαλίδη Σ., *Το ὑμναγιολογικο ἔργο*, ὅ.π., σ. 22-28.

Τόν Βίο συνέταξε ὁ γραφέας τοῦ κώδικα, μοναχός Ἰάκωβος Νεασκητιώτης[33], πού φέρεται ὡς ἀνιψιός τοῦ Θεοδωρήτου. Ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει πρίν τήν παράθεση τοῦ Βίου, φ. 245β, «Τόν βίον τοῦτον τοῦ μακαρίου καί ἀοιδίμου διδασκάλου Θεοδωρήτου ἠναγκάσθημεν συγγράψαι ὧδε, ὡς εἰσαγωγήν τῆς ὑποθέσεως καί πραγματείας ταύτης, πρός κατανόησιν τῶν ἀναγινωσκόντων». Ἡ ὑπόθεση καί ἡ πραγματεία, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ Ἰάκωβος, δέν εἶναι ἄλλες ἀπό τήν παράθεση τῶν θέσεων τοῦ Θεοδωρήτου, στά ζητήματα τῆς ἔριδας περί τῶν Μνημοσύνων καί περί τῆς Συνεχοῦς Μεταλήψεως.

Πρός τιμήν μάλιστα τοῦ βιογραφουμένου ἱερομονάχου Θεοδωρήτου καί πρίν ἀπό τή βιογραφία του, ὁ μοναχός Ἰάκωβος παραθέτει τόν Βίο καί τήν Ἀκολουθία «τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρός ἡμῶν Θεοδωρήτου, τοῦ ἐξ Ἀντιοχείας τῆς Μεγάλης, ἐπισκόπου Κύρου πόλεως», τοῦ ὁποίου τό ὄνομα ἔφερε ὁ ἱερομόναχος Θεοδώρητος.

Στά προγραφόμενα τῆς βιογραφίας τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου, ὁ Ἰάκωβος ἀποκαλεῖ τόν Θεοδώρητο, «ἀοίδιμο» καί «Διδάσκαλο», χαρακτηρισμό ἄλλωστε πού ἐπαναλαμβάνει καί σέ ἄλλα ἔργα του[34]. Ὁ ἴδιος πάντως ὁ Θεοδώρητος σέ αὐτόγραφο κώδικά του

---

33. Γιά τόν Ἰάκωβο καί τά ἔργα του σέ ἁγιορειτικούς κώδικες βλ. ἐνδεικτικά: Παπαδόπουλου Χρυσοστόμου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, «Ἔλεγχος παραποιήσεως Συνοδικῶν πράξεων καί Πατριαρχικῶν Ἐγγράφων», *Γρηγοριος Παλαμας* 16 (1932), σ. 65-69, 96-101, 138-149. St. Binon, *Les origines légendaires et l' histoire de Xéropotamou et de Saint- Paul de l' Athos. Étude diplomatique et critique*, Louvain 1942, σ. 17 σημ. 16. Τζιωγα Χ., *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατά τόν 18ο αἰ.*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 180. Στάθη Γ., «Ὑμνογραφικά στόν ὅσιο Σίμωνα», *Ἅγιος Σίμων. Κτίτωρ τῆς Σιμωνόπετρας* (συλλογ. τόμος), ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1987, σ. 127 σημ. 30. Ζήση-Μπουλάκη Χ., «Ἰακώβου Κωφοῦ Νεασκητιώτου Ἀσματική Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ρίλας», *Κληρονομία* τ. 14 (1982) σ. 85-93. Χρήστου Π., *Τό Ἅγιον Ὄρος. Ἀθωνική πολιτεία-Ἱστορία Τέχνη Ζωή*, ἐκδ. ''Ἐποπτεία'', Ἀθῆναι 1987, σ. . Γόνη Δ., *Ὁ Ὅσιος Ἰωάννης ὁ Ριλιώτης. Προλεγόμενα στά ὑμναγιολογικά ἑλληνικά κείμενα*, ἐκδ. Ἁρμός, Ἀθήνα 1997, σ. 92-95. Παπαδημητρίου Ν., *Ἡ βυζαντινη βασίλισσα Μαρια του χειρογραφου Ἁγ. Παυλου 2*, Ἀθῆναι 2005, σ. 117-129, 217-223. Χατζηιωάννου Α., *Ὁ κωδικας 391 του ἁγιου Ταφου Ὀρθοδοξη Ὁμολογια περι του ἁγιου Φωτος*, ἐκδ. Παρρησια, Αθηνα 2008. Παταπίου μον. Καυσοκαλυβίτου, «Κοσμᾶ Βεστήτορος τοῦ Φιλοσοφου ''Ἐγκωμιον εις τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν Χρυσόστομον'' καί ἡ ἀνέκδοτη παράφρασή του ἀπό τόν μοναχο Ἰάκωβο Νεασκητιώτη», *Βυζαντινος Δομος* 16 (2007-2008), σ. 421-433. Τοῦ ἰδιου, *Ὁσιος Μαξιμος ο Καυσοκαλυβης. Ἁγιολογια-Ὑμνογραφια-Τεχνη. Συμβολη στη μελετη του αγιορειτικου μοναχισμου κατα τον 14ο αἰ.*, ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονικη 2010, σ. 177-180.

34. Γιά παράδειγμα, Θεοδώρητος *ἀοίδιμος Διδάσκαλος*», «*ἀρχιμανδρίτης καί*

αὐτοχαρακτηρίζεται ὡς «ἱεροδιδάσκαλος»[35].

Βιογραφικά σημειώματα περί τοῦ Θεοδωρήτου, ὁ Ἰάκωβος ἔχει παραθέσει καί σέ ἄλλα ἔργα του, ὅπως, γιά παράδειγμα, ἡ ἀναφορά του στίς ἐπανακοινοβιοποιήσεις τῶν ἀθωνικῶν μονῶν κατά τόν 19ο αἰ. Γράφει συγκεκριμένα: «... Εἶτα καί ἡ τοῦ Ἐσφιγμένου, καί Ῥωσσικοῦ καί Κασταμονίτου διά συνδρομῆς τῆς Κοινότητος, γενόμεναι καί αὗται Κοινόβια, ἠνοίγησαν, καί κατ᾿ ὀλίγον ὀλίγον συναθροιζομένων ἀδελφῶν ἐκαλλωπίζοντο. Ἕως ὁ κατά τό 1800 ἔτος ἡγούμενος Εὐθύμιος καί οἱ ἐν αὐτῇ ἀδελφοί παρακινήσαντες τόν διδάσκαλον Θεοδώρητον βακτηρίαν ἡγουμενίας ἐν τῇ Μεγίστῃ Λαύρᾳ λαβόντα, θερμῶς αὐτόν προτρεψάμενοι ἔπεισαν ἵνα ἔλθῃ καί λάβῃ τούς οἴακας τῆς Μονῆς. Ὁ ὁποῖος, κατά τήν πρόῤῥησιν τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ[36], ηὔξησε τήν Μονήν, καί νέος Παλαμᾶς εἰς αὐτήν ἀνεφάνη. Διότι τά ἐρημωθέντα αὐτῆς Μετόχια ἤνοιξε, καί τό κινδυνεύοντα πεσεῖν ναόν διά προτροπῆς αὐτοῦ, κατέπεισε τόν Κασσανδρίας ἀρχιερέα // ποιῆσαι ἀρχήν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου ὡραίου Ναοῦ, καί τό ἐν Βλαχίᾳ Μετόχιον Φλωρέστιον διά μεσιτείας τοῦ τότε ἁγίου Μητροπολίτου Βενιαμίν καθιέρωσε. Εἰ καί ἀπό φθόνον τοῦ μισοκάλου ἀπέστη τῆς ἡγουμενίας, ἀλλ᾿ οὖν ἡ Μονή χάριτι θείᾳ εἰς αὔξησιν καί καλλωπισμόν προϊόντως τοῦ χρόνου ἤρχετο ἕως τοῦ χρόνου τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε οὐ μόνον αὕτη, ἀλλά καί ἅπασαι σχεδόν αἱ τοῦ Ὄρους Μοναί εἰς ἐρήμωσιν κατήντησεν ἄχρι τοῦ 1830:35, ὅτε πάλιν θείᾳ ἐπισκοπῇ ἀνέλαβε τό Ὄρος καί αἱ Μοναί περιποιούμεναι ἐκαλλωπίσθησαν ὑπέρ τό πρῶτον...»[37].

Ἐπίσης, στόν ἔργο του, *Τά κατά τόν ιη᾿ αἰώνα συμβάντα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει*[38], ὁ Ἰάκωβος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Θεοδώρητος ὑπῆρξε μα-

---

ἡγούμενος της μονῆς Ἐσφιγμένου (κώδ. Κουτλουμουσίου 530, φ. 284α). Ἐπίσης, «διδάσκαλος Θεοδώρητος» (κώδ. Ἁγ. Παντελεήμονος 282, σ. 185).

35. «Ἑρμηνεία τῆς ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἀποστόλου καί Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, συγγραφεῖσα εις τήν ὁρωμένην τάξιν, καί συντεθεισα κατά τό αψ⊠η΄ [1798] ἔτος τό σωτήριον, ἐν Μολδαύα εἰς τήν ἐπαρχίαν Ποτουσάνι, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Ποτζέτζου, παρά τοῦ ἱεροδιδασκάλου Κυρίου Θεοδωρίτου». Κώδ. Δοχειαρίου 81 (Lambros S., *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, τ. 1, Cambridge Harvard University Press 1895, (επανατύπωση) Amsterdam 1966, σ. 243). Σύμφωνα με τόν λόγιο μοναχό Θεόκτιστο Δοχειαρίτη, ὁ κώδικας 81 της μονής Δοχειαριου είναι αυτογραφος τοῦ Θεοδωρητου (Βλ. Θεοκτίστου Δοχειαρίτου, μοναχου, «Βιβλιογράφοι και Κωδικογραφοι», *Παρουσια Ἱερας Μονης Δοχειαριου*, Ἅγιον Ὄρος 2001, σ. 236).

36. Εννοει τόν ἅγιο Κοσμά τόν Αἰτωλό, γιά τόν ὁποῖον ὁ Ἰακωβος Νεασκητιώτης θεωρεί ότι πέρασε από τη μονη Ἐσφιγμενου διδάσκοντας τους εκεί μοναχους.

37. Κωδ. Σκητης Ἁγ. Ἄννης 156 (ακαταλογογραφητος), φφ. 220β-221α.

38. Κώδ. Ἁγ. Παντελήμονος 281, σ. 52, 64.

θητής τοῦ διαπρεπέστερου διδασκάλου τῆς ἐποχῆς του καί κοινοῦ πνευματικοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους Κυρίλλου τοῦ ἐξ Ἀγράφων καί κατατάσσει αὐτόν μεταξύ τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν, τῶν ἀκμασάντων κατά τόν 18ο αἰ.

Πρίν τήν παράθεση τοῦ ἀνέκδοτου βιογραφικοῦ περί τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου κειμένου, κρίνεται ἀναγκαῖο νά γίνουν δύο ἐπισημάνσεις. Πρώτη, ὅτι ὁ γράφων, κινούμενος ἐρευνητικά παρουσιάζει στήν ἐπιστημονική κοινότητα ἕνα κείμενο, σημαντικό ὄχι γιά τίς ἀντικολλυβαδικές ἀπόψεις τοῦ συντάκτη του, μοναχοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτου, τίς ὁποῖες ἄλλωστε δέν ἐνστερνίζεται[39], ἀλλά γιά τίς πληροφορίες πού αὐτό μεταδίδει, τόσο γιά τόν βιογραφούμενο ἱερομόναχο Θεοδώρητο ὅσο καί γιά ἄλλα πρόσωπα καί καταστάσεις τῆς ἐποχῆς. Μετά ἀπό παρέλευση δύο αἰώνων ἀπό τά δρώμενα τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 18ου αἰ., καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου, πού τάραξαν τήν αἰώνια ἡσυχία τοῦ Ἁγίου Ὄρους, πιστεύουμε, πώς σήμερα, στά πλαίσια τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῶν πηγῶν καί ἀναλύοντας τά γεγονότα τῆς ἐποχῆς μέ τήν ψυχραιμία τῆς χρονικῆς ἀποστάσεως, ἀπό τότε πού συνέβησαν, καί μέ τήν ἀποκτηθεῖσα πνευματική ἐμπειρία, κρίνεται σχεδόν ἀπαραίτητο νά βλέπουν τό φῶς τῆς δημοσιότητας καί «ἀντικολλυβαδικά» κείμενα πού ἀσκοῦν κριτική, στίς ὀρθοδοξότατες θέσεις τῶν ἱερῶν Κολλυβάδων καί νεοησυχαστῶν Πατέρων[40]. Ἡ λαμπρή καί ἀδιαμφισβήτητη θέση τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ, τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Παρίου, στό ἁγιολόγιο τῆς Ἐκκλησίας μας, καθώς καί ἡ ἀναγνώριση τῆς ποιμαντικῆς δράσης καί ὁσιότητας τῶν λοιπῶν ἱεροπρεπῶν Κολλυβάδων, μᾶλλον διατρανώνεται περισσότερο μέσα ἀπό τήν παράθεση τῶν κειμένων αὐτῶν. Δεύτερη ἐπισήμανση εἶναι ὅτι οἱ ἐνίοτε ὀξεῖες ἐκφράσεις πού χρησιμοποιεῖ στό κείμενό του ὁ βιογράφος μοναχός Ἰάκωβος, θά πρέπει νά ἰδωθοῦν στά πλαίσια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπου ἐπικρατοῦσε ὁ ἀνταγωνισμός καί ἡ πάλη σέ ἐπίπεδο ἰδεῶν ἀλλά καί μεθοδεύσεων γιά τήν ἐπικράτησή τους, καθώς καί τά προσωπικά πάθη καί ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, πού χαρακτηρίζουν ἐνίοτε τίς ἰδεολογικές συγκρούσεις. Σήμερα, ὅλοι οἱ ἐρευνητές ἀναγνωρίζουν τίς ἀπροσμέτρητες θετικές συνέπειες πού εἶχε ἡ ἔριδα περί τῶν Μνημοσύνων καί περί τῆς Συνεχοῦς Μεταλή-

---

39. Βλ. τό ἔργο μας: Παταπίου Καυσοκαλυβίτου, μοναχοῦ, *Ὅσιος Παρθένιος ὁ Σκοῦρτος, ὁ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων. Ὁ βίος καί τό ζωγραφικό του ἔργο*, ἔκδ. Πανευρυτανικῆς Ἕνωσης, Ἀθήνα 2010, τό ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο στόν ἅγιο Νικόδημο τόν Ἁγιορείτη.

40. Ἐκτενεῖς ἀναφορές σέ ἀντικολλυβαδικά κείμενα, χωρίς ὅμως αὐτά νά παρατίθενται, γίνονται στό ἔργο τοῦ Χ. Τζώγα, *Ἡ περί τῶν μνημοσύνων ἔρις*, ὅ.π.

ψεως στήν πνευματική ζωή τοῦ ἑλληνόφωνου ἀλλά καί γενικότερα τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου.

1

Κώδ. Σκήτης Ἁγ. Ἄννης 156, φφ. 244β-248β.

φ.244β *Βίος τοῦ μακαρίου καί ἀοιδίμου διδασκάλου Θεοδωρήτου*

Τόν βίον τοῦτον τοῦ μακαρίου καί ἀοιδίμου διδασκάλου Θεοδωρήτου ἠναγκάσθημεν συγγράψαι ὧδε, ὡς εἰσαγωγήν τῆς ὑποθέσεως καί πραγματείας ταύτης, πρός κατανόησιν τῶν ἀναγινωσκόντων.

Οὗτος ὁ ἀοίδιμος διδάσκαλος Θεοδώρητος ἐκ τῆς Ἠπείρου καταγόμενος, Πατρίδα λέγομεν ὅτι ἔχει τήν Ἄνω Μητρόπολιν τῶν πρωτοτόκων, τήν τῶν ἁγίων τε καί σωζομένην κοινήν Πατρίδα. Γεννηθεὶς δὲ ἐξ εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων γονέων, ἐδιδάχθη τὰ ἱερὰ γράμματα, καὶ διὰ τὸ [νά] ἦτον δεξιᾶς φύσεως, ἐσπούδασεν ἐντελῶς τὰ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα καὶ τὰ γραμματικὰ λεγόμενα, ὡς συμβάλοντα εἰς τὴν ρύθμισιν ἐναρέτου βίου, καὶ εἰς τὴν τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀσφάλειαν. Φθάσας δὲ εἰς ἡλικίαν ἐχειροτονήθη παρ᾽ ὀρθοδόξου Ἀρχιερέως βαθμηδὸν ἀναγνώστης, ὑποδιάκονος. ἱεροδιάκονος, καὶ ἱερεύς, λειτουργῶν Θεῷ τῷ Ὑψίστῳ, καὶ προσφέρων αὐτῷ τὰς ἀναιμάκτους θυσίας. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος, ἔμεινε μαθητεύων παρὰ τῷ Ἱεροδιδασκάλῳ Κυρίλλῳ[41], ἐξαδέλφῳ Σεργίου

---

41. Κύριλλος ὁ ἐξ Ἀγράφων († 1805). Καταγόταν ἀπό τόν Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων καί ἦταν ἐξάδελφος τοῦ Σεργίου Μακραίου (βλ. ἑπόμενη σημείωση). Ἀσκεῖται μόνιμα στό Ἅγιον Ὄρος ἀπό τό 1771, μονάζοντας στό λαυρεωτικό Κελλί τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Κουκουζέλη). Χρημάτισε διδάσκαλος τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων στήν Ἀθωνιάδα, ὅταν ὁ πρῶτος μετακλήθηκε γιά νά διδάξει ἐκεῖ ἀπό τή σχολή τῆς Κοζάνης. Ἴσως νά εἶχαν γνωριστεῖ στά Ἰωάννινα ὅταν ὁ Κύριλλος πῆγε ἐκεῖ γιά ἀνώτερες σπουδές. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριλλος ὑπῆρξε μαθητής τοῦ Θεοφάνους τοῦ ἐξ Ἀγράφων, τοῦ βιογράφου τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, στή Σχολή πού ἵδρυσε ὁ τελευταῖος στά 1834, στήν ἰδιαίτερη πατρίδα του (στόν κώδικα τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ, σ. 83, ὑπάρχει σημείωμα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Στεφάνου Φίλη μέ χρονολογία 1819, πού ἀναφέρει ὅτι: «σχολαρχοῦντος τοῦ ἀοιδίμου Διδασκάλου Θεοφάνους ἐδιδάχθησαν τήν φιλοσοφίαν ὅ τε ἀείμνηστος Σέργιος Μακραῖος ...καί ὁ Κύριλλος πνευματικός τοὺ Ἁγίου Ὄρους, σοφοί ανδρες και γωστοι τοῖς ἐν τῇ βασιλευούσῃ προκρίτοις τοῦ γένους...»). Ὁ ὅσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης γνώριζε καλά τόν Κύριλλο. Σέ μία ἐπιστολή του πρός αὐτόν τόν συμβουλεύει νά μην ἐπηρεάζεται ἀπό τό δυτικό τρόπο σκέψης (Κωδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἑλλαδος 2182, φ. 73). Ἐκοιμήθη στίς 5 Μαΐου 1805, ἔχοντας διακονήσει στον ἱερο τοπο ὡς κοινος Πνευματικός τοῦ Ὄρους ἀπό τό 1755, μετά ἀπό Πατριαρχική ἐντολή.

Μακρῦ[42] τοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε Σχολῆς διδασκάλῳ ὄντι. Ἐκάθητο δὲ ἐν τῷ κελλίῳ τῆς Θεοτόκου τῶν Καρεῶν Λαυριώτικον. Ἔχων δὲ ὁ Θεοδώρητος ἐξάδελφον ἔμπορον Θεόδωρον Μουστάτζον ἐπίκλην, πλούσιον ὄντα, καὶ τρέφων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ διακαῆ ἔρωτα τῆς ἑρμηνείας τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ Θεολογου, ὅν εἶχεν ἀπ᾽ ἀρχῆς εἰς μεγάλην εὐλάβειαν, καὶ μὴ ἔχων εὐκαιρίαν εἰς τὸ κελλίον τοῦ συγγράφειν αὐτήν, λαβὼν ἄδειαν παρὰ τοῦ γέροντος αὐτοῦ καὶ πνευματικοῦ Κυρίλλου, ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, καὶ ἡσυχάσας ἔν τινι τῶν ἐκεῖσε Μονυδρίων, συνέγραψε τὴν ἑρμηνείαν τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως. Ἀλλὰ μὴ πληροφορούμενος εἰς τὸν ἴδιον λογισμὸν, καὶ θέλων θεωρηθῆναι, καὶ ἐπιδιορθωθῆναι καὶ παρ᾽ ἄλλου σοφωτέρου, καὶ ἐμπείρου διδασκάλου, μὴ ἀμελήσας, ἀπῆλθεν εἰς Ρωσσίαν, καὶ συνέτυχε τὸν λαμπρὸν φωστῆρα ἐκεῖνον Νικηφόρον Θεοτόκην[43], Ἀρχιεπίσκοπον ὄντα τότε Ἀστραχανίου

---

42. Σέργιος Μακραῖος: (1734/40-1819). Διδάσκαλος καί σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Καταγόταν ἀπό τό Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων καί μαθήτευσε ἀρχικά στή σχολή τῶν Ἀγράφων ὑπό τόν ἱερομόναχο Θεοφάνη τόν ἐξ Ἀγράφων καθώς καί στά Ἰωάννινα γιά νά καταλήξει στήν Ἀθωνιάδα ὡς μαθητής τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη· τόν τελευταῖο ἀντικατέστησε γιά μικρό χρονικό διάστημα ὅταν αὐτός ἀποχώρησε ἀπό τή σχολή. Τό Δεκέμβριο τοῦ 1779 ἀναλαμβάνει τή διεύθυνση τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, θέση τήν ὁποια διατηρεῖ ὥς τό 1793. Τό 1794 ἐπαναπροσλαμβάνεται στήν ἴδια Σχολή λειτουργώντας ὡς διδάσκαλος τῶν γραμματικῶν ὡς τό 1801, ὁπότε παραιτεῖται καί ἀποσύρεται στό Ἁγιοταφιτικό Μετόχιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τό θάνατό του τό Μάρτιο τοῦ 1816. Τό συγγραφικό του ἔργο περιλαμβάνει -πέραν τῶν διδασκαλικῶν του ἐγχειριδίων- κυρίως ἐκκλησιαστικά κείμενα. Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Ζαχαρόπουλος Γ., «Ἕλληνες λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας: Σέργιος Μακραῖος, ὁ διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ», *Γρηγοριος ὁ Παλαμᾶς* 53 (1970), σ. 44-69.

43. Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), ἀπό τούς Διδασκάλους τοῦ Γένους. Γεννημένος στήν Κερκυρα ἔλαβε τήν ἐγκύκλια παιδεία ἀπό τόν ἱερομόναχο Ἱερεμία Καββαδία. Στή συνέχεια παρακολούθησε μαθήματα στά πανεπιστήμια τῆς Πάντοβα καί τῆς Μπολώνια. Τό 1748 ἐπέστρεψε στήν Ελλάδα, ὅπου χειροτονήθηκε ἱερομόναχος, ἐνῶ τό 1758 ἵδρυσε δική του σχολή στήν Κέρκυρα, τό «Κοινόν Φροντιστήριον». Τό 1756 ὁρίζεται ἀπο τόν οἰκουμενικό πατριαρχη Σαμουήλ Χαντζερῆ, ἱεροκηρυκας τοῦ Πατριαρχείου. Τό 1776 μεταβαινει στή Ρωσία μέ πρόσκληση τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη, ἀρχιεπισκόπου Σκλαβενίου καί Χερσῶνος, πού τόν τοποθετεῖ στό ἀρχιεπισκοπικό συμβουλιο τῆς Πολταβα καί ὁ ὁποῖος τό 1779, παραιτούμενος ἀπό τόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο, τόν ὅρισε διαδοχό του. Το 1782 μετατεθηκε στήν ἀρχιεπισκοπή Ἀστραχανίου, ὁπου παρέμεινε ἕως το 1792, ὁπότε ἀποσύρθηκε σέ μεγάλη ἡλικία πλεον στή μονή

καὶ Σταυρουπόλεως, καὶ τὸν σοφώτατον Εὐγένιον Ἱεροδιάκονον Βούλγαρην[44] τοὺς Κερκυραίους, πρὸς τοὺς
φ.245α ὁποίους // ἐναποθέσας τὸ ἴδιον πόνημα, μετὰ πάσης ταπεινώσεως ἐδεήθη ἵνα ἐπεσκεμμένως θεωρήσῃ αὐτὸ. Ὅ καὶ προσεχῶς ἐπιθεωρήσας ὁ ἀείμνηστος Θεοτόκης

τοῦ Ἁγίου Δανιήλ, στή Μόσχα, ὅπου καί ἐκοιμήθη τό 1800. Πολύ ἀξιόλογο ὑπῆρξε καί τό συγγραφικό ἔργο τοῦ Θεοτόκη, μέ σημαντικότερο τό γνωστό *Κυριακοδρόμιο* (Μόσχα 1796). Περί τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη καί τοῦ ἔργου του βλ. ἐνδεικτικά: Πατηνιώτη Μ., *Ἀπόπειρες διαμόρφωσης ἐπιστημονικοῦ λόγου στόν Ἑλληνικό χῶρο τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀρχές τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας στό ἔργο τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καί τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη*, διδακτορική διατριβή, Ἀθήνα 2001. Μουρούτη-Γκενάκου Ζ., *Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800) καί ἡ συμβολή αὐτού εἰς τήν παιδείαν τοῦ γένους*, Ἀθήνα 1979.

44. Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806). Γεννημένος στήν Κέρκυρα, πραγματοποίησε τίς ἐγκύκλιες σπουδές του δίπλα στόν ἱερομόναχο Ἱερεμία Καββαδία καί πιθανόν, δίπλα στόν Ἀντώνιο Κατήφορο στή Ζάκυνθο ἀλλά καί στόν Βικέντιο Δαμοδό, στήν Κεφαλλονιά. Μαθήτευσε ἐπίσης στίς σχολές τῆς Ἄρτας καί τῶν Ἰωαννίνων, ὑπό τόν Μεθόδιο Ἀνθρακίτη. Στά Ἰωάννινα χειροτονήθηκε καί διάκονος, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1737 καί 1738. Τό 1742 ἀναλαμβάνει τή διεύθυνση τῆς Μαρουτσαίας σχολῆς, ἐπίσης στά Ἰωάννινα, μέχρι τό 1746 ὁπότε ἀναλαμβάνει τή σχολαρχία τῆς σχολῆς τῆς Κοζάνης, μέχρι τό 1750 ὁπότε καί ἀναλαμβάνει ἐκ νέου τή σχολαρχία τῆς σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων. Τὸ 1753, ὁ Βούλγαρης ἐγκαταλείπει ὁριστικά τά Ἰωάννινα καί ἀναλαμβάνει τή σχολαρχία τῆς Ἀθωνιάδας. Ἡ διδασκαλία του στήν Ἀθωνιάδα συνδυάζεται μέ μία συστηματική προσπάθεια ἀναμόρφωσης τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου καί τοῦ διδακτικοῦ προτύπου. Ἀπό τή διεύθυνση τῆς Ἀθωνιάδας ἀλλά καί τόν Ἄθωνα, ἀναχωρεῖ τό 1759 ὁπότε καί ἀναλαμβάνει τό Νοέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους τή σχολαρχία τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ἔπειτα ἀπό πρόσκληση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχη Σεραφείμ Β' τοῦ Ἀννινου, μέχρι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1761. Ἀπό τό 1764 ὁ Βούλγαρης βρίσκεται ἐγκατεστημένος στή Λειψία, ὅπου ἐκδίδει διάφορα ἔργα του ὅπως ἡ περίφημη *Λογική* καθώς καί μεταφράσεις ἔργων τοῦ Βολταίρου. Ἀπό τό 1771 τόν βρίσκουμε στή Ρωσία, στήν αὐλή τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης, ἐνῶ τό 1775 χειροτονεῖται, στή Μόσχα, ἀρχιεπίσκοπος Σκλαβενίου καί Χερσῶνος. Τό 1779 ζηταει ἀπό την Αἰκατεριvη και τήν Ἱερά Σύνοδο νά τόν ἀπαλλάξουν ἀπό τά καθήκοντά του. Πρός το τέλος τῆς ζωῆς του ἀποσύρθηκε στό μοναστήρι Ἀλεξάντρ Νέφσκι τῆς Πετρούπολης, ὅπου καί πεθανε τό 1806. Γιά τόν μεγάλο αὐτό ἕλληνα λόγιο καί τό σημαντικό συγγραφικό του ἔργο βλ. ἐνδεικτικά: Αἰνιάν Γ. *Συλλογή ἀνεκδότων Συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγαρεως*, Ἀθῆναι 1838,. Batalden, S. K., *Catherine II's Greek Prelate Eugenios Voulgaris in Russia, 1771-1806*, Columbia University Press, New York 1982. Νoύτσου Π., «Ἡ λειτουργία τοῦ νεωτερικοῦ πνεύματος στή *Λογική* τοῦ Βούλγαρη», *Δωδώνη* 13 (1984), σ. 139-146. Πατηνιωτη Μ., *Ἀποπειρες διαμορφωσης ἐπιστημονικου λογου στον ἑλληνικό χῶρο τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀρχές τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας στό ἔργο τοῦ Εὐγένιου Βουλγαρη και τοῦ Νικηφορου Θεοτοκη*, διδακτορικη διατριβη, Αθηνα 2001. Θῦμη Κ.,

κατὰ τὴν ἐκ Θεοῦ χαρισθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν εἶπεν αὐτῷ, ὅτι τὸ πόνημα αὐτοῦ ὁμοιάζει γυνῇ πανωραίᾳ, πενιχρᾶ ἱμάτια φορούσῃ, καὶ δέεται [διὰ] στολισμὸν τῆς ἔξω σοφίας. Ὅθεν κατέβαλε καὶ δεύτερον πόνον ὁ μακαρίτης Θεοδώρητος, καὶ συνέθεσεν αὐτὴν κατὰ τὸν νῦν ἐν τύποις ἐκδοθέντα σωζόμενον τύπον ἐπιθεωρηθείσης αὖθις παρὰ τοῦ αὐτοῦ κυρίου Νικηφόρου Θεοτόκους. Ἐκ δὲ τῆς Ρωσσίας ἀπῆλθε περιερχόμενος καὶ κηρύσσων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν Ὀρθοδόξων τῶν κινδυνευόντων ὑπὸ τῆς παπολουθοκαλουϊκῆς πλάνης εἰς Γερμανίαν, Σαξωνίαν, Οὐγγροβλαχίαν, Σερβίαν, καὶ Δακίαν ὅλην, ἐπιστηρίζων τοὺς εὐσεβεῖς, εὐαγγελικῶς μηδὲν λαμβάνων μισθοῦ ἕνεκα. Ἦτον γὰρ φύσει ἀπροσπαθὴς καὶ ἁπλοῦς τῷ ἤθει, πονηρίαν ἔσωθεν μηδόλως ἔχων. Οἷος γὰρ ἦτον ἔξωθεν, τοιοῦτος καὶ ἔσωθεν ἄπλαστος ἀφελὴς τὸν τρόπον, εὐπροσήγορος, χαρίεις, καὶ τὸ πλέον πάντων ἀμνησίκακος. Πορευθεὶς δὲ καὶ εἰς Λειψίαν τῆς τῶν Σαξόνων πρωτευούσης ἐξέδοτο εἰς τύπον τὴν αὐτοῦ ἑρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἔνθα εὑρισκομένου, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ Νομικὸν (ἤτοι Πηδάλιον)[45] παρακαλοῦντες αὐτόν, ἵνα ἐπιθεωρήσῃ αὐτὸ καὶ ἐκδώσῃ εἰς τύπον. Θεωρήσας οὖν αὐτὸ ὁ τῆς εὐσεβείας ζηλωτὴς καὶ ἔχων τελείαν τὴν γνῶσιν περὶ τῆς τῶν μνημοσύνων τοῦ ἐξ Ἰουδαίων Νεοφύτου νεοφανοῦς δόξης (περὶ γὰρ τοῦ Νικοδήμου τότε οὐδεμίαν ὑποψία ἦτον ὅτι νὰ εἶχε τοιοῦτον φρόνημα) μὴ ἀμελήσας, εὐσεβοῦς ζήλου ἕνεκα, ἵνα μὴ διανεμηθῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ καινοτομία αὕτη, ἐποίησε τὰ σχόλια ἐκεῖνα, οὐχὶ ἀνακαλύπτων τελείως τὴν καινοτομίαν, ἀλλὰ νύξιν μόνον δίδων εἰς τοὺς εἰδότας. Πανταχοῦ γὰρ ἡ δόξα αὕτη ἀνεφέρετο. Ἐκδοθέντων οὖν τῶν Νομικῶν καὶ ἐλθόντων εἰς τὸ Ὄρος, ἔπαθεν ὁ Νικόδημος, τὰ ὅσα ὁ Ἀπολλινάριος ἔπαθε παρὰ τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου. Ὅθεν χρίσας αὐτὰ μὲ τιτάνην, καὶ σχίσας δύω ὁλόκληρα φύλλα τὰ περὶ τῶν εὐχῶν τῆς Πεντηκοστῆς, ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Κυριακῆς εἶναι θέλων αὐτάς, καὶ ἀπό τῆς ἕκτης ὥρας τῆς ἡμέρας λέγοντος ἀρχίζει τὸ ἡμερονύκτιον, εἰς τὰ ὁποῖα ἀλλόκοτα φρονήματα ἀπέδειξεν ὁ Θεοδώρη-

---

Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806), Κέρκυρα 2009.

45. *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς μιᾶς, ἁγίας, καθολικῆς, καί Ἀποστολικῆς των Ορθοδοξων Ἐκκλησιας... παρα Ἀγαπίου ἱερομοναχου και Νικοδημου μοναχου... Ἐπιστασια δε και ἐπιμελεια του εὐτελους ἐν ἱερομοναχοις Θεοδωρίτου Ἀθντ. τοὺ ἐξ*

τος ὅτι ἡ Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς, καὶ ἡ Δευτέρα τοῦ φ.245β Ἁγίου Πνεύματος μία καὶ ἡ αὐτὴ ἑορτὴ εἶναι καὶ ὅτι // κατὰ τὰς Διαταγὰς τῶν θείων Ἀποστόλων ἀφ᾽ ἡλίου ἀνατολῶν ἄρχεται τὸ ἡμερονύκτιον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀριθμὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τρίτῃ ὥρᾳ κατῆλθεν ἐπί τοὺς Ἀποστόλους. Διὰ τοῦτο μετὰ παρρησίας ὁ Πέτρος ἔλεγεν ὅτι νήστεις ἔτι ἦσαν, καὶ γὰρ οὐ μεθύοντες. Κατὰ γὰρ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀφ᾽ ἑσπέρας νυκτημέρου ἐννάτῃ ὥρᾳ ἡλίου ἀνατέλλοντος (τὸν Μάϊον μῆνα) καταντᾶ ἡ τρίτη ὥρα μετὰ ἕξ ὥρας τῆς ἡμέρας. Καί ὁ ἀριθμός οὗτος Ἰουδαίων καί Ἰσμαηλιτῶν τήν σελήνην θεοποιούντων ἐστί. Τό δέ ἀπό μεσημβρίας, Λατίνων. Πλήν καί οὗτοι, ἀπό μεσονύκτιον ἄρχονται, καί οὐχί ἀπό μεσημβρίας ὡς αὐτός ὑπενόησε, μᾶλλον δέ παρεστρέβλωσε. Καί ἄλλα περί γονυκλισίας, ἥν θέλουσι γονυκλιτῶς προσδέχεσθαι ὡς οἱ Λατίνοι καί Ἀρμένιοι, καί ἕτερα.

Ἔκτοτε λοιπόν ἐνόσησε μῖσος ἀδιάλλακτον κατά τοῦ μακαρίτου, ὁ Νικόδημος, φθορέα τοῦ Πηδαλίου αὐτόν ἀποκαλῶν, τυμβορύχον καί ἄλλα. Μετά ταῦτα ὁ Θεοδώρητος ἐπανελθών εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀνέλαβε τό τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ὀφφίκιον, καί Ἱεροκήρυξ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας διά πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς προχειρίζεται, περιερχόμενος τήν Θράκην καί Μακεδονίαν καί Θετταλίαν, κηρρύτων ἐπ᾽ ἄμβωνος τόν λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς τάς ἐκκλησίας. Εἶτα ἐλθών εἰς τό Ἅγιον Ὄρος ἔγινεν ἡγούμενος τῆς Μεγίστης Λαύρας, καί ἔτι κρατῶν τήν βακτηρίαν, διά θερμῆς αἰτήσεως τῶν πατέρων τοῦ Ἱεροῦ Κοινοβίου Ἐσφιγμένου, ἐδέχθη τήν προστασίαν τῆς Μονῆς, καταγινόμενος εἰς τήν σύστασιν αὐτῆς, ὁποῦ σχεδόν ἦτον ἔρημος καί πάμπτωχος. Καί διά παρακινήσεως αὐτοῦ πρός τόν ἅγιον Κασσανδρίας[46] ἄρχησε τήν οἰκοδομήν τοῦ ναοῦ ἐρειπίου ὄντος. Καί Μετόχιον εἰς τήν Βλαχίαν, τό Φλωρέστιον λεγόμενον, ἀφιέρωσε διά συνδρομῆς τοῦ ἱεροῦ Μητροπολίτου Βενιαμίν[47]. Ἀλλ᾽ ἐπειδή καί ὁ σατανᾶς ποτέ δέν ἔλειψε νά διεγείρῃ τα-

---

Ἰωαννίνων, Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξωνίας 1800.

46. Πρόκειται γιά τό μητροπολίτη Κασσανδρίας Ἰγνάτιο, ὁ ὁποῖος προσέφερε ὅλη του τήν προσωπική περιουσία για τό σκοπό αὐτό. Στο καθολικο τῆς μονῆς Εσφιγμένου ἐχει ἱστορηθεί κρατώντας στό αριστερο του χέρι ομοιωμα του Καθολικοῦ.

47. Βενιαμίν Κοστάκε, μητροπολίτης Μολδαβίας (1768-1846). Ἀπο τους σημα-

ραχάς καί σκάνδαλα καί πειρασμούς εἰς τούς δούλους τοῦ Θεοῦ, οὔτε τοῦτον ἄφησεν ἠρεμεῖν ἐν τῷ κοινοβίῳ. Ἀλλά τί ἐσυνήργησεν, ἀκούσατε. Κατ᾿ ἐκεῖνον τόν καιρόν οἱ Ἰβηρῖται μέ ἄλλους συνεφώνησαν ἐπιβαρεῖσαι δοσίματα νέα εἰς τούς ἀσκητάς καί κελλιῶτας. Οἱ δέ Λαυριῶται πατέρες δέν συνήνεσαν εἰς αὐτό διά τό ὁποῖον καί ἐφυλακώθησαν εἰς τόν πύργον τῶν Καρυῶν. Οἱ δέ Κελλιῶται // λαβόντες ζῆλον ἐσυνάχθησαν καί φ.246α ἀνοίξαντες τήν θύραν τοῦ πύργου ἐξήγαγον αὐτούς ἐκ τῆς φυλακῆς. Τότε οἱ τοῦ ἐναντίου μέρους μετά τοῦ ἡγεμόνος ὀθωμανοῦ ἔγραψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι ἡ Λαύρα καί οἱ Κελλιῶται εἰσίν ἀποστάται τῆς βασιλείας, καί ἐπάτησαν τήν αὐλήν τοῦ δεβλεδίου καί ἄλλας συκοφαντίας. Ἀπῆλθον δέ καί κελλιῶται[48] Μοναχοί μετά τῶν Λαυριωτῶν εἰς βασιλεύουσαν ἵνα κριθῶσιν, τούς ὁποίους ἅπαντας ἐφυλάκωσεν ὁ ἐξουσιαστής τοῦ Ὄρους τότε Μποσταντζῆ ἀγᾶς, καί ἐμελετήθη νά φουρκισθῶσιν ὡς ἀποστάται κατά τά ἐνσφράγιστα ἔγγραφα τῶν Μοναστηρίων. Τότε ὁ ἀοίδιμος Θεοδώρητος περιελθών τά ἱερά κοινόβια, ἔγραψεν συμφώνως πρός τήν Ἐκκλησίαν ὅτι συκοφαντίαι ἀπό πάθος εἰσί τά κατηγορηθέντα κατά τῶν Κελλιωτῶν, καί διά μεσιτείας τοῦ Πατριάρχου ἀπηλλάγησαν τοῦ θανάτου οἱ μοναχοί. Ἀλλ᾿ ἐπειδή ἐγνώσθη ἡ πραγματεία τοῦ Θεοδωρήτου, κατετρέχθη ἀπό τούς ἐναντίους Ἰβηρίτας, ὧν ἔξαρχος ἦτον Νικηφόρος[49], ὅς ἀπέλαβε τά ἐπίχειρα

ντικότερους ἱεράρχες τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησιας. Ποίμανε τήν ἐπαρχία Μολδαβίας ἐπί μισό περίπου αἰωνα. Ὑπῆρξε θαυμαστής τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἀκαταπόνητος μεταφραστής πολλῶν βιβλίων καί ἐκδότης ἄλλων.

48. Ἀναφέρεται προφανῶς στό περίφημο «Κελλιωτικό Ζήτημα», πού διατάραξε σέ ἀκραῖο βαθμό τίς σχέσεις μοναστηριακῶν καί ἐξαρτηματικῶν μοναχῶν στό Ἅγιον Ὄρος. Ἄρχισε μέ τήν ἀπόφαση τόσο τῶν μονῶν ὅσο καί τῆς Ἱερᾶς Συνάξεως τῆς επιβολῆς κτηματικοῦ φόρου στους ἐξαρτηματικούς μοναχούς, ἐπιπλέον τοῦ κεφαλικοῦ φόρου που πλήρωναν στην τουρκικη διοίκηση, προκειμένου νά ἀνακουφισθοῦν οἱ μονές καί τό κοινό τοῦ Ὄρους ἀπό τή δυσβάστακτη φορολογία. Ἐξελίχθηκε σε τρεῖς φάσεις καί διήρκησε ἀπό τό 1762 (σιγγίλιο Ἰωαννικίου Γ΄) ὥς τό 1907 (σιγγιλιο Ἰωακείμ Γ΄). Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικα: *Πατριαρχικον σιγγιλιον περι του κελλιωτικου ζητηματος*, Κωνσταντινούπολις 1907. Κτενᾶ Χριστοφόρου, ἀρχιμ., *Απαντα τα ἐν Ἀγίῳ Ὄρει καθιδρυματα*, ὁ.π., σ. 267-305. Δωροθέου μοναχοῦ, *Ἅγιον Ὄρος*, ὅ.π., σ. 152.

49. Νικηφορος Ἰβηριτης, Χαρτοφύλαξ. Ἔξαρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρ-

τῆς κακίας του ἐξωθείς τελείως ὕστερον τοῦ Ὄρους ἐπί ζωῆς του. Ὅθεν ἀναγκάσθη ὁ Θεοδώρητος ἀπελθεῖν εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀπολογηθῆναι. Ἀλλ᾽ ὕστερον οἱ Λαυριῶται συμφωνήσαντες καί συναινέσαντες μετά τῶν Ἰβηριτῶν, συνήνεσαν καί ἐῤῥίφθησαν τά δοσίματα εἰς τούς ἀσκητάς καί Κελλιῶτας, ἅ καί πληρώνουσιν ἄχρι τοῦ νῦν.

Τότε οἱ ἀσυνείδητοι ἐκεῖνοι, καί μάλιστα ὅσοι ἔτρεφον πάθος κατά τοῦ Θεοδωρήτου διά τά μνημόσυνα καί κακοδοξίας των, εὑρόντες καιρόν ἁρμόδιον ἔβαλλον ἄλλον ἡγούμενον εἰς τοῦ Ἐσφιγμένου, παραγγείλαντες αὐτῷ, νά διώξῃ ὅσους ἐκουρεύθησαν ἀπό τόν Θεοδώρητον, καί περιήρχοντο οἱ πτωχοί δεδιωγμένοι. Ἠβουλήθησαν δέ νά στείλωσι καί τήν ἑρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως[50] εἰς βεζύρην ὡς ὅτι γράφει τόν Μωάμεθ ἀντίχριστον ἵνα θανατώσῃ αὐτόν, οἱ ἀρνηταί τῆς εὐσεβείας διά πάθος γενόμενοι ἄθλιοι μοναχοί. Τήν ὁποίαν ῥαδιουργίαν ἔγραψαν οἱ ἀδελφοί τοῦ Ἐσφιγμένου τῷ Θεοδωρήτῳ πρός προφύλαξίν του. Ὅθεν ἠναγκάσθη νά καταφύγῃ εἰς Βλαχίαν παρατήσας τήν ἡγουμενίαν τοῦ Ἐσφιγμένου. Τότε αἰτίαν εὔλογον καί εὐκαιρίαν λαβόντες ἐκ συμφώνου οἱ πρεσβευταί τῆς νεοφυείσης τοῦ Νεοφύτου[51] κα-

---

χείου στό Ἅγιον Ὄρος καί φίλος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἁγίου Γρηγορίου Ε', ἀφοῦ ἔζησε κοντά του ὅταν ὁ δεύτερος ἦταν ἐξόριστος στόν Ἄθωνα. Τύχαινε ἰδιαίτερης μορφώσεως καί ἐνστερνίστηκε ἀπό τήν ἀρχή τήν ἰδέα καί τόν πόθο τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπό τούς Τούρκους. Μέλος τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας ἔπαιξε σημαινοντα ρόλο κατά τή διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως στή Χαλκιδική ὑπό τόν Ἐμ. Παππᾶ. Βλ. Μαμαλάκη Ἰ., *Τό Ἅγιον Ὄρος Ἄθως διά μέσου τῶν αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 551. Περί αὐτοῦ βλ. ἐπίσης, Γεδεών Μ., «Λόγιοι καί βιβλιοθηκάριοι τῆς ἐν Ἄθῳ Μονῆς τῶν Ἰβήρων», *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια* Δ' (1883-1884), σ. 526.

50 Πρόκειται γιά τό προαναφερθέν ἔργο τοῦ Θεοδωρήτου *Ἑρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως*, Λειψία 1799.

51 Πρόκειται γιά τόν ἱεροδιάκονο Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη, τόν ἐξ Ἑβραίων (†περ. 1784). Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Δαποντε Καισαριου, μοναχοῦ, «Ἱστορικος Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων (1700-1784)», στό: Σαθα Κ., *Μεσαιωνικη Βιβλιοθηκη*, τ. Γ', Ἀθῆναι 1872, σ. 128, 236. Τζώγα Χ., *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις*, ὅ.π., σ. 16-28. Γιαννόπουλου Γ., *Νεοφυτος ὁ Καυσοκαλυβιτης (Ὁ ἐκ Πατρων διδασκαλος του Γενους)*, Πάτραι 1992. Παταπίου Καυσοκαλυβιτου, μοναχοῦ, «Ἀσκηση και λογιοτητα στη Σκητη Καυσοκαλυβίων κατα τον 18ο αἰώνα», *Παρνασσος* τ. Ν' (2008), σ. 130-148, οπου και ἐκτενής βιβλιογραφια. Με ἐνδιαφέρον ἀναμενεται η ἐκδοση των Πρακτικων τοῦ ἐπιστημονικοῦ Συνεδριου: *Πνευματικος βιος και Παιδεια στον 18ο αἰωνα. Ο Διδασκα-*

φ.246β κοδοξίας, ἐκύρωσαν τό δόγμα, ἔβαλον εἰς πρᾶξιν // τά ὑπ᾽ αὐτῶν μελετώμενα. Ὅτι ὁ Χριστοφόρος, μοναχός εἰς τήν Σκήτην τῶν Ἰβήρων οἰκῶν[52], καί Ἱερόθεος ἱερομόναχος[53] ἠρέθιζον τούς Ἰβηρίτας εἰς τοῦτο. Ἐλθών καί ὁ Προκόπιος Πατριάρχης[54] ὑπερόριος εἰς τό Ὄρος, κατά πρῶτον ἀνέλαβε ζῆλον τοῦ ὀρθοδόξου φρονή-

---

λος τοῦ Γένους Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης καί τό ἔργο του, Πύργος 24-25 Μαΐου 2008, ὅπου ὁ γράφων εἰσηγήθηκε τό θέμα «Ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης καί ἡ λόγια παράδοση στή Σκήτη Καυσοκαλυβίων στόν 18ο αἰώνα».

52. Πρόκειται γιά τόν λόγιο καί ὑμνογράφο μοναχό Χριστοφόρο Προδρομίτη, τόν ἐξ Ἄρτας, ἀπό τούς περισσότερο γνωστούς Κολλυβάδες. Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Καισαρίου Δαπόντε, *Ἱστορικός Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων*, ὅ.π., σ. 133. Σεργίου Μακραίου, «Ὑπομνήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1750-1800)», ὅ.π., σ. 277. Ζαβίρα Γ., *Νέα Ἑλλάς ἤ Ἑλληνικόν Θέατρον*, Ἀθῆναι 1972 (φωτ. ἀνατ.), σ. 553-554. Παταπίου Καυσοκαλυβίτου, μοναχοῦ, «Οἱ Ἁγιορεῖτες Ὑμνογράφοι Ἀντώνιος Νεασκητιώτης καί Χριστοφόρος Προδρομίτης», *Πρωτᾶτον* τχ. 92 (2003), σ. 152-164. Πασχαλίδη Σ., *Τό ὑμναγιολογικό ἔργο*, ὅ.π., σ. 239-259.

53. Πρόκειται τό πιθανότερο γιά τόν ὁσιακῆς μνήμης ἱερομόναχο Ἱερόθεο, τόν ἱδρυτή τῆς μονῆς Προφήτου Ἠλία Ὕδρας, πού εἶχε τοποθετηθεῖ τό 1805 ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχη Καλλίνικο Ε΄, Κοινός Πνευματικός τοῦ Ἁγίου Ὄρους (θέση ἀπό τήν ὁποία ἐπαύθη τό 1808, μέ ἐπιστολή τοῦ ἰδίου Πατριάρχου, κατά τή δεύτερη πατριαρχία του). Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Χαλδαιάκη Ἀχ., *Ὁ Γέρων Ἱερόθεος (1762-1814). Ἡ πολιτεία τοῦ κτίτορος τῆς Ἱ. Μονῆς Προφήτου Ἠλιοῦ Ὕδρας καί ἡ κριτική ἔκδοση του Βιου του*, Ἀθῆναι 2000. *Βίος καί πολιτεία Ἱεροθέου τοῦ μακαρίου γέροντος*, εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια ὑπό τῶν πατέρων τῆς μονῆς Χρυσοποδαριτίσσης Πατρῶν, Ἀθῆναι 2003. Παταπίου Καυσοκαλυβίτου, μον., *Ὅσιος Παρθένιος*, ὅ.π., σ. 54-55.

54. Πρόκειται γιά τόν οἰκουμ. πατριάρχη Προκόπιο Α΄ Πελεκάση τόν Πελοποννήσιο (1734-1812), πληθωρική καί δραστήρια προσωπικότητα, πού τό 1785 κατέκρινε συνοδικῶς τό βιβλίο *Βιβλιον ψυχωφελέστατον περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως* (Βενετία 1783). Πατριάρχευσε τήν περίοδο 1785-1789. Τό 1789 ἐξορίστηκε ἀπό τό σουλτάνο Σελίμ Γ΄ στό Ἅγιον Ὄρος, ὅπου παρέμεινε ὡς ὑπερόριος στή Μεγίστη Λαύρα, τουλάχιστον μεχρι τό Μάρτιο τοῦ 1797. Στή μονή αυτή σώζονται ἀρκετές ἐπιστολές του, που δειχνουν τό ἐνδιαφέρον του γιά τόν ἀθωνικό μοναχισμό, τήν ἀναδιοργάνωσή του και τήν πιστη προσηλωση στούς ἱερούς κανόνες καί τήν ἐκκλησιαστική παράδοση. Ἐκοιμήθη στήν ιδιαίτερη πατρίδα του, Ἀλαγονία Μεσσηνιας. Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Νιάρχου Γεωργίου, πρεσβυτ., *Ὁ οἰκουμενικος πατριάρχης Προκοπιος Πελεκασης (1785-1789)*, Ἀθῆναι 1970. Σάθα Κ., *Μεσαιωνικη Βιβλιοθηκη*, τ. Γ΄, Ἀθήνα 1972 (φωτ. ἀνατυπωση), σ. 362. Γεδεών Μ., *Πατριαρχικοί Πινακες. Είδησεις ἱστορικαι βιογραφικαι περι των πατριαρχων Κωνσταντινουπολεως ἀπό Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλητου μεχρις Ἰωακειμ Γ του απο Θεσσαλονικης*, ἐν Κωνσταντινουπόλει, χ. χ. (1885-1890), σ. 669-671.

ματος, καί συνάψας τά περί συνεχοῦς Μεταλήψεως τοῦ Νικοδήμου βιβλία ἐκδοθέντα[55] ἐκρίθη νά κατακαυθῶσι δημοσίως εἰς Καρυαῖς. Ἀλλά προφθάσαντες οὗτοι μέ δῶρα πολλά, ἔμεινε τό ἔργον ἄπρακτον καί ἐνίκησεν ἡ φιλαργυρία τήν καλήν προθυμίαν. Ὅθεν καί τούς ὑπερασπίσθη μή εὑρισκόμενος τινάς ζηλωτής λόγιος τοῦ διεγεῖραι τόν πρῶτον ἐκεῖνον ζῆλον, ὅτι ὁ Κύριλλος[56] ἐτελεύτησεν, ὁ Θεοδώρητος ἀνεχώρησεν, οἱ πρεσβευταί τῶν ἀμνημονεύτων ὑπερίσχυσαν.

Μετά δέ χρόνους, ἐλθών καί ὁ Γρηγόριος Πατριάρχης[57] εἰς τό Ὄρος, καί εἰς τό ἕν μέρος συνηγοροῦσε, καί τό ἕτερον ὑπερασπίζετο, καί οὐδεμία διόρθωσις ἐγίνετο, ἀλλά μᾶλλον εἰς τό χεῖρον ἡ πλάνη ἐπρόκοπτεν. Πλήν εἰς τό φανερόν οὐδέν Μοναστήριον ἐδύνατο μετέρχεσθαι τήν συνεχῆ Μετάληψιν ἄχρι [τῶν] χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀλλ᾽ ἡ συνήθεια τοῦ Ὄρους καθώς

---

55. Ἀρχικά ὁ ἱεροδιάκονος Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης συνέταξε τό ἔτος 1772 στό Μπρασόβ τῆς Τρανσυλβανίας τό ἔργο «Περί τοῦ δεῖν τούς πιστούς συχνῶς τῶν θείων κοινωνεῖν μυστηρίων καί πρός τούς διά δῆθεν εὐλάβειαν ἀποστρεφομένους ἐν τῇ θείᾳ συνάξει τήν τῶν μυστηρίων Μετάληψιν» (ἔκδοση, Ἀθήνα 1992). Πέντε χρόνια μετά, τό ἔργο αὐτό, πού παρέμενε ἀνέκδοτο, κυκλοφόρησε σέ παράφραση, τό πιθανότερο πάλι ἀπό τό Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη, στή δημώδη γλώσσα τῆς ἐποχῆς, ὑπό τόν τίτλο: «Ἐγχειρίδιο ἀνωνύμου τινός ἀποδεικτικόν περί τοῦ ὅτι χρεωστοῦσιν οἱ χριστιανοί συχνότερον νά μεταλαμβάνουσι τά θεῖα Μυστήρια» (Βενετία 1777). Τέλος, στά 1783, ἐκδόθηκε ἀνωνύμως τό ἔργο: «Βιβλίον ψυχωφελέστατον περί τῆς συνεχοῦς Μεταλήψεως τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων» (Βενετία 1783), πού ἀπό τήν ἐπιστημονική κοινότητα θεωρεῖται ὡς καρπός συνεργασίας τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου μέ τόν ἅγιο Μακάριο Νοταρᾶ.

56. Πρόκειται γιά τόν πρ. οἰκουμ. πατριάρχη Κύριλλο Ε᾽ (1748-1751, 1752-1757) τόν Καράκαλο, πού πρός τό τέλος τῆς ζωῆς του († 27 Ἰουλίου 1775) ἀσκήθηκε στήν Καλύβη τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς σκήτης Ἁγίας Ἄννης. Ὁ Κύριλλος ἀναμίχθηκε στή σύσταση καί τή λειτουργία τῆς Ἀθωνιάδος, ἀλλά στή συνέχεια ὁ ρόλος του ἦταν ἀρνητικός, ἀφοῦ καταδίωξε τόν Εὐγένιο Βούλγαρη. Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Σκουβαρᾶ Ε., *Στηλιτευτικά κείμενα τοῦ ιη᾽ αἰῶνος (κατά τῶν Ἀναβαπτιστῶν)*, Ἀθῆναι 1967, σ. 58-60.

57. Ἀναφέρεται στόν ἅγιο Γρηγόριο Ε᾽, οἰκουμενικό πατριάρχη (1797-1798, 1806-1808, 1819-1821), πού παύθηκε καί ἐξορίστηκε στο Ἅγιον Ὄρος μετα το τέλος τῆς δεύτερης πατριαρχίας του, τήν περίοδο 1808-1819. Σχετικα μέ την περι τῶν μνημοσυνων ἔριδα, ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶχε ἐκδώσει δύο πατριαρχικα και συνοδικά γραμματα, τόν Αὔγουστο τοῦ 1807 καί τόν Αὔγουστο τοῦ 1919 (βλ. Γεδεών Μ., *Ἄθως*, ὅ.π., σ. 152-154).....

ὁ Ἀγάπιος γράφει εἰς τό βιβλίον του Ἁμαρτωλῶν σωτηρία ἐνηργεῖτο[58]. ἤτοι γράφει ὅτι οἱ μοναχοί τοῦ Ὄρους, μεταλαμβάνουσιν εἰς τεσσαράκοντα ἀπό Μ΄ ἡμέρας (ἐρεθίζων τούς κοσμικούς ὁποῦ μεταλαμβάνουσι τρίς τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνον) καί ὅτε μέλλουσι κοινωνῆσαι, νηστεύουσι τάς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος ξηροφαγοῦντες, καί τήν παραμονήν λαμβάνουσι μέγαν ἁγιασμόν, καί φυλάττουσι τήν Παρασκευήν τελείως νηστεύοντες, καί τό Σάββατο κοινωνοῦσιν. Οὕτω γράφει ὁ Ἀγάπιος εἰς τό Ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν. Καί αὕτη ἡ τάξις ἐφυλάττετο εἰς τό Ὄρος. Ὁ Θεοδώρητος ὅμως ὅτε εὑρίσκετο ἡγούμενος εἰς τοῦ Ἐσφιγμένου εἰς τάς εἴκοσιν ἡμέρας ὥρισε νά γίνεται ἡ μετάληψις κοινῶς εἰς τό κοινόβιον, καί νά γίνεται εὐχέλαιον τήν παραμονήν. Τό ὁποῖον μετά τήν ἀναχώρησίν του ἀμελήθη.

Εἰς τήν μονήν τοῦ Ῥωσσικοῦ εὑρίσκετο ὁ διδάσκαλος Βενέδικτος[59] ὅς τά μέν λοιπά φρονήματα τῶν λεγομένων

---

58. Πρόκειται γιά τόν ἐκ Κρήτης καταγόμενο λόγιο μοναχό Ἀγάπιο Λάνδο (περ. 1580-περ. 1657), πού ἀσκήθηκε στήν περιοχή τῆς Μικρᾶς Ἁγίας Ἄννας, καί τό βιβλίο του *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία*, τό ὁποῖο γνώρισε πολλές ἐκδόσεις σέ διάφορες γλῶσσες. Περί τοῦ Ἀγαπίου καί τοῦ πλούσιου συγγραφικοῦ του ἔργου βλ. κυρίως: Κωστούλα Δ., *Ἀγάπιος Λάνδος ὁ Κρής. Συμβολή στή μελέτη τοῦ ἔργου του* (διδακτορική διατριβή), Ἰωάννινα 1983.

59. «Ἱεροδιάκονος Βενέδικτος ὁ ἐκ τοῦ Ρωσσικοῦ, ὁ Διδάσκαλος», ὅπως ἀναφέρεται σέ διάφορα κείμενα ὁ λόγιος αὐτός Ἁγιορείτης, πού καταγόταν ἀπό τή Σύμη, χρημάτισε διδάσκαλος καί σχολάρχης τῆς σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν καί ἀσκήθηκε στή μονή Ἁγίου Παντελεήμονος. Κατά τήν διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως ἔφυγε ἀπό τόν Ἄθωνα, καί δίδαξε στήν ἱερατική σχολή τοῦ Πόρου, πού ἵδρυσε ὁ Καποδίστριας. Τέλος, ἐπέστρεψε στή μονή του ὅπου ἐκοιμήθη τό 1840 (28 Μαΐου). Ἔχει συνθέσει ἀρκετά ὑμνογραφήματα, ἀνάμεσά τους ἡ Ἀκολουθία στό Ἄξιόν Ἐστι (ἔκδ. Ἀθῆναι 1845). Ἐμεῖς νά προσθέσουμε τά ἑξῆς ἄγνωστα καί ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Βενεδίκτου, πού ἔχουμε ἐντοπίσει: α) Κανών εἰς τόν ἅγιο Ὀνούφριον τόν Αἰγύπτιον, «ποίημα κύρ Βενεδίκτου ἐν τῷ Ρωσικῷ κοινοβίῳ» (κώδ. Καυσοκαλυβίων 146), β) Κανών στήν ἁγία μεγαλομάρτυρα Παρασκευή, «ποίημα Βενεδίκτου ἱεροδ. τοῦ ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ» (κώδ. Καυσοκαλυβίων 125), γ) Κανών τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, εἰς τό Ἀπόδειπνον, «ποίημα τοῦ σοφωτάτου Βενεδίκτου Διδασκάλου ἱεροδιακόνου τοῦ ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ», δ) Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον πανένδοξον μεγαλομάρτυρα καί ἰαματικόν Παντελεήμονα, «Βενεδίκτου Διδασκάλου ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ» (κώδ. Καυσοκαλυβίων 115), ε) Μετάφραση «εἰς τό ἁπλοῦν» τοῦ ὑπό Νικήτα Ρήτορος Ἐγκωμίου εἰς τόν ἅγιον καί ἰαματικόν Παντελεήμονα (κώδ. Καυσοκαλυβίων 115). Περί αὐτοῦ βλ. ενδεικτικά: Γεδεών Μ., *Ἄθως*, σ. 229. Γερασίμου μον. Μικραγιαννανίτου, «Ἡ Ὑμνογραφία ἐν Ἁγίῳ Ὄρει», *Ἐπετηρις Ἀθωνιαδος Σχολης ἐπι τη συμπληρωσει δωδεκαετιας ἀπο της ἐπαναλειτουργιας αὐτῆς*,

παρά τῶν χυδαίων κολυβάδων ἐμίσει καί ἀπεστρέφετο ὡς ὑπ᾽ αὐτοῦ πολλάκις ἐπληροφορήθημεν. Τήν δέ συνεχῆ τῶν μυστηρίων Μετάληψιν ἤθελε καί ἐπόθει. Ἀλλ᾽ ἐν ὅσῳ ἔζη ὁ μακαρίτης Σάββας ὁ ἡγούμενος τῆς φ.247α Μονῆς[60] οὐκ ἠδύνατο βαλεῖν εἰς πρᾶξιν // εἰς τό φανερόν. Ὅτι ὁ Σάββας ἐφύλαττε τήν ἀρχαίαν τοῦ Ὄρους παράδοσιν ἥν ἔλαβε καί ἔμαθε παρά τῶν γερόντων του. Κρυφίως δέ ὁ Βενέδικτος ἐνήργει τοῦτο ζῶντος τοῦ γέροντός του Σάββα. Ἀποθανών δέ ὁ Σάββας ἔμεινεν ἡ ἐξουσία τῆς Μονῆς εἰς χεῖρας τοῦ Βενεδίκτου. Ὅθεν φανερῶς ἐθέσπισε τήν δίς καί τρίς τῆς ἑβδομάδος καί περισσότερον μετάληψιν ἔχων συνεργόν εἰς τοῦτο καί τόν Προκόπιον[61]. Καί ἀπ᾽ αὐτούς διεφημίσθη καί εἰς πολλά μέρη τοῦ Ὄρους ἡ τοιαύτη πρᾶξις. Καί μάλιστα ὁ Μονή τοῦ Διονυσίου ὑπερασπιζομένη τά ἔγγραφα τοῦ

Ἀθῆναι 1966, σ. 79-80. Πάσχου Π., «Ὑμνογραφία καί ὑμνογράφοι στό Ἅγιον Ὄρος», *Ἅγιον Ὄρος: Φύση - Λατρεία – Τέχνη*, Πρακτικά Συνεδρίων, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 214-215.

60 Σάββας Πελοποννήσιος, προερχόμενος ἀπό τή ξενοφωντινή σκήτη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Στάθηκε ὁ πρῶτος ἡγούμενος ἀπό τήν ἐπανακοινοβιοποίηση τῆς Μονῆς, τό 1803, ἐπί πατριαρχιας Καλλινίκου Ε΄. Ἡ ἡγουμενια του διηρκησε ἀπο το 1803 ὥς τό 1821. Σώζεται ἐπιστολη τοῦ Σεργιου Μακραιου ὁ ὁποῖος ἀπαντα στον Σαββα σχετικά μέ τό πολυτάραχο θέμα περι τῆς συνεχοῦς θείας Μεταληψεως [βλ. Συμεων μοναχοῦ Χρυσοποδαρίτου, «Χειρόγραφες Μουσικολογικες Ειδήσεις», *Πρωτατον* 118 (2010), σ. 55 σημ. 10]. Χαρακτηριστική εἶναι η αναφορα τοῦ μοναχου Δανιηλ Κατουνακιώτου γιά τόν Σάββα καί την περί αὐτόν εκλεκτή συνοδεία: «Ὁ φιλομουσος οὗτος καί ὄντως γνήσιος ἰχνηλάτης τῶν παναρχαίων ἁγίων ἡγουμένων..., Σάββας ἱερομόναχος, μακραν και τοῦ ελαχιστου τοπικισμοῦ, συνελεξε πληρες προσωπικον φημιζομενον ἐπ᾽ αρετῇ καί μοναχικῇ ακριβεια, ὡς οἷον, διεκρινοντο, Βενεδικτος ο Διδάσκαλος, ὁ χρηματίσας ἐπί πολλα ἔτη Καθηγητης και Γυμνασιαρχης Κυδωνιῶν, ὁ Προκόπιος Ἱεροκῆρυξ της ἐκκλησιας, Δενδρινος..., οιτινες διεκοσμουν, ουχι μονον την ἱεραν Μονήν, ἀλλα και ἅπαν τό Ἁγιωνυμον Ὄρος, γινομενοι τυποι και υπογραμμοι τοῖς πᾶσι...». Βλ. Δανιήλ Μοναχοῦ Ἁγιογράφου, *Ἱστορική μελέτη περί τῆς ἀναφυείσης ἐν τῇ κατ᾽ Ἄθω Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος τῆς ἐπιλεγομένης Ρωσσικοῦ, μεταξύ Ἑλλήνων καί Ρώσσων πατέρων..*, Πάτραι 1927, σ. 8-11.

61 Ἐάν ὁ βιογράφος Ἰάκωβος ὑπό τό ὄνομα αὐτό δέν ἐννοεῖ τόν πατριάρχη Προκοπιο, στον ὁποιο αναφερομενος νωριτερα εἶχε αποδωσει μεροληπτικη σταση ὑπερ τοῦ περι *Συνεχους Μεταληψεως* βιβλιου, τοτε θα προκειται, το πιθανοτερο, για τον λογιο συμμοναστη τοῦ Βενεδικτου, αρχιμανδριτη Προκοπιο Δενδρινο τον Διδασκαλο. Γεννηθηκε στό Τρικορφο (παλ. Τζουμπατες) της Θεσσαλονικης το 1773. Ασκηθηκε στις μονες Αγ. Αναστασιας της Θεσσαλονικης, Βατοπαιδιου και Ξενοφωντος. Στη συνεχεια κοινοβιασε στη μονη Αγιου Παντελεημονος. Συνεργα-

Νικοδήμου, ὅτι ὁ Νικόδημος ἐχρημάτισε γραμματικός εἰς τοῦ Διονυσίου κατά πρῶτον ὁποῦ ἦλθεν εἰς τό Ὄρος οὔσης ἔτι ἰδιοῤῥύθμου τῆς Μονῆς.

Μετά δέ τήν Ἐπανάστασιν, οὔσης τῆς Ἐκκλησίας τεταραγμένης, ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τοῦ καιροῦ, εὗρον καιρόν ὡς οἱ λύκοι εἰς τήν ἀνεμοταραχήν, οἱ διάδοχοι τῶν βιβλίων τοῦ Νικοδήμου, καί πρῶτον μέν ἀπελθόντες εἰς Βενετίας ἐξέδωκαν εἰς τύπον τήν πίστιν λεγομένην καί ὁμολογίαν τοῦ Νικοδήμου[62] γέμουσαν μίσους, ἐκδικήσεως, καί πάσης συκοφαντίας κατά τοῦ Θεοδωρήτου καί Βησσαρίωνος[63], καί ἀνατροπῆς τοῦ συγγράμμα-

---

στηκε ἄμεσα μέ τόν ἡγούμενο Σάββα στήν ἀνοικοδόμηση καί ὀργάνωση τῆς Μονῆς. Κατά τή διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως κατέφυγε μαζί μέ τό νέο ἡγούμενο τῆς μονῆς Γεράσιμο στήν Ὕδρα, ἐνῶ τό 1830 τόν βρίσκουμε μαζί μέ τό συμμοναστή του Βενέδικτο, νά διδάσκει στή Ἐκκλησιαστική Σχολή τοῦ Πόρου. Τό 1842, ἔπειτα ἀπό δεκαετῆ περίπου ἱεροκηρυκτική διακονία στήν Κωνσταντινούπολη καί στήν Ἀθήνα, ἐπιστρέφει στή μετάνοιά του, ὅπου ἐκοιμήθη τό 1848 (14 Αὐγούστου). Ἐξέδωσε ὁρισμένα ἀξιόλογα ἐργα κατηχητικῆς. Κατά τόν Μ. Γεδεών, ὁ Προκόπιος «ἦν ἀνήρ φιλόπονος, πολλά γράψας, ἀλλ᾽ οὐχί μετά τῆς ἀπαιτουμένης βαθείας μελέτης καί ἐξερευνησεως τῶν πηγῶν...». Περί αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικά: Γεδεών Μ., «Προκόπιος Δενδρινός», *Ἐκκλησιαστικη Ἀλήθεια*, ἐτος Θ', ἀρ. 25 (1889), σ. 195-197. Συμεών μοναχοῦ Χρυσοποδαρίτου, «Περί τοῦ ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ Κοινοβίου Ἁγιορείτου διδασκάλου ἀρχιμανδρίτου Προκοπίου Δενδρινοῦ», *Πρωτάτον* 84 (2001), σ. 128-141, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

62. *Ὁμολογία Πίστεως ἤτοι Ἀπολογία δικαιοτάτη, κατά τῶν ὅσοι ἀμαθῶς καί κακοβούλως ἐτόλμησαν παρεξηγεῖν καί διαβάλλειν Παραδόσεις τινάς τῆς Ἁγίας Ἐκκλησιας καί ἀλλα τινα τῶν περί Πίστεως ὑγιῆ και ὀρθοδοξα φρονήματα τοῦ ἀοιδίμου* Διδασκάλου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, Βενετία 1819.

63. Μοναχός Βησσαρίων ὁ ἐκ Ραψάνης. Λόγιος μοναχός πού ἀσκήθηκε στή Νέα Σκητη, ἀπο τούς βασικότερους ἐκπροσώπους τῆς μερίδος τῶν Ἀντικολλυβάδων. Ὁ Ἰάκωβος μᾶς διασώζει ἕνα ἄγνωστο καί ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Βησσαρίωνος, στόν κώδ. Ἁγ. Ἄννης 156 (ὁ κώδικας δέν σελιδαριθμεῖται στό τμῆμα του αὐτό) ὑπό τόν τίτλο: «Ὑπομνημα τοῦ Διδασκαλου Βησσαρίωνος. Ἑνός τῶν εὐδοκιμωτέρων μαθητῶν του ἀοιδιμου ἐκείνου σοφωτάτου Εὐγενιου, τοῦ ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος καταγομενου, κωμοπόλεως Ῥαψάνης, ἡσυχάζοντος τότε ἐν τῇ Ἱερᾷ Νέα Σκήτει. Ἀκριβῆ εἰδημονα ὄντα τούτων ἁπάντων, καί εν λόγοις ἱκανόν καί ἐπιστήμονα», μέ ἀρχή: «Και προλαβοντως μεν ἤδη αρκουντως ὑπομνηματεύσαμεν τά κατά τοῦ τότε καιροῦ συμβεβηκοτα, περι της Κυριωνύμου μνημοσύνων. Ἀλλ᾽ ἐπειδή και οἱ τῇ καθ᾽ ἡμᾶς πραξει απαρεσκομενοι οὐκ ηρέμησαν, ἀλλα παριδόντες τάς φρικτάς ἐκεινας ἀράς, και πατρικας τῆς Ἐκκλησιας ἐντολάς ὁποὺ ἐν τῷ Ἱερῷ Σιγγιλίῳ περιέχοντα...». Περι τοῦ Βησσαριωνος βλ. ενδεικτικα: Τζωγα Χ., *Η περι μνημοσυνων ερις*, ο.π., σ. 60-62.

τος τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Καλλινίκου[64], καί σιγγιλίου τῆς ἐπί Σωφρονίου γενομένης Συνόδου[65], καί ἄλλα ὅσα ἐβούλετο ἅ Θεός ἀνακρίναι ἐχει. Καί διεδόθη πανταχοῦ τό ἐγχειρίδιον ὡς προοδοποίησις τῆς πλάνης. Εἶτα ἐπανελθόντες εἰς τό Ὄρος οἱ δύο οὗτοι Στέφανος καί Νεόφυτος Σκουρταῖοι[66], οἱ πρῶτοι ὑπέρμαχοι τοῦ τοιούτου φρονήματος, καί τοῦ Ὄρους ἀπολέσαντος τούς ζηλωτάς τῆς εὐσεβείας, καί εἰς τήν τῶν λόγων μάθησιν τῶν κενῶν καταγινομένων, δύο τινά πραγματευόμενοι οἱ δύο οὗτοι Στέφανος καί Νεόφυτος, πορισμόν χρημάτων (ἔγιναν γάρ ὑπέρπλουτοι ἀπό τήν ἔκδοσιν τῶν τοῦ Νικοδήμου βιβλίων, κερδήσαντες ὅσα ἤθελον καί ἐκορέσθησαν χρήματα) καί ζῆλον πνέοντες τοῦ ἐκδοθῆναι εἰς φῶς τύπου ὅλα αὐτῶν τά φρονήματα ἐπέζευον τήν θάλασ-

---

Βαλαῆ Δ., «Ἡ στάση τοῦ λόγιου μοναχοῦ Βησσαρίωνα στίς ἔριδες τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατά τόν ΙΗ΄ αἰώνα», *Κληρονομία* 27 (1995), σ. 158.

64. Πρόκειται γιά τήν *Ἀπόκρισιν περί τῶν ἐν τῇ Κυριακῇ τελουμένων μνημοσύνων* τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ΄ (1713-1792) (Κώδ. Κουτλουμουσίου 530, φ. 279β, Κώδ. Ἁγ. Ἄννης 4, σ. 263). Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης στό ἔργο του *Ὁμολογία Πίστεως* (Βενετία 1819) ἐπιχειρηματολογεῖ ἐναντίον τῶν θέσεων τοῦ πρ. πατριάρχου Καλλινίκου. Περί τοῦ Καλλινίκου βλ. ἐνδεικτικα: Δυοβουνιωτου Κ., *Καλλινικος Γ Πατριαρχης Κωνσταντινουπολεως*, ἐν Ἀθηναις 1915. Χρυσοβεργη Αθ., *Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλλίνικος ὁ Γ΄ ὁ ἐκ Ζαγορᾶς (1757). Ὁ Βίος, ἡ δραση και το συγγραφικο ἔργο του*, Ζαγορά 1995. Καλλινικου Γ, Πατριαρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τά κατα και μετα την ἐξοριαν ἐπισυμβαντα και ἐμμετροι ἐπιστολαι*, (εἰσαγωγή Ἀγ. Τσελίκα) ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2004.

65. Ἡ Σύνοδος συνεκλήθη στήν Κωνσταντινούπολη, τό πιθανότερο, τόν Ἰούνιο τοῦ 1776. Γιά τό σιγγίλιο αὐτό, πού ἐκδόθηκε τό 1776 ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχη Σωφρονιο Β΄ (1774-1780) βλ. Meyer Ph., *Die haupturkunden für die geschichte der Athosklöster*, Leipsig 1894, σ. 238.

66. Πρόκειται γιά τούς ὑποτακτικούς τοῦ ἱερομονάχου Παρθενίου Σκούρτου τοῦ ἐξ Ἀγράφων. Περι αὐτῶν βλ. ἐνδεικτικα: Νικοδήμου Λαυριωτου, ιερομον., «Στεφάνου ἱερομοναχου τοῦ Σκουρταίου Καταγραφη (Ἡμερολογιον) 1834-1836 περι ἐκδοσεως ἐργων ἁγιου Νικοδήμου Αγιορειτου», *Πρακτικα Συμποσιου «Νικοδημου Ἁγιορειτου τοῦ Ναξιου Πνευματικη Μαρτυρια*, Ἀθηνα 2000, σ. 168-194. Καλλιανου Κ., πρωτοπρ., «Ὁ ιεροδιακονος Ἰωσήφ εκ Φουρνὰ των Αγραφων και η ιερα μονη του Εὐαγγελισμοῦ στή Σκιάθο», *Πρακτικά Συνεδρίου, ''Ἡ Εὐρυτανία στίς περιγραφές Ἑλληνων και ξενων περιηγητων'' Καρπενησι 12-15 Ιουλιου 2007*, Ἀθηνα 2008, σ. 260-263, ὁπου πρωτοδημοσιευονται επιστολες που ἐστειλε ο ιερομον. Νεοφυτος στον ἡγουμενο της μονης Εὐαγγελισμου Σκιαθου Φλαβιανο. Σε αντιθεση με τα γραφομενα τοῦ βιογραφου Ἰακωβου περι πλουτισμου των Σκουρταιων, μεσα απο τις

σαν ώς ξηράν ἀπερχόμενοι εἰς Βενετίαν, καί ἐτύπωναν τό ἑορτολόγιον[67] λεγόμενον, ἐν ᾧ γράφει παράνομον καί κακήν τήν ἐκκλησίαν ὡς ἀποβάλλουσαν τήν συνέχειαν τῆς μεταλήψεως, τήν γονυκλισίαν καί ἄλλα ἔθιμα ἅ οὗτοι ἀντιποιοῦνται. Εἶτα οὐκ ἀρκεσθέντες εἰς τοῦτο, συνάξαντες πανταχόθεν ἀργύρια ἐπί λόγω τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῶν Πηδαλίων, ἀφ᾽ οὗ ἀφαίρεσαν ὅλα ἐκεῖνα τά τοῦ μακαρίτου Θεοδωρήτου ἀντιρρητικά σχόλια, φθορέα τοῦ Πηδαλίου[68] αὐτόν κηρύξαντες, ἐπρόσθεσαν καί φ.247α τήν πλαστήν ἐκείνην ἐπιστολήν τοῦ Ν Πτ : // ὑπερορίου εὑρισκομένου[69] καί δῶρα παρ᾽ αὐτῶν συνεχῶς λαμβάνοντος αὐτοῖς ἔδωκε, πάντολμον τόν Θεοδώρητον ἀποκαλούσης καί ἄλλα ὡς ἤθελον ἐκπληρώσαντες εἰς κόρον τήν ἐπιθυμίαν τῆς κακοδοξίας των καί οὕτως ἡ μέν ἀλήθεια ἠμαυρώθη, τό δέ ψεῦδος διεδόθη.

Ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους ὁ Ἀθανάσιος Πάριος, ἐκδώσας τό βιβλίον Ἀντίπαπα[70] καλούμενον, ἔγραψεν τήν ὑποκριτικήν του ἀθώωσιν, ἀποκρινόμενος ὅτι ἐκατηγορήθη διά τά διά μερίδων μνημόσυνα γινόμενα ἐν τῆ λειτουργία, τά ὁποῖα δέχεται. Τά δέ διά παραστάσεως γινόμενα ἄνευ τῶν Κυριακῶν καί ἑορτῶν ἀποδείχνει ὅτι οὐ θέλει νά γίνονται[71]. Καί οὕτω παρά μέν τῶν

επιστολές αυτες φαίνεται ή δεινή οἰκονομική τους κατάσταση. Περί τῶν Σκουρταίων βλ. επισης, Παταπιου μον. Καυσοκαλυβιτου, *Όσιος Παρθενιος*, ὅ.π., σ. 72-75.

67. Εννοεῖ προφανῶς τό ἔργο τοῦ ἁγίου Νικοδημου τοῦ Ἁγιορείτου *Ἑορτοδρομιον* (Βενετία 1836).

68. *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός...*, Α' ἔκδ. Λειψία 1800, β' ἔκδ. Βενετία 1841.

69. Προκειται για τόν πρ. οἰκουμ. πατριάρχη Νεόφυτο Ζ τόν από Μαρωνείας. Το 1802 με ἐπιστολή του συνιστοῦσε στους αναγνῶστες τῆς πρώτης εκδόσεως τοῦ Πηδαλιου να καλυψουν τίς 18 προσθήκες πού επεφερε ὁ Θεοδωρητος στό ἔργο, μέ τσιρισι. Ἡ επιστολη αυτή προταθηκε απο τους αδελφους Σκουρταιους στόν Πρόλογο τῆς β εκδοσεως του Πηδαλιου, το 1841. Τις προσθῆκες τοῦ Θεοδωρητου, ο Νεόφυτος τις χαρακτηρίζει νοθες και ὡς αντιτιθεμενες στούς κανόνες τῶν οικουμενικων συνόδων καί τίς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας.

70. *Ὁ Αντιπαπας ητοι Αγωνες υπερθαυμαστοι και ἡρωϊκα παλαισματα και τωοντι υπερφυη κατορθωματα του εν αγιοις πατρος ημων Μαρκου Αρχιεπισκοπου της Εφεσου, τουπικλην Ευγενικοῦ.... λογογραφηθεντα υπο του εν ιερομοναχοις αναξιου και ἐλαχίστου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου...*, ἐν ἔτει 1785.

71. Πρβλ. Αγ. Αθανασιου Παριου, *Δηλωσις τῶν περι των εν τω Ἁγιω Ὄρει ταραχων αληθειας. Ιστορια και Θεολογια του Κολλυβαδικου κινηματος βασει ανεκδοτων χειρογραφων* (επιμελεια Θεοδωρητου ιερομ. Ἁγιορειτου), Αθηναι 1988, σ. 47-49.

ἀνθρώπων ἀθωοῦται[72] ὡς μή εἰδότων τά ἔσωθεν αὐτοῦ φρονήματα. Ὁ δέ Θεός γινώσκει τά κρύφια τῆς καρδίας του. Καί μένει εἰς τόν δεσμόν τοῦ συνοδικοῦ φρικτοῦ ἐπιτιμίου ὁ ἄθλιος, ὡς μή μετανοήσας, ἀλλ᾽ ἐπιμένει ἕως τέλους θανάτου αὐτοῦ μέ τό αὐτό φρόνημα, καί ἄλλους πολλούς διά λόγων, καί συγγραμμάτων του διαστρέψας. Διά τῶν τοιούτων οὖν βιβλίων ὁ μέν Νικόδημος διακηρύττεται παρά τῶν μή εἰδότων τήν τοιαύτην διαφοράν τοῦ ὀρθοῦ καί ἐκφύλου φρονήματος, ὡς ἄκρος ζηλωτής τῆς εὐσεβείας. Ὁ δέ ἀοίδιμος Θεοδώρητος τοσοῦτον ἀγωνισθείς, καί διωχθείς ὑπέρ αὐτῶν, διασύρεται ὡς κακόδοξος. Δέν εἶναι ὅμως παράδοξον, ὅτι καί ὁ θεῖος Χρυσόστομος μέχρι τριακοστοῦ ἔτους μετά τήν ὁσίαν του κοίμησιν ὡς ὠριγενιστής καί κακόδοξος ἐλογίζετο. Καί οὔτε ὁ ἱερός Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐμνημόνευεν αὐτόν ὡς ὀρθόδοξον ἐν τοῖς διπτύχοις, ἕως δι᾽ ὑψηλῆς ἀποκαλύψεως ἄνωθεν ἐπληροφορήθη. Ἀλλ᾽ ἄραγε ὦ ἀδελφοί μήπως ἐάν οἱ ἄνθρωποι λογίζονται τόν Νικόδημον, ἤ τόν Θεοδώρητον δι᾽ ἁγίους, ὁ δέ Θεός ὁ γινώσκων ἑκάστου τάς πράξεις καί σταθμίζων αὐτάς δικαιοσύνης ζυγοῖς ἀλαθήτως κρίνει αὐτούς. καί κατέταξεν ἤ ἐν χώρᾳ ζώντων ἤ κατεδίκασε κρινομένους. Παρά τοῦτο δύναται ἡ ψῆφος τῶν ἀνθρώπων μεταβαλεῖν τήν δικαίαν τοῦ Θεοῦ ἀπόφασιν; οὐχί. Διά τοῦτο λοιπόν γενέσθω ὁ Θεός ἀληθής, κατά τόν θεῖον Ἀπόστολον, «Πᾶς δέ ἄνθρωπος ψεύστης, καί ἡ βουλή τοῦ Θεοῦ καί κρίσις, μένει ἀμετάθετος». Γινώσκομεν δέ πάντες ὅτι πᾶσα αἵρεσις τούς αἱρεσιάρχας αὐτῶν ὡς ἁγίους καί προφήτας αὐτους ἔχουσιν, στυγηροί ὄντες καί μεμισημένοι παρά Θεοῦ. Ὁ δέ πνευματικός ἀνήρ δύναται ἀνακρῖναι τά τοιαῦτα. φ.248α Αὐτός ὑπ᾽ οὐδενός τῶν σαρκι(κ)ῶν ἀνακρινόμενος. // Εὑρισκομένου οὖν τοῦ Θεοδωρήτου εἰς Μολδοβλαχιαν, παρέμενεν ἐν τῇ Μητροπόλει παρά τῷ Ἁγιωτάτῳ Μητροπολιτῃ κυρίῳ Βενιαμίν τῷ ὀνομαστῷ, διδασκων ἐπ᾽ ἐκκλησίαις καί κηρύττων τόν λόγον τοῦ Θεοῦ. Εἶτα φθάσας εἰς γῆρας, ἐπόθει ὁ ἀοίδιμος ἐπανελθεῖν εἰς τό Ἅγιον Ὄρος, ἵνα μή ἀποθάνῃ ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅθεν προπέμψας εἰς τήν Μονην τοῦ Ἐσφιγμένου διάφορα ἱερα σκεύη, ἤλπιζε νά τελευτηση ἡσυχασας ἐν αὐτῇ, ἔνθα και

72. Ἀναφέρεται στήν ἀθώωση τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Παρίου κατόπιν πατριαρχικης και συνοδικῆς αποφασεως του οικουμενικου πατριαρχου Γαβριηλ. Την

τό μέγα καί ἀγγελικόν σχῆμα ἔλαβεν. Ἀλλά δέν ἐξέβησαν τά πράγματα ὡς ἤλπιζεν ὅτι ὁ παρά τῶν Ἰβηριτῶν διαδεξάμενος τόν σκήπωνα τῆς ἡγουμενίας Εὐθύμιος ἐδέχθη μέν αὐτόν κατά πρῶτον ἐπ᾽ ἐλπίδι πορισμοῦ χρημάτων, καί ἔκτισε κελλία μέ ἴδιά του ἔξοδα ἔξωθεν τῆς Μονῆς, εἶτα ἀνακαλύψας τό προσωπεῖον τῆς ὑποκρίσεως (εἴχασι γάρ αὐτόν προστεταγμένον οἱ καλοί ἀδελφοί τοῦ ἐναντίου φρονήματος φυλάττοντες ἐν καρδίᾳ τό μῖσος πρός αὐτόν ἀδιάλλακτον ὅπως μηδόλως ἐάσῃ αὐτόν παραμένειν εἰς τά ὅρια τῆς Μονῆς). Ὅθεν μετά ὕβρεως καί πολλῆς ζημίας ἀποδιώξας αὐτόν, κατέφυγε εἰς τά ὅρια τῆς Λαύρας, ἔνθα διά προτροπῆς αὐτοῦ καί παρακινήσεως, ἐκαθαρίσθη ὁ τόπος τοῦ ἁγιάσματος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, καί ἐφάνη ὁ λίθος ὅν ἔκρουσεν ὁ ἅγιος μέ τήν ῥάβδον του, διά προστάγματος τῆς Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καί ἐκτίσθη ἐπιμελῶς μέ τόν ναόν καθώς τήν σήμερον φαίνεται. Ἔπειτα ἀγοράσας κελλίον φιλοθεΐτικον τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, καί μικρόν ἡσυχάσας, διάφορα πονήματα καί ἀκολουθίας ἁγίων συγγραψάμενος, καθώς τήν ἀκολουθίαν (καί) ἐγκωμιαστικόν ὁμοῦ καί διηγηματικόν λόγον τῶν εἴ[κοσι] (ἀπό κοινοῦ) ἁγίων Ἀναργύρων, σωζομένην ἐν τῇ Νέᾳ Σκήτῃ[73], τήν ἀπάρτισιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος, σωζομένην ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Κωνσταμονίτου μέ [τροπά]ρια λιτήν καί ἕτερον κανόνα[74], Ἀκολουθίαν τῆς ἁγίας Πουλχερίας βασιλίσσης καί Ἀθανασίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως[75], σωζομένην ἐν τῇ τοῦ Ἐσφιγμένου, καί ἄλλα διάφορα πονήματα τῶν ἐν ὄρει πα[τέρω]ν, καί ἔξωθεν χριστι[ανῶν] αἰτουμένων, ἔφθασε καί ὁ καιρός τῆς τραγικῆς ἐπαναστάσεως, καθ᾽ ἥν οἱ δυνάμενοι, καί πλούσιοι ἔφυγον ἐκ τοῦ Ὄρους. Ὁ δέ ἀοίδιμος
φ.248β Θεοδώρητος // συνιείς τό προφητικόν λόγιον τό λέγων, «Ποῦ πορευθῶ ἀπό τοῦ πνεύματός σου, καί ἀπό τοῦ προσώπου σου, ποῦ φύγω;», ἔμεινεν εἰς τάς αὐλάς τοῦ Κυρίου

ἀθωωτική αὐτή ἀπόφαση συμπεριέλαβε ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος στό τέλος τοῦ βιβλίου *Ἀντίπαπας*.

73. Στή Νέα Σκήτη ὑπάρχει Καλύβη ἀφιερωμένη στή Σύναξη τῶν ἁγίων Ἀναργύρων.

74. Ἡ μονή Κωνσταμονίτου εἶναι αφιερωμένη στόν ἅγιο πρωτομάρτυρα Στέφανο.

75. Ἡ βασίλισσα Πουλχερια θεωρειται κατά τήν παραδοση κτητόρισσα τῆς

ἕως ἐσχάτης αὐτοῦ ἀναπνοῆς, πάσχων ἀπό τάς τοῦ γήρατος νόσους, καί ἀποκαμών ἐν καιρῷ τῆς καταδρομῆς τοῦ Ὄρους, εὑρισκομένων τῶν βαρβάρων ἐντός τοῦ Ὄρους καί κατατυραννούντων καί καταπιεζόντων τούς ἐν αὐτῷ ἐναπομείναντας πατέρας[76], ἐκοιμήθη ἐν Κυρίω καί ἀπῆλθεν εἰς τάς αἰωνίους Μονάς, ἐνταφιασθείς εἰς τό κονάκι ῥωσικόν εἰς Καρυαῖς[77]. Ἐκεῖ δέ παρασταθέντες εἰς τό ἀδέκαστον κριτήριον τοῦ φοβεροῦ κριτοῦ, ἔλαβεν αὐτός καί οἱ μετ᾽ αὐτοῦ ἀντιφερόμενοι τήν πρέπουσαν ψῆφον, καί ἀμοιβήν τῶν ἔργων τους, καί εἰ καλῶς ἔπραξαν, εἴτε κακῶς, εἴτε εἰς σύστασιν τῆς εὐσεβείας, καί ἀντίληψιν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος, εἴτε εἰς ἀνατροπήν τῶν πατροπαραδότων ἐθῶν καί δογμάτων, πρός ταραχήν καί ὄλεθρον τῆς νῦν πολεμουμένης Ἐκκλησίας. Καθώς καί ὁ ἀοίδιμος Ἠλίας Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἔλεγε τῷ ἁγίῳ Σάββᾳ, ὅτε εἶδε δι᾽ ὀπτασίας τόν θάνατον τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου, καί κλαίων ἐφθέγξατο, ὅτι τήν παρελθοῦσαν νύκτα ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεύς Ἀναστάσιος (ὅτι ἐξόρισεν αὐτόν ἀπό τά Πατριαρχεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ διά νά μή συναινέσῃ εἰς τήν ἁρπακτικήν ἐκείνου δυσσέβειαν) καί μετά δέκα ἡμέρας ἔλεγεν, «ὑπάγων καί ἐγώ νά παρασταθῶμεν ὁμοῦ εἰς τό φοβερόν τοῦ Κυρίου κριτήριον».

Καί οὗτος μέν εἶναι ὁ βίος τοῦ μακαρίτου Θεοδωρήτου τοῦ ὑπερμαχήσαντος ὑπέρ τοῦ ὀρθοδόξου πατροπαραδότου φρονήματος τῆς Καθολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καί οἱ ὀρθοδὄξως παρ᾽ αὐτοῦ λαληθέντες λόγοι στ[η]θή[σον]ται [εἰς] κρίσιν κατενώπιον τῶν κατακρινόντων καί κατα[ ]των αὐτόν ἀδίκως, καί χαιρεκάκως πάθους [ ] [ἀ]φροσύνης ἕνεκα, καθώς εἶπεν ὁ Κύριος προς τούς Ἰουδαίους, ὅτι ἐγώ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐ κρίνω οὐδέν, ἀλλ᾽ ὁ λόγος ὅν ἐλάλησα ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτόν. (ἔ[] δηλ. τῶν

μονῆς Εσφιγμενου, ενῶ ὁ ἅγιος Ἀθανασιος Α΄, ασκηθηκε στο μονή Ἐσφιγμενου πριν ἐκλεγεῖ οἰκουμενικός Πατριάρχης.

76. Ἡ κατοχή τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπό τόν τουρκικό στρατό διήρκησε ἐννέα χρόνια 1821-1830 και προκάλεσε πολλες καταστροφες στον ἱερο τοπο και τους οικιστες του.

77. Ἀναφέρεται στό Ἀντιπροσωπεῖο τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος, πού τό παρεκκλησι του εἶναι αφιερωμένο στον Ἁγιο Γεωργιο. Την εποχη εκεινη, περι το 1824, κατα τον Ευλογιο Κουριλα, ἡ μονη αυτη διατηρουσε τον ελληνικο χαρακτηρα καί εἶχε μεγάλη πνευματική βαρύτητα ἀνάμεσα στίς ἀθωνικές μονές.

ἀκουόντων καί μή ποιησάντων) ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, ἧς ῥύσατο ἡμᾶς ὁ Κύριος ὑπ[ ] τῇ ἀληθείᾳ.

Εὐπροσδέκτοις πρεσβείαις τῆς Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καί πάντων τῶν ὑπέρ εὐσεβείας ἀγωνισαμένων πατέρων. Ἀμήν.

2

Κώδ. Καυσοκαλυβίων 151, σσ. 177-181.

σ. 177 *Κανών τῶν ἁγίων θεοστέπτων Βασιλέων*
Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, κατά τόν τύπον
καί ἐφαρμογήν τοῦ κανόνος τοῦ Πάσχα.
Ποίημα Θεοδωρήτου Ἱερομονάχου.

Ἐάν τύχῃ ἡ ἑορτή τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης ἐντός τοῦ Χριστός Ἀνέστη, ἤγουν πρό τῆς Ἀναλήψεως, ψάλλομεν κανόνα τοῦ Πάσχα καί τόν παρόντα ὅμοιον, εἶτα τοῦ Μηναίου.

Ὠδή α'. Ἦχος α'. *Ἀναστάσεως ἡμέρα.*
Ἀναστάσεως ἡμέρα, λαμπρυνθέντες Χριστοῦ
δεῦτε προθύμως πάντες
πρός τήν πανήγυριν πιστοί
Κωνσταντίνου τήν φαιδράν, ὑπαντήσωμεν
φαιδρῶς ἐν τοῖς ᾄσμασιν
ἐπινίκιον ᾄδοντες.

Πανηγύρεως ἡμέρα, εὐφρανθῶμεν πιστοί
σήμερον γάρ ἡ μνήμη
Βασιλέων τῶν σοφῶν
Βασιλέως τοῦ Χριστοῦ, καλοῦσα ἡμᾶς,
βοῶντας πρός Κύριον
ἐπινίκιον ᾄδοντας.

Καθαρθέντες τάς αἰσθήσεις, ἐθεάσασθε καλῶς
λάμπον τό φῶς τοῦ κόσμου
φῶς τό φωτίσαν ἀληθῶς
τούς θεράποντας αὐτοῦ, [ ]
Βασιλεῖς ὡς θεόστεπτοι.

Οὐρανοί μέν ἐπαξίως σοι ὑπέδειξαν
ὅπλον σταυρόν τόν θεῖον.
Ἐν τούτῳ νίκα Κωνσταντῖνε.
Σύ δ' ἐν τούτῳ τούς ἐχθρούς κατέπνιξας,
Χριστῷ βοῶν ἔνδοξε
ἐπινίκιον ᾄσωμεν.

Ὠδή γ'. *Δεῦτε πόμα πίωμεν καινόν.*
Δεῦτε πάντες ᾄσωμεν Χριστῷ

ἐπινίκιον ὕμνον τῷ ἀναδείξαντι
τούς βασιλεῖς τούς πιστούς
ὡς φωστῆρας ἐν κόσμῳ λαμπρούς,
τήν πλάνην σκεδάζοντας

Νῦν πάντες πληρούμεθα χαρᾶς
ἐν τῇ μνήμῃ ὑμῶν, Βασιλεῖς θεόστεπτοι
συνεορτάζουσι χαρμοσύνως,
καί Ἄγγελοι ἡμῖν
σ.178 κροτοῦντες πανήγυριν.//

Χθές πανηγυρίσαντες Χριστοῦ
τήν λαμπρώνυμον ἅπαντες ἐξανάστασιν
συνεορτάσωμεν νῦν
τήν ἔνδοξον μνήμην τῶν σεπτῶν
Βασιλέων ἡμῶν

Χριστόν ὅν ἐκήρυξας Θεόν
Βασιλέα τε πάντων καί Παντοκράτορα
βασιλικῶς καί λαμπρῶς
πρέσβευε καί νῦν
ὑπέρ ἡμῶν, Κωνσταντῖνε μέγιστε.

Ὠδή δ'. *Ἐπί τῆς θείας φυλακῆς.*
Ἐπί τῆς θείας ἀρωγῆς, τοῦ ζωηφόρου τοῦ Σταυροῦ
στάντες εὐσεβῶς Κωνσταντῖνε
καί Ἑλένη ἔνδοξοι
διαπρυσίως ἤρατε
πάντιμον βασιλείαν τοῦ κόσμου,
πάντων τό κλέος πιστῶν καί τό ὡραΐσμα.

Ἅπασαν τήν τῶν εἰδώλων καταλύσας καταβολήν
Ἄναξ κραταιέ, Κωνσταντῖνε
Σταυροῦ κραταιότητι,
ἅπαντα τῆς γῆς τά πέρατα ἦξας
πρός τήν ὀρθοδοξίαν,
ἀνακηρύξας Υἱοῦ τό ὁμοούσιον.

Ὡς ἐνιαύσιος ἡμῖν, καί πανσεβάσμιος αὐτή
φέρουσα λαμπρῶς Κωνσταντίνου
καί Ἑλένης τέθειται
πᾶσι θεία πανήγυρις
τῶν θείων βασιλέων ἐνθέως,

πανηγυρίσωμεν οὖν ἅπαντες σήμερον.

Ὁ θεοπάτωρ μέν Δαβίδ, πάλαι ἐκήρυξεν ὑμᾶς
εὗρε δέ Θεός Κωνσταντῖνον
καί Ἑλένην ὕψωσε
καί ἐν ἐλέῳ ἔχρισε
τοῦ εἶναι βασιλεῖς ἐνθέους,
καί τοῦ κηρῦξαι Χριστόν ὡς παντοδύναμον.

Ὠδή ε΄. *Ὀρθρίσωμεν ὄρθρου βαθέως.*
Ὀρθρίσας πρός τόν μόνον δυνάστην
ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πολέμου, τῆς κτίσεως τόν Δεσπότην
τόν Σταυρόν κατώπτευσας
ὦ Κωνσταντῖνε λάμποντα,
καί σέ σοφέ ἐνισχύοντα.

Τήν ἄμετρόν σου εὐσπλαγχνίαν
πραότητά τε πολλήν, κατιδών ὁ πλούσιος ἐν ἐλέει
βασιλέα ἔστεψε
ὦ Κωνσταντῖνε λαμπρόν,
πάντας πιστούς κατευφραίνοντα. //

σ. 179 Προσέδραμες αὐτοβουλήτως
κεκοσμημένος Χριστῷ, τήν συμπάθειαν ὡς νυμφίος
καί τήν ἱλαρότητα
Κωνσταντῖνε κράτιστε,
τοῦτον Θεόν τε ἐκήρυξας.

Προσέλθωμεν κεκαθαρμένοι,
νῦν ἑορτῇ τῇ φαιδρᾷ, ὦ φιλέορτοι καί προθύμως
ὡς ἄν ἔχοι ἕκαστος
τοῖς θεοστέπτοις Ἄναξιν,
ὕμνον ἑόρτιον ᾄσωμεν.

Ὠδή ς΄. *Κατῆλθες ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς.*
Καθεῖλες Ἀρείου ἀπάτην δεινήν
συναθροίσας ἱερῶς
Σύνοδον τήν ἁγίαν Κωνσταντῖνε τήν πρώτην
ἀνεκήρυξας
ὁμοούσιον Πατρί
Υἱόν εὐσεβοφρόνως.

Φυλάξας ἀκίβδηλον, Μέδων σοφέ
τό κατ᾽ εἰκόνα τοῦ πλάστου
προσελάβου πρός τούτῳ μή λυμηνάμενος
τό καθ᾽ ὁμοίωσιν,
καί ἐκήρυξας λαμπρῶς,
τήν εὐσέβειαν πᾶσι.

Σῶτερ μου ἐβόας θεάνθρωπε
ὁλοψύχως πρός Χριστόν σέ γινώσκω
βεβαίως,Υἱόν Θεοῦ τῷ Πατρί
ὁμοούσιον
Κωνσταντῖνε σοφέ
σύν μητρί σου Ἑλένη.

Σταυρῷ τῷ τιμίῳ σου ἔσωσας ὦ Χριστέ
πάντας βροτούς
οὗ περ δή τῷ σημείῳ, πάντα τά ἔθνη
καθυπέταξεν
ὑπό τούς πόδας αὐτοῦ
Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας.

Ὠδή ζ'. *Ὁ παῖδας ἐκ καμίνου ῥυσάμενος.*
Ὁ Παῖδας ἐκ καμίνου ῥυσάμενος
καί σέ λυτρωσάμενος
τῆς ἐπιβουλῆς
τῶν τυράννων τῶν δυσσεβῶν
βασιλείας ἐνδύει εὐπρέπειαν
ὁ μόνος Βασιλεύς
Χριστός ὡς παντοδύναμος.

Γυναῖκες Βασιλίδες θεόφρονες
ὀπίσω σου ἔδραμον
Νυμφίον νοητόν
μετά πόθου ζητοῦσαι
προσεκύνησας
σύν σοί Σωτῆρα Χριστόν
Ἑλένη τῶν γυναικῶν
σ.180 Βασιλίς ἡ λαμπρά, κλέος καί καύχημα. //

Θεοῦ εὐπειθήσας τῷ προστάγματι
τόν Σταυρόν εἰκόνισας
Ἄναξ κραταιέ
πάντων Ἀνάκτων ἀρχηγέ

Κωνσταντῖνε σύν μητρί θεόστεπτοι
καί γάρ τά τρόπαια πάντα
τῇ τούτου δυνάμει ἀπειλήφατε.

Ὡς ὄντως ἱερά καί σωτήριος
αὕτη ὁ προαίρεσις
τῆς γνώμης ὑμῶν
τό σημεῖον γάρ τοῦ Σωτῆρος
ἐκζητήσαντες, Σταυρόν τόν τίμιον
ἐν ᾧ τό ἄχρονον φῶς
εἰς πάντα φωτιστικῶς
κόσμον ηὐγάσατε.

Ὠδή η'. *Αὕτη ἡ κλητή.*
Αὕτη ἡ σεπτή καί ἁγία καί θεία,
ἡ πρώτη βασιλέων,
ξυνωρίς ὀρθοδόξων,
Κωνσταντῖνος ὁ κλεινός,
καί Ἑλένη ἡ τιμία καί πάγκαλος,
δι᾽ ὧν εὐλογοῦμὲν,
Χριστόν εἰς τούς αἰῶνας.

Δεῦτε οἱ πιστοί θεοφρόνως τιμήσωμεν
τούς θείους Βασιλέας (sic)
Κωνσταντῖνον τόν Μέγαν τήν Ἑλένην τε,
τούς προμάχους ὀρθοδόξων, καί πρέσβεας
ὑμνοῦντες Θεόν
εὐσεβῶς εἰς τούς αἰῶνας.

Ἆρον κύκλῳ τούς ὀφθαλμούς σου Δυάς καί ἴδε
ἰδού γάρ εὐφημοῦμεν
θεοφεγγεῖς ὡς φωστῆρας
οἱ πιστοί ὦ Κωνσταντῖνε
καί Ἑλένη τούς θεόφρονας
καί ὑπερυψοῦμεν
Χριστόν εἰς τούς αἰῶνας.

Πάτερ παντοκράτορ, καί [Λόγε καί,] Πνεῦμα
θεότης μία καί δόξα
σέ προσκυνοῦμεν ἐν πόθῳ
(Βασιλεῦ ὑμνοῦντες ἔλεγον)
εἰς σέ πεπιστεύκαμεν
καί σέ εὐλογοῦμεν

εἰς πάντας τούς αἰῶνας.
Ὠδή θ'. *Φωτίζου, φωτίζου.*
Μεγάλυνον ψυχή μου
τούς Ἄνακτας τούς θείους
καί Ἰσαποστόλους
Κωνσταντῖνον καί Ἑλένην.

Φαιδρύνου, ἀγάλλου
ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ
τόν γάρ μέγαν καί θεῖον
Κωσταντῖνον πρόμαχον
ἔχουσα νῦν
σύν Ἑλένῃ μητρί
σύ δέ πληθύς
πᾶσα χριστωνύμων
σ. 181 κρότει τοῖς ὕμνοις καί χόρευε. //

Μεγάλυνον ψυχή μου,
Κωνσταντῖνον καί Ἑλένην,
θεράποντας τούς θείους,
Χριστοῦ τοῦ παμβασιλέως.

Ὢ θεία, ὢ φίλη
ὢ γλυκυτάτη ξυνωρίς
τῶν πιστῶν Βασιλέων
Κωνσταντῖνε μέγιστε
καί Ἑλένη τῷ Σωτῆρι Χριστῷ
ὑπέρ ἡμῶν, δέησιν ποιεῖτε
τῶν τιμώντων ὑμᾶς πάντοτε.

Μεγάλυνον ψυχή μου
τήν θείαν ξυνωρίδα
υἱόν σύν τῇ μητρί τε
Ἄνακτας θεοστέπτους.

Ὢ πάντων Ἀνάκτων
τῶν εὐσεβῶν ἡ καλλονή
Βυζαντίου τε κλέος
Κωνσταντῖνε κράτιστε.
Πρέσβευε νῦν σύν Ἑλένῃ μητρί
ὑπέρ αὐτῆς
πόλεως ἀνάσσης
καί τῆς ἀποκαταστάσεως.

Μεγάλυνον ψυχή μου
τούς εὐεργετημάτων
πληρώσαντες ἐνθέων
πᾶσαν τήν Οἰκουμένην.

Ὦ Λόγε Παντάναξ
πάντων Ἀνάκτων καί Θεός
ὁ δοξάσας ἀξίως
τούς σούς θείους Ἄνακτας
δίδου ἡμῖν νίκην πάντοτε
κατά παθῶν
τούτων ἱκεσίαις
ὅπως ἀεί σε δοξάζωμεν.

3

Κώδ. Βατοπαιδίου 46, φφ. 16α-21α

φ. 16α *Παράκλησις ψαλλομένη εἰς τόν Ναόν Ἰωάννου*
τοῦ Θεολόγου.

Τροπάριον. Ἦχος δ΄.
Τοῦ Θεολόγου τῷ τεμένει προσδράμωμεν
καί τῇ εἰκόνι τῇ αὐτοῦ προσκυνήσωμεν
ἀπό καρδίας κράζοντες καί βάθους ψυχῆς
φίλε ἐπιστήθιε τοῦ Χριστοῦ Ἰωάννη
πάσης περιστάσεως καί κινδύνων παντοίων
τούς σούς ἱκέτας λύτρωσαι ἡμᾶς
ἵνα σε πόθῳ ἀεί μεγαλύνομεν.

(δίς) καί τό *Οὐ σιωπήσωμεν.*
Ὁ Ν΄ καί ὁ κανών, οὗ ἡ Ἀκροστιχίς, «Φιλῶ σε τόν φίλτατον Χριστοῦ μου φίλον».
Ὠδή α΄, ἦχος πλ. δ΄. *Ὑγράν διοδεύσας.*
Φιλῶ σε τόν φίλον τοῦ Ἰησοῦ
καί τῆς Θεοτόκου
θεοκήρυκτον ὡς υἱόν
διόπερ Παρθένε Ἰωάννη
τῇ σῇ πρεσβείᾳ τόν νοῦν μου χαρίτωσον.

Ἰησοῦς κρεμάμενος ἐν σταυρῷ
ἀδελφόν οἰκεῖον
σέ κατέστησεν ἀληθῶς
φ.16β καί τήν Θεοτόκον παρέθετό σοι μάκαρ //
Μητέρα σήν ποιήσας τήν ἀειπάρθενον.

Λύτρωσαί με μάκαρ ἁμαρτιῶν
ἐκ τῶν κατεχόντων
ἐπιστήθιέ με δεινῶς
δυσωπῶ σε ὡς τοῦ Ἰησοῦ μου
ἠγαπημένον Ἀπόστολον φίλτατον.

Καί νῦν.
Ὡς βροντῆς ὢν γόνος τούς ὁρατούς
ἐχθρούς τ᾿ ἀοράτους
ἐμβροντήτους διά τοῦ σοῦ
δεῖξον Ἰωάννη διδασκάλου
καί τῆς τεκούσης αὐτόν Θεομήτορος.

Ὠδή γʹ. *Οὐρανίας ἀψῖδος.*
Σέ φρουρόν κεκτημένος
Ἰωάννη ἄγρυπνον ἐπιβουλεύοντας
ἐχθρούς οὐ πτοοῦμαι
τήν ψυχήν μου εἰδώς σε δυνάμενον
μέγα τῷ Σωτῆρι
καί τῇ παρθένῳ Θεοτόκῳ
ὡς ἐκ λόγων Χριστοῦ συμπεραίνεται.

Εὐεργέτην πλουτῶν σε
φίλε τοῦ Δεσπότου μου μακαριώτατε
Ἰωάννη ὅλως
εὐχαρίστως βοῶ σοι σύν δάκρυσι
μέχρι τέλους φρούρει
σαῖς θεοῤῥῆμον ἱκεσίαις
τόν σόν δοῦλον ἱκέτην καί πρόσφυγα.

Τεταμμέναις παλάμαις
ἵσταμαι κραυγάζων σοι μάκαρ Ἀπόστολε
αἴτησαι Σωτῆρα
φ.17α τοῦ καθάραι παντοίας κη // λίδος με
καθαρόν ὡς ὄντα
καί καθαρούς εἶναι ποθοῦντα
τούς αὐτόν εὐλογοῦντας ἑκάστοτε.

Θεοτοκίον
Ὅλος ὤν βορβορώδης
ἐξεστηκώς γίνομαι
πῶς ὀφθῶ σοι φίλος
τῷ παρθένῳ υἱῷ τῆς παρθένου τε
καί τοῦ Χριστοῦ φίλῳ
τοῦ ἐραστοῦ ψυχῶν παρθένων
ὅν ὑμνῶ σύν Μητρί Θεομήτορι.

Διάσωσον
ἀπό κινδύνων τούς δούλους σου Θεολόγε
ὅτι σέ ἐν πειρασμοῖς ἀεί προβαλλόμεθα
μεσίτην πρός τόν Θεόν καί σωτῆρα.
Ἐπίβλεψον,ἐν εὐμενείᾳ πανύμνητε Θεοτόκε...

Κάθισμα. Ἦχος βʹ.
Πολλοῖς ἐν δεινοῖς
κυκλούμενοι οἱ δοῦλοι σου

πρός σέ τόν ἡμῶν
προστάτην καταφεύγομεν
Ἰωάννη θεῖε Ἀπόστολε
δράμε, πρόσπεσον Χριστῷ τῷ Θεῷ
καί ἵλεων ἡμῖν αὐτόν ποίησον.

Ὠδή δ'. *Εἰσακήκοα Κύριε.*
Νῦν κἀμοῦ σύ καθάρισον
καθαρά φρονήματα αὐτός ἔμπνευσον
Ἰωάννη καθαρώτατε
φ.17β ὁ Παρθένος, μόνος ἀληθέστατος. //

Φανερῶς ἐκκλησία σε
ἅπασα κηρύττει Παρθένον ἅγιον
παρθενίαν ὡς ποιήσαντα
ἀληθείᾳ μάκαρ ὑπέρ ἅπαντα.

Ἰησοῦς διά τοῦτο σοι
τήν Παρθένον ἅγιε ἐνεχείρησεν
ὁ θεάνθρωπος Δεσπότης μου
τήν τιμιωτέραν πάσης φύσεως.

Καί νῦν.
Λαοί πάντες σε πρόκριτον
Ἀποστόλων μύστα ἀνακηρύττουσι
ἀδελφόν Χριστοῦ γενόμενον
ἐν σταυρῷ, υἱόν τε Θεομήτορος.
Ὠδή ε'. *Φώτισον ἡμᾶς.*
Τήρησον ἡμῶν
τάς καρδίας ἐν τῷ φόβῳ σου
ἱκεσίαις Χριστέ τοῦ τηρήσαντος
τάς ἐντολάς σου
Ἰωάννου τοῦ θεόφρονος.

Ἄφες μοι Θεέ
τῶν πταισμάτων τά ἐγκλήματα
ταῖς μεσιτείαις τοῦ φιλήσαντος
σέ μαθητοῦ
Παρθένου ὑπέρ ἅπαντας.

Τέλος ἀγαθόν
ταῖς πρεσβείαις σου μοι βράβευσον
ὦ Ἰωάννη χαριτώνυμε

φίλε Χριστοῦ
τοῦ φιλανθρώπου καί δεσπότου μου.

Ὅλος γλυκασμός
σύ ὑπάρχεις ἐν συγγράμμασιν
ἐπιστολῶν, Εὐαγγελίου // τε,
φ.18α καί τῆς δυσλήπτου
Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως.

Ὠδή ς'. *Τήν δέησιν ἐκχεῶ.*
Νοεῖν σου οὐδαμῶς ἐξίσχυσα
τά προνόμια σοφέ Ἰωάννη
φίλε Χριστοῦ, ἐπιστήθιε μύστα
καί θεολόγε παρθένε Ἀπόστολε
τῆς βροντῆς γόνε καί υἱέ
τῆς παρθένου ἁγνῆς θεομήτορος.

Χριστός σε ἀδελφόν προσήκατο
τήν ἐμήν τότε τελῶν σωτηρίαν
ἐπί σταυροῦ, καί υἱόν τῆς οἰκείας
Μητρός Παρθένου σύ μύστ᾿ ἀπετέλεσε
πιστόν ὑπέρ ἅπαντας εἰδώς
καί εἰς τόπον αὐτοῦ σέ κατέστησε.

Ῥοήν μοι πολλῶν δακρύων δώρησαι
Ἰωάννη ἐπιστήθιε φίλε
τῇ πρός Χριστόν μεσιτείᾳ θερμῇ σου
ὅπως ἐκπλύνω ψυχῆς μου ῥυπάσματα
καί κλαύσω ἤδη ἱκανῶς
τά πολλά μου παμμάκαρ ἐγκλήματα.

Καί νῦν.
Ἱλέωσαι καί ἐμοί τόν εὔσπλαγχνον
καί φιλόψυχον σωτῆρα Χριστόν μου
τόν δι᾿ ἐμέ ἑκουσίως παθόντα
ἐπί σταυροῦ ᾧ παρέστης ὡς φίλτατος,
φ.18β μύ // στης τε, καί εὐαγγελιστής
καί θεράπων πιστός θεομήτορος.

Διάσωσον ἀπό κινδύνων.
Κοντάκιον. Ἦχος δ'.
Ἰατρέ τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος ἄμισθε
τῶν ἐν ζάλῃ λιμήν γαληνέ καί ἀχείμαστε

Ἰωάννη Ἀπόστολε,
οἰκέτας σου ἡμᾶς
σπεῦσον θεράπευσον ταχύ
τούς κατ᾽ ἄμφω ἀσθενεῖς, καί πρός σέ καταφεύγοντας.
Πράϋνον τρικυμίας
στῆσον τάς καταιγίδας
τῶν ἐπερχομένων Θεολόγε κατά τῆς ποίμνης σου.

Προκείμενον, ἦχος δ΄. *Εἰς πᾶσαν τήν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτοῦ.* Εὐαγγέλιον κατά Ἰωάννην. *Εἱστήκεισαν δέ παρά τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ.*
Δόξα, Ταῖς τοῦ Θεολόγου, καί νῦν, Ταῖς τῆς Θεοτόκου. Ἐλέησόν με ὁ Θεός.
Ἦχος πλ. β΄. *Ὅλην ἀποθέμενοι.*
Πρόκριτον Ἀπόστολον
ἠγαπημένον παρθένον
φίλον ἐπιστήθιον
υἱόν τῆς θεόπαιδος καί θεάδελφον
τῆς βροντῆς γόνον τε, Εὐαγγελιστήν τε
θεολόγων πάντων πρώτιστον
καί πᾶν ἐξαίρετον,
φ.19α σέ παρα // καλῶ καί σοῦ δέομαι
πασῶν σου τούτων κλήσεων
χάριτας ψυχή μου δωρήσασθαι.
Ἵνα σε δοξάζω
ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ μου καί πνοῇ,
γλυκύ μου πρᾶγμα καί ὄνομα
Ἰωάννη ἔνδοξε.

Ὠδή ζ΄. *Οἱ ἐκ τῆς Ἰουδαίας.*
Σέ τόν φίλον Κυρίου
Ἰησοῦ Χριστοῦ φιλανθρώπου σωτῆρος μου
ἐκδυσωπῶ ἀπαύστως
ῥυσθῆναί με παγίδων
Ἰωάννη τοῦ δράκοντος
τοῦ ἐκζητοῦντος ἀεί
καταπιεῖν με ὅλον.

Τήν βροτῶν σωτηρίαν
ἐν σταυρῷ, Ἰησοῦν μου τόν κατειργάσαντα
δυσώπησον Παρθένε
εὐχῇ δραστικωτάτῃ

Ἰωάννη ὡς φίλον σου
τοῦ ἐλεῆσαι κἀμέ
τόν κατεσπιλωμένον.

Ὄντως ὡς ὑψιπέτης
καί οὐράνιος ὅλος σύ ἐχρημάτισας
παμμάκαρ παρθενίᾳ
τούς πάντας ὑπερέχων
τούς ἐν νόμῳ καί χάριτι
πλήν τῆς Παρθένου ἁγνῆς
θεόπαιδος Μαρίας.

Καί νῦν.
Ὕμνοις ὅλον γεραίρω,
καί καθικετεύω σε //
φ.19β Παρθένε ἅγιε,
πρεσβεί[αι]ς σου μέ τήρει,
καί σώματι παρθένον,
ὁ Παρθένου γενόμενος,
υἱός καί φίλος Χριστοῦ,
τοῦ τῶν Παρθένων φίλου.

Ὠδή η΄. *Τόν βασιλέα τῶν οὐρανῶν.*
Μή ὤν παρθένος
τοῖς λογισμοῖς καί ἐννοίαις,
δέομαί σου Ἰωάννη παρθένε
ὅπως με, εὐχαῖς σου
παρθένον ἀποδείξῃς.

Ὅλος σύ μόνος
κατ᾽ ἐξοχήν ὤν παρθένος
τάς αἰσθήσεις τήρησόν μου Παρθένε
ἐκ τῆς ἐμπαθείας
τῶν ἡδονῶν παρθένους.

Ὑλικόν με
καί φιλόϋλον ὄντα,
τίς με ῥύσεται ὕλης ἐκ τῆς δυσώδους;
Ἀλλά ταῖς εὐχαῖς σου
λύτρωσαί με Παρθένε.

Καί νῦν.
Φύλαξόν μύστά με

σαρκικῆς συναφείας
ἐμπαθοῦς μέχρι τέλους εὐχαῖς σου
ώς τοῦ Χριστοῦ φίλος
καί υἱός τῆς Παρθένου.

Ὠδή θ'. *Κυρίως Θεοτόκον.*
Ἰσχύς καί προστασία
γενοῦ μοι παρθένε
φίλε Χριστοῦ Ἰωάννη Ἀπόστολε
ἐχθρῶν σαρκός διαβόλου
φ.20α κόσμου, ῥυόμενος. //
Λιμήν χειμαζομένῳ
φάνηθι καί ῥύστης
ἐκ τῶν παθῶν Ἰωάννη μακάριε
καί πειρασμῶν πολυτρόπων
ἐπερχομένων μοι.

Ὁρμάς τῶν ἀοράτων
ἐχθρῶν, Ἰωάννη
καί ὁρατῶν, ταῖς εὐχαῖς σου μέ λύτρωσαι
ὅπως ὑμνῶ σε ἀπαύστως
ώς μόνον ῥύστην μου.

Καί νῦν.
Νοός τόν δε τόν γόνον
δέξαι Ἰωάννη
καί ἁμαρτίας μοι ἄφες καί λύτρωσαι
σύν Θεοτόκῳ παρθένῳ,
πάσης κολάσεως.

Καί εὐθύς τό, *Ἄξιον ἐστίν ώς ἀληθῶς.*
Σημείωσις.
Ὁ ἄνωθεν κανών καί τά μεγαλυνάρια εἰσίν ποιήματα Θεοδωρήτου Ἀρχιμανδρίτου Ἱεροκήρυκος, διδασκάλου, καί ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἐσφιγμένου, τοῦ συγγραφέως τῆς ἑρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Μεγαλυνάρια.
Σάλπιγγα τοῦ λόγου τήν φαεινήν
μύστην τε καί φίλον
φ. 20β καί ἀγάπης ὑπογραμμόν, //
καί τῆς παρθενίας

τό καθαρόν δοχεῖον,
πιστοί μεγαλοφώνως ἀνευφημήσωμεν.

Τῆς θεολογίας ὦ πλουτιστά
ὁ ἐπί τῷ στῆθος,
τοῦ Δεσπότου ἐπιπεσών
ὦ ἠγαπημένε παρθένε Θεολόγε
ὦ θεῖε Ἰωάννη σκέπε τούς δούλους σου.

Γόνον τῆς ἐξ ὕψους θείας βροντῆς
ὑπό τοῦ Δεσπότου,
τόν καλούμενον μαθητήν,
τόν ἐπί τό στῆθος Χριστοῦ ἀναπεσόντα,
πιστῶν θεῖον προστάτην ἀνευφημήσωμεν.

Ὑμνῶ σε προστάτα μου ἐκ ψυχῆς
καρδίας καί πόθου
καί σοῦ δέομαι ἐκτενῶς
ἵνα ἀπολαύσω,
διά τῆς σῆς πρεσβείας,
συγγνώμην τῶν πταισμάτων, χαρᾶς ἐπώνυμε.

Ῥῦπον τῶν παθῶν μου τόν χαλεπόν
σκότος διανοίας
καί πταισμάτων μου τάς οὐλάς
ἐξάλειψον μάκαρ,
ταῖς πρός Θεόν λιταῖς σου,
φ. 21α καί κάθαρόν τε τούτων ὅπως δοξάζω σε. //

Ἔχεις παῤῥησίαν πρός τόν Θεόν
ὡς ἠγαπημένος
ἐπιφάνηθι βοηθός
ῥύστης καί προστάτης
ἡμῖν τοῖς ἐν ἀνάγκαις
καί λύτρωσαι κινδύνων ταῖς ἱκεσίαις σου.

Τῆς θεολογίας τόν ἀρχηγόν
τόν ἠγαπημένον
Ἰωάννην καί μαθητήν
τόν ἐπιπεσόντα
τῷ στήθει τοῦ Δεσπότου
τόν μέγαν θεολόγον, πάντες ὑμνήσωμεν.

Πᾶσαι τῶν ἀγγέλων.... Τό Τρισάγιον. Εἰς δέ τόν Ἀσπασμόν.

Ἦχος β΄. *Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου σε νεκρόν.*

Ἔχων τόν διδάσκαλον τόν σόν
ταῖς σαῖς ὑπακούοντα θείαις
σοφέ ἐντεύξεσιν,
αἴτησαι τούς δούλους σου τούς σέ δοξάζοντας
ἱλασμόν τε καί ἄφεσιν
τῶν παραπτωμάτων
βίου τε διόρθωσιν καί νόσων λύτρωσιν,
πόθῳ τήν σεπτήν σου εἰκόνα,
τούς ἀσπαζομένους Παρθένε
αἴτησαι εὑρεῖν τό μέγα ἔλεος.

Τήν πᾶσαν ἐλπίδα μου. Τά λοιπά καί Ἀπόλυσις.

Βασιλείου Τσακίρη
Δρ. Θεολογίας

Ἡ σχέση τοῦ Μ. Ἀνθρακίτη μὲ τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μ. Τυπάλδο μὲ βάση τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ν. Παπαδόπουλου-Κομνηνοῦ

Ὁ Μ. Ἀνθρακίτης συνέγραψε τὰ τρία ἐκδομένα ποιμαντικά του ἐγχειρίδια *Θεωρίαι Χριστιανικαί* (1699), *Ἐπίσκεψις Πνευματικοῦ πρὸς ἀσθενῆ* (1707) καὶ *Βοσκὸς λογικῶν προβάτων* (1708)[1] στὸ πλαίσιο ἑνὸς πολιτικοεκκλησιαστικοῦ σχεδίου τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιου Τυπάλδου (1648-1713). Στόχος αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ἦταν ἡ ὑπαγωγὴ τῶν βενετοκρατούμενων ὀρθόδοξων μητροπόλεων, ποὺ μὲ τὴν κατάκτηση τοῦ Μοριᾶ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς (1685) εἶχαν τώρα σημαντικὰ αὐξηθεῖ, στὴν μητρόπολη Φιλαδελφείας, ἡ ὁποία θὰ ὑπαγόταν μὲ τὴν σειρά της, ἴσως ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς Οὐνίας, στὴν πνευματικὴ ἐπιστασία τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας[2]. Τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ἀνθρακίτη συντάχθηκαν γιὰ νὰ

1. Γιὰ τὰ ἔργα αὐτὰ καὶ τὶς πηγές τους βλ. Β. Τσακίρης «Ἡ Ἐπίσκεψις πρὸς ἀσθενὴ ἢ Ἐπίσκεψις Πνευματικοῦ τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ* 42 (2008) 63-72· ἐπίσης βλ. τοῦ Ἰδίου «Οἱ ἄγνωστες ἰταλικὲς καὶ ἑλληνικες πηγὲς τῶν ἔργων τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη», στὸ περιοδικὸ *Ἑλληνικά* (ὑπὸ ἔκδοση).

2. Γιὰ τὰ πολιτικοεκκλησιαστικὰ σχέδια τοῦ Τυπάλδου καὶ τὴν συμμετοχὴ τοῦ Ἀνθρακίτη σ᾽ αὐτὰ βλ. Σ. Μπίρταχας, «Στὰ χνάρια ἑνὸς ὑποψήφιου Βησσαρίωνα. Οἱ θρησκευτικες και πολιτικες ζυμώσεις στην Ρωμη καὶ στη Βενετία στὰ χρόνια τοῦ Μελετιου Τυπαλδου», *Περι Ἱστοριας* 4 (2003) 167-181· Β. Τσακίρης «Τὸ ἔργο τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη και τὰ πολιτικοεκκλησιαστικὰ σχέδια τοῦ Μελετίου Τυπάλδου» στὸ περιοδικὸ *Ἑῷα καὶ Ἑσπέρια* (ὑπὸ ἔκδοση).

ἐξυπηρετήσουν τὶς νέες ποιμαντικὲς ἀνάγκες τῆς σχεδιαζόμενης ὑπερμητρόπολης, ποὺ τώρα θὰ ἀξίωνε ἀπὸ τὸν κλῆρο της ἀρτιότερη ποιμαντικὴ κατάρτιση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ φαίνεται νὰ ἐπικέντρωνε τὸ ἐνδιαφέρον του κυρίως στὴν εἴσπραξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν φόρων[3]. Ὁ Ἀνθρακίτης, ποὺ ἦταν ἱερέας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Βενετίας, ἀνταποκρίθηκε στὴν πρόταση τοῦ μητροπόλιτη του Μελέτιου Τυπάλδου νὰ συντάξει τὰ ἐγχειρίδια. Τὸ γεγονὸς αὐτό, δεδομένου ὅτι τὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων εἶναι καθαρὰ ποιμαντικό - ἂν δὲν θεωρήσει κανεὶς ὡς ἄσκηση ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τὴν αὐστηρή, ἀλλὰ ἀπολύτως δικαιολογημένη κριτικὴ τοῦ Ἀνθρακίτη στὰ κακῶς κείμενα τῆς ποιμαντικῆς πρακτικῆς τῶν ὀρθόδοξων ἀρχιερέων καὶ ἱερέων -, δὲν συνεπάγεται ὡστόσο σὲ καμμία περίπτωση ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης συμμεριζόταν τὰ πολιτικοεκκλησιαστικὰ σχέδια τοῦ μητροπολίτη του. Γιὰ νὰ διασαφηνιστεῖ ποιά ἦταν ἡ θέση τοῦ Ἀνθρακίτη ἔναντι τῶν τολμηρῶν πολιτικοεκκλησιαστικῶν σχεδίων τοῦ Μ. Τυπάλδου θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ, τί εἴδους σχέση συνέδεε τὸν ἠπειρώτη λόγιο μὲ τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας. Παρακάτω θὰ προσπαθήσω νὰ παρουσιάσω κάποιες πληροφορίες ποὺ θὰ φωτίσουν τὴν σχέση μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν προσωπικοτήτων τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Βενετίας.

Ἡ σημαντικότερη σχετικὴ πηγὴ εἶναι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ καθηγητῆ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας Νικόλαου Παπαδόπουλου-Κομνηνοῦ (1651-1740)[4] μὲ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρᾶ (†1731), ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει μαθητής του[5]. Ὁ Οὐνίτης Παπαδόπουλος-Κομνηνός, ἐνῶ εἶχε στὴν

---

3. Γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸν Μοριὰ καὶ τὰ σχέδια τοῦ Μ. Τυπάλδου γιὰ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου Β. Τσακίρης, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῆς Βενετίας στὸν Μοριὰ κατὰ τὴν δεύτερη Ἑνετοκρατία (1684-1715)», *Τὰ Ἱστορικὰ* 51 (2009), 299-314.

4. Γιὰ τὸν Παπαδόπουλο Κομνηνὸ βλ. Χ. Παπαδόπουλος, «Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός (1651-1740)», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 11 (1913) 523-542· 12 (1913) 97-112, 227-246, 332-339· βλ. ἐπίσης Β. Μπόμπου-Σταμάτη, «Οἱ ἐπιστολιμαῖες πραγματεῖες τοῦ Νικολάου Παπαδόπουλου Κομνηνοῦ πρὸς τὸν μαθητή του Χρύσανθο Νοταρᾶ», *Ἑῴα καὶ Ἑσπέρια* 4 (1999-2000) 175-242 καθὼς καὶ τὴν ὁμότιτλη μονογραφία τῆς συγγραφέως, [Ἑῷα καὶ Ἑσπέρια Παράρτημα 1], Ἀθήνα 2003· G. Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατιας*, Ἀθήνα 2005, σ. 377-381· C. Drăgan-Dima, «Le partriarche Chrysanthos Notaras et le docteur Jean Comnène étudiants à Padoue», *Revue des études sud-est européennes* 7 (1961) 691-693· É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... au dix-septième siècle... publiée par Louis Petit et Hubert Pernot*, τ. 5, Paris 1903, σ. 410-423.

5. Μάλιστα ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ φαίνεται νὰ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο καὶ

ἀρχὴ ἀγαστὲς σχέσεις μὲ τὸν Μελέτιο Τυπάλδο, στὸν ὁποῖον μάλιστα ἀπηύθυνε καὶ τὸ ἔργο του *Praenotiones Mystagogicae*[6], μετὰ τὸ 1700 στράφηκε ἐναντίον του, παρὰ τὴν κοινή τους ἀφοσίωση στὸ λατινικὸ δόγμα. Τὴν ἐχθρότητά του πρὸς τὸν Τυπάλδο ἐκφράζει τώρα ὁ Παπαδόπουλος-Κομνηνὸς ἐνημερώνοντας τὸν Χρύσανθο (καὶ μέσῳ αὐτοῦ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ρωσικὴ ἐκκλησία) γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ Τυπάλδου, καὶ παροτρύνοντάς τον νὰ προβεῖ στὶς κατάλληλες κινήσεις ὥστε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως νὰ πάρει μέτρα ἐναντίον του. Ὁ Παπαδόπουλος-Κομνηνὸς ἦταν ἐξέχουσα προσωπικότητα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας, καὶ σίγουρα γνώριζε πρόσωπα καὶ πράγματα. Σὲ μιὰ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Χρύσανθο σχετικὰ μὲ τὴν δράση τοῦ Τυπάλδου μὲ ἡμερομηνία 17 Ἀπριλίου 1704 ἀναφέρεται καὶ στὸν Μ. Ἀνθρακίτη:

«*Τί τὰ γράφετε περὶ τῶν μεγάλων δασκάλων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ μὲν Ἀνθρακίτης τὸ θεολογικὸν νᾶμα πίνει ἐκ τοῦ ἱεροῦ προέδρου τῶν Ἐνετῶν, τοῦ γεγονότος ἤδη θριαμβευτοῦ πάσης τῆς Ἑλλάδος, ἣν κηρύξας ἐν ταῖς κρίσεσι σχισματικὴν κατέλαβεν ἐν πᾶσι καὶ ἐνίκησε ὑπερηφανούμενος περὶ τούτου πρὸς τὴν παλαιὰν Ρώμην, ὡς κατὰ βαρβάρων ᾄδων τὰ ἐπινίκια. Τούτου γοῦν διδάσκοντος, ὁ Ἀνθρακίτης θεολογοφλυαρεῖ, καὶ ποῦ μὲν φωτιανίζει, ποῦ δὲ καὶ λατινίζει, τὸ ἀμφίβιον τοῦ δόγματος ἐκ τοῦ καθηγητοῦ ἐνασκούμενος*»[7].

Ὁ Παπαδόπουλος-Κομνηνὸς ἀμφισβητεῖ λοιπὸν τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Ἀνθρακίτη, ἰσχυριζόμενος ὅτι συμπορεύεται ἀπόλυτα μὲ τὸν μητροπολίτη Μελέτιο. Αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ

στὴν ἀπόφαση ἀφορισμοῦ τοῦ Τυπάλδου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἐφόσον ὁ Χρύσανθος ἦταν αὐτὸς ποὺ ἔκανε τὴν σχετικὴ εἰσήγηση στὴν Σύνοδο καὶ τῆς ἔδωσε τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες. Τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ στὴν ἀρχὴ διέθετε ἀδιασταύρωτες μόνον πληροφορίες γιὰ τὴν δράση τοῦ Τυπάλδου, προχώρησε στὴν καταδίκη καὶ τὸν ἀφορισμό του μόνον κατοπιν συνοδικῆς πρότασης τοῦ Χρυσάνθου (βλ. Ἰ. Βελοῦδος, *Ἑλλήνων Ὀρθοδοξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ*, Βενετία 1893, σ. 88).

6. Τὸ 1697 ὁ Παπαδόπουλος-Κομνηνὸς ἀφιερώνει τὰ ἐπιμέρους κεφάλαια τοῦ ἔργου του αὐτοῦ στὸν Τυπάλδο μὲ τὶς λέξεις «*ad illustrissimum, ac reverendissimum Meletium Typaldum Archiepiscopum, et Metropoliten Philadelphiae*», βλ. N. Papadopolus-Comnenus, *Praenotiones mystagogicae ex jure canonico*, Patavii 1697, σ. 1.

7. Μ. Γεδεών, «Τυπάλδου, Στάη συμμορία (1686-1712)», *Ἐκκλησιαστικη Ἀληθεια* 33 (1913) 266-268, 276-280, 289-292, 298-300, 305-308, 317-320, σ. 305-306.

μὲ ἰδιαίτερη προσοχή.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀνθρακίτης μετέβη στὴν Βενετία τὸ 1695, ὅταν ὁ Τυπάλδος βρισκόταν στὴν ἀπώγειο τῆς δύναμής του, καὶ διορίστηκε σχεδὸν ἀμέσως ἐφημέριος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ διορισμὸς τοῦ Ἀνθρακίτη δὲν μπορεῖ νὰ ἔγινε χωρὶς τὴν συγκατάθεση τοῦ Τυπάλδου, ἐφόσον ὁ τελευταῖος ἔδινε ἰδιαίτερη σημασία στὸν ἔλεγχο τῆς ἐκλογῆς τῶν νέων ἱερέων, προσπαθῶντας μάλιστα νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τὸ πάγιο μέχρι τότε δικαίωμά της νὰ ἐκλέγει τοὺς ἱερεῖς[8]. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης μετέβη στὴν Βενετία κατόπιν σύστασης κάποιου προσώπου συνδεόμενου μὲ τὸν Τυπάλδο. Κατὰ τὴν ἀνάληψη τῆς Μητρόπολης Φιλαδελφείας (1685) ἀπὸ τὸν Τυπάλδο, ἡ βενετικὴ Πολιτεία τοῦ παραχώρησε γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν του τὰ ἔσοδα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Μωραΐτη στὴν Κέρκυρα[9]. Δεδομένου ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης δίδαξε στὴν Κέρκυρα γιὰ πέντε σχεδὸν χρόνια[10], εἶναι πιθανὸν νὰ ἐντοπίζεται ἐκεῖ ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, ποὺ ἀποτέλεσε ἐνδεχομένως καὶ τὴν γέφυρα γιὰ τὴν μετάβαση τοῦ Ἀνθρακίτη στὴν Βενετία.

Ὁ Παπαδόπουλος-Κομνηνὸς ἰσχυρίζεται, ὅπως εἴδαμε, ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης ὄχι μόνον ἀνήκει στὸν κύκλο τοῦ Φιλαδελφείας, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ μάλιστα καὶ τὸ *ἀμφίβιον* δόγμα του. Μὲ τὴν ἔκφραση αὐτὴ (*τὸ ἀμφίβιον τοῦ δόγματος*) ὁ Κομνηνὸς ἀναφέρεται προφανῶς στὴν πολιτικὴ τοῦ Μελετίου, ὁ ὁποῖος - κατὰ τὴν γνώμη του - ἀπὸ τὴν μία ὑποκρινόταν τὸν ὀρθόδοξο στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη διαβεβαίωνε τὴν Ρώμη ὅτι ἀποδέχεται τὰ καθολικὰ δόγματα καὶ διδασκαλίες[11]. Ὅμως προκειμένου γιὰ τὸν Ἀνθρακίτη, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε κανένα πολιτικὸ ρόλο ἢ ἐξουσία, τὸ *ἀμφίβιον τοῦ δόγματος* ἔχει σίγουρα νὰ κάνει μόνον μὲ τὴν διδασκαλία του. Σ' αὐτὴν πότε *φωτιανίζει* πότε *δυτικίζει*.

---

8. Βλ. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Μελετίου Τυπάλδου: Ἡ Lettera καὶ ἡ Informazione. Ἡ Ἀπολογία τοῦ Abate Fardella», *Ἑῴα καὶ Ἑσπερία* 2 (1994-1996) 137-229, σ. 159 κ.ἑ.

9. Μ. Μανούσακας, «Συλλογὴ ἐγγράφων περὶ τῶν μητροπολιτῶν Φιλαδελφείας», *Θησαυρίσματα* 6 (1969) 7-111, σ. 107-108.

10. Ἀ. Τσίτσας, «Χριστόδουλος Βούλγαρης, Μ. Πρωτοπαπὰς Κερκύρας (1638-1693)», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 3 (1978-1979) 195-234, σ. 199.

11. Πράγματι, ὁ Τυπάλδος σημείωνε σὲ γράμμα του πρὸς ἄγνωστο Βενετὸ ἀξιωματοῦχο (ἴσως τὸν Aloisius Morosini) ὅτι οἱ ἱερεῖς τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς Βενετίας θὰ πρέπει νὰ μὴν εἶναι σχισματικοί, ἀλλὰ νὰ συντάσσονται μὲ τὰ δόγματα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας (Μπόμπου, «*Ἀνέκδοτα κείμενα Τυπάλδου*», ὅ.π., σ. 177-178).

Ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ Παπαδόπουλου-Κομνηνοῦ εἶναι γραμμένη στὰ 1704, ὁπότε ὁ Ἀνθρακίτης εἶχε δημοσιεύσει μόνο τὶς *Θεωρίες Χριστιανικές*. Συνεπῶς, τὸ *ἀμφίβιον τοῦ δόγματος* πρέπει νὰ ἀναφέρεται κατὰ κύριο λόγο σ᾽ αὐτές. Ὅπως φαίνεται, ὁ Κομνηνὸς ἔχει ἐν μέρει δίκαιο: οἱ *Θεωρίες*, δεδομένου ὅτι εἶναι ἐπηρεασμένες στὸ μεγάλυτερο μέρος τους ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Paolo Segneri *Il cristiano istruito* καὶ *Il parrocho istruito*[12], εἶναι ἐμφανέστατα ἐπηρεάσμενες ἀπὸ τὴν ἰησουϊτικὴ ποιμαντικὴ σκέψη καὶ τὴν λατινικὴ θεολόγια γενικότερα - ποὺ ἦταν βεβαίως γνωστὲς στὸν Παπαδόπουλο, μιᾶς καὶ εἶχε ὁ ἴδιος διατελέσει δόκιμος στὸ τάγμα τῶν ἰησουϊτῶν[13]- χωρὶς ὡστόσο, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰ περισσότερα ἔργα ὀρθόδοξων θεολόγων τῆς Τουρκοκρατίας, νὰ περιέχουν ἀντιορθόδοξες δογματικὲς θέσεις. Ἡ μαρτυρία τοῦ Κομνηνοῦ γιὰ τὴν στενὴ σχέση καὶ σύμπλευση τοῦ Ἀνθρακίτη μὲ τὸν Τυπάλδο φαίνεται ἑπομένως ἐν μέρει ἀξιόπιστη. Αὐτὸ δείχνει καὶ μία ἐπιστολὴ τοῦ Χρύσανθου Νοταρᾶ πρὸς τὸν Ἀνθρακίτη, μὲ τὴν ὁποία τὸν ἐπιπλήττει γιὰ τὴν συνεχιζόμενη παραμονή του στὴν Βενετία παρὰ τὶς αὐθαιρεσίες τοῦ Τυπάλδου, καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ ἀποχωρήσει[14]. Ἑπομένως, καὶ ὁ Νοταρᾶς ἀντιλαμβανόταν ὅτι, στὶς νέες συνθῆκες ποὺ εἶχε δημιουργήσει στὴν Βενετία ἡ ἑνωτικὴ στάση τοῦ Τυπάλδου, καὶ μόνη ἡ ἐκεῖ παραμονὴ τοῦ Ἀνθρακίτη σήμαινε ἐκ τῶν πραγμάτων ἔμμεση τουλάχιστον ἐμπλοκή του στὶς δραστηριότητες τοῦ μητροπολίτη.

Ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο ποὺ ἐπιβεβαιώνει τόσο τὴν σύνδεση τῶν δύο ἀνδρῶν ὅσο καὶ τὰ λεγόμενα τοῦ Κομνηνοῦ εἶναι οἱ συμμαρτυρίες ποὺ ὁ Ἀνθρακίτης ἔδωσε στοὺς ὑποψήφιους ἱερεῖς Γεώργιο Πατοῦσα καὶ Ἰωάννη Βούλγαρη. Ὁ Πατοῦσας ἦταν προστετευόμενος τοῦ Μελετίου· ἔγινε μάλιστα δεκτὸς κατ᾽ ἐξαίρεση στὴν Φλαγγίνειο σχολή, κατόπιν παρέμβασης τοῦ Τυπάλδου στοὺς Ἀναμορφωτές[15]. Ἔγινε διάκονος στὶς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1707, καὶ πάντοτε ἔχαιρε τῆς εὔνοιας τοῦ εὐεργέτη του. Ἔτρεφε καὶ αὐτὸς φιλοκαθολικὰ αἰσθήματα· φαίνεται μάλιστα πὼς ὑπέγραψε καὶ καθολικὴ ὁμολογία πίστεως[16]. Τὸ ἄλλο πρόσωπο ποὺ συστήνει ὁ Ἀνθρακίτης, ὁ Ἰωάννης Βούλγαρης, ἀνῆκε καὶ αὐτὸς στὸν στενὸ κύκλο τοῦ Τυπάλδου. Μάλιστα ὁ μητροπολίτης ἐπενέβη στὴν

---

12. Βλ. σχετικὰ ὑποσ. 1

13. Podskalsky, *ὅ.π.*, σ. 378.

14. Μ.Γεδεών, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 211-212.

15. Βλ. σχετικὰ Ἀ. Καραθανάσης, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολη τῆς Βενετιας*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 123-125.

16. Βλ. *ὅ.π.*, σ. 124.

Φλαγγίνειο ὥστε ὁ Βούλγαρης, ὁ ὁποῖος εἶχε κριθεῖ ἀνεπαρκὴς στὸ μάθημα τῶν λατινικῶν, νὰ μπορέσει νὰ ἐπαναλάβει τὴν τάξη παρὰ τὸν κανονισμὸ τῆς σχολῆς. Ἀργότερα, ὁ Βούλγαρης θὰ γινει ἀρχιδιάκονός του[17]. Ὁ Ἀνθρακίτης, ποὺ εἶχε δώσει συμμαρτυρία σὲ δύο φιλοκαθολικοὺς στενὰ συνδεόμενους μὲ τὸν Τυπάλδο, γράφει ἀργότερα στὸν μητροπολίτη Ἄρτης - πιθανότατα εἰλικρινῶς - ὅτι δὲν θυμᾶται νὰ ἔχει ποτὲ δώσει συμμαρτυρία[18]. Δεδομένου ὅτι ἡ συμμαρτυρία γιὰ τὸν Πατοῦσα ὑπογράφηκε ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, φαίνεται ὅτι ὅλοι συντασσόντουσαν μὲ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ Τυπάλδου.

Ὡς ἐφημέριος τοῦ ναοῦ, ὁ Ἀνθρακίτης ἀνῆκε σίγουρα στὸν κύκλο τοῦ Τυπάλδου. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι υἱοθετοῦσε ὅλες τὶς θέσεις τοῦ μητροπολίτη. Ὁ συνεφημέριος τοῦ Ἀνθρακίτη Ἰωάννης Ἀβράμιος γιὰ παράδειγμα, ποὺ ὑπέγραψε ἐπίσης τὴν συμμαρτυρία τοῦ Πατοῦσα καὶ ἐπιπλέον στὸν πρόλογο ἐπανέκδοσης τοῦ *Συνταγματίου* τοῦ Σεβήρου (1699), τὴν ὁποία καὶ ἐπιμελήθηκε, ἐξυμνεῖ ὑπέρμετρα τὸν Τυπάλδο[19], θὰ ἔλθει σὲ ρήξη μὲ τὸν μητρο-

---

17. Ὁ.π., σ. 207 ὑποσ. 1.

18. Στὴν συστατική του ἐπιστολὴ γιὰ τὸν ὑποψήφιο ἱεροδιάκονο Ἰ. Βούλγαρη, ὁ Ἀνθρακίτης γράφει: «*Κἀγὼ ὁ ἐκ του πρεσβυτεριου Μεθοδιος Ἀνθρακευς, οσον τὸ κατ᾽ ἐμὲ ὁμολογῶ τὸν ἄνωθεν κὺρ Ἰωάννην, σεμνὸν συμπαθῆ καὶ ἀνεπιλήπτως ἐμπολιτσιόμενον*» (βλ. Κ. Μέρτζιος, «Τὸ ἐν Βενετία ἠπειρωτικὸν ἀρχεῖον», *Ἠπειρωτικα Χρονικα* 11 (1936), 1-341, σ. 255). Στὶς 29 Ἰανουρίου τοῦ 1707 δίνει συμμαρτυρια και στὸν Γεώργιο Πατούσα, ἀργότερα ἐφημέριο τοῦ Ἁγίου Γεωργιου καὶ διδασκαλο τῆς Φλαγγινείου Σχολῆς. (βλ. σχετικὰ *ὅ.π.*· ἐπίσης βλ. Καραθανάσης, *ὅ.π.*, σ. 123-125). Ὅμως στὴν ἀναφερθεῖσα ἐπιστολή του πρὸς τὸν μητροπολίτη Ἄρτης Νεοφυτο, μετὰ τὴν καταδικαστικὴ ἐναντίον του ἀπόφαση τῆς Πατριαρχικῆς Συνοδου, γραφει: «*πῶς ἐγὼ συγχωρῶ καὶ πόρνους καὶ ληστὰς νὰ γίνωνται ἱερεῖς, ἢ νὰ ἱερουργοῦσιν, ὁποῦ μά τὴν εὐχήν σας τὴν ἁγίαν καὶ ἐπὶ Θεῷ μάρτυρι, ποτὲ δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ δώσω ἐνταλτηριῶδες γραμμα εἴς τινα*» (βλ. Σ. Εὐστρατιαδης, «Ἱεροθεος Πελοποννησιος ὁ Ἰβηρίτης καὶ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων», *Ρωμανος ο Μελωδος* 1 (1932) 257-315, σ. 281· πβ. Ν. Ψημμένος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὣς τὸ 1821*, τ. 2, Ἀθήνα 1989, σ. 429). Ἂν ὁ Ἀνθρακιτης δὲν ἀναφερεται ἐδῶ μονο στην περιοδο τῆς διακονίας του στὰ Ἰωάννινα, εἶναι πιθανὸν λόγῳ γήρατος νὰ μὴν θυμόταν τὰ παραπανω συστατικὰ γραμματα. Ἐπισης, δεν ἀποκλειεται και να υπεγραψε απλῶς τις συστατικὲς ἐπιστολὲς κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ Τυπάλδου.

19. «*ἔτζι καὶ ἐμὲ φέρει ἡ Ἀρχιερατική σου Ἀξία, Παναγιώτατε Δέσποτα καὶ μὲ ἀναγκαζει ευμενῶς, ὄχι να την ὑψωσω με εὐφημιαις, ἢ να την μεγαλυνω με εγκωμια, ἐπειδη εἰς τοσοῦτον ακρον βαθμον δεν είναι δυνατον να φθασω, παρα με μονην την εκπληξιν... ἀλλα προσδεξαι αὐτο (το βιβλιο), δεομαι, με ιλαρον προσωπον, και δωρησαι μοι, να λεγωμαι παρρησια παντοτε, καθως υπογραφομαι· Της σης Παναγιωτητος*

πολίτη ὅταν αὐτὸς θὰ κλιμακώσει τὶς ἑνωτικὲς ἐνέργειές του, καὶ τὸ 1710 θὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Βλαχία[20]. Εἶναι πολὺ πιθανὸν καὶ ἡ φυγὴ τοῦ Ἀνθρακίτη τὸ 1709 νὰ ἔγινε γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους. Ὁ Τυπάλδος ἔχανε τὴν ὑποστήριξη ἀκόμη καὶ τοῦ στενοῦ κύκλου του[21].

Ὁ Κομνηνὸς μᾶς δίνει ὅμως καὶ μιὰ ἀκόμη ἐνδιαφέρουσα πληροφορία γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν. Σὲ ἐπιστολή του τῆς 3ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1700 πρὸς τὸν Χρύσανθο γράφει γιὰ τὸν Τυπάλδο:

«Ἐγὼ τοὺς λέγω νὰ τὸν κηρύττουν ἄθεον καὶ νὰ λέγουν ὅτι εἰς τοὺς Ρωμαίους φαίνεται ἀνατολικὸς καὶ διὰ νὰ μνημονεύῃ τὸν Πατριάρχην καὶ διὰ τὸ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Παλαμᾶ καὶ διὰ τὸ νὰ ἐξομολογᾶται εἰς τὸν ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ἄλλα πολλά»[22].

Τὸ Ἠπειρωτικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας καταγράφει γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε δύο ἰωαννίτες ἱερεῖς, τὸν Ἀθανάσιο Πρωτοσύγκελλο καὶ τὸν Ἀνθρακίτη[23]. Σύμφωνα μὲ τὸ βιβλίο τῶν συνεισφορῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ πρῶτος προσέφερε γύρω στὰ 1689 ἕνα δουκάτο γιὰ τὸν ναό[24]. Μὲ ἐξαίρεση ὅμως αὐτὴ τὴν καταγραφή, ἡ παρουσία του δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ κανένα ἄλλο στοιχεῖο, ἂν καὶ ὁ Βελοῦδος τὸν φέρει νὰ τελεῖ χρέη ἐφημερίου στὸν Ἅγιο Γεώργιο[25]. Καὶ οἱ δύο ἀναφορὲς τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀθανασίου ἀνήκουν στὴν περίοδο ἀνάμεσα στὸ 1689 (βιβλίο τῶν συνεισφορῶν) καὶ τὸ 1690 (Βελοῦδος), δηλαδὴ μιὰ δεκαετία πρὶν τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κομνηνοῦ· ὁ Ἀθανάσιος ἐνδέχεται ἐν τῷ μεταξὺ νὰ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Βενετία ἢ καὶ νὰ εἶχε πεθάνει. Εἶναι ἑπομένως πολὺ πιθανό, ὁ ἰωαννίτης ἐξομολόγος τοῦ Τυπάλδου νὰ εἶναι ὁ Ἀνθρακίτης.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ὅμως τὸ ἑξῆς ἐρώτημα: γιατὶ ἡ

ταπεινὸς δοῦλος», (Γ. Σεβῆρος, *Συνταγμάτιον περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν Μυστηρίων*, Ἑνετίῃσι ²1691, σ. 6-8).

20. Γεδεών, «*Τυπάλδου, Στάη συμμορία*», *ὅ.π.*, σ. 300· πβ. Καραθανάσης, *ὅ.π.*, σ. 263 ὑποσ. 1.

21. Στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Βενετίας ὑπάρχουν βεβαίως πολλὰ ἀδημοσίευτα στοιχεῖα, που ἀν ἔρθουν στὸ φῶς θα διελευκάνουν τὴν σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ θὰ διαφωτίσουν περαιτέρω τὴν δράση τοῦ Τυπάλδου.

22. Παπαδόπουλος, «*Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός*», *ὅ.π.*, σ. 536.

23. Βλ. Μέρτζιος, «*Τὸ ἐν Βενετίᾳ ἠπειρωτικὸν ἀρχεῖον*», *ὅ.π.*, σ. 254-256· πβ. Βελούδης, *ὅ.π.*, σ. 182.

24. Μέρτζιος, «*Τὸ ἐν Βενετίᾳ ἠπειρωτικὸν ἀρχεῖον*», *ὅ.π.*, σ., 256.

25. *Ο.π.*

σχέση τοῦ Τυπάλδου μὲ τὸν Ἀνθρακίτη νὰ ἀποτελοῦσε ἀπόδειξη ἢ ἐπίδειξη τῆς ὀρθοδοξίας του; Γνωρίζουμε πώς, ὅταν ὁ Ἀνθρακίτης ἀργότερα κατηγορήθηκε ὡς αἱρετικὸς στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, οἱ προύχοντες τῶν Ἰωαννίνων θὰ σπεύσουν μὲ ἐπιστολή τους πρὸς τὸν ἰωαννίτη μητροπολίτη Νικομηδείας Παΐσιο νὰ ἐξάρουν τὸ ἦθος καὶ τὴν εὐσέβειά του[26]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χρύσανθος, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Παπαδόπουλος-Κομνηνὸς στὴν ἐπιστολή του ποὺ παρατέθηκε παραπάνω, συγκατέλεγε τὸν Ἀνθρακίτη στοὺς μεγάλους διδασκάλους τῆς ὀρθοδοξίας[27]. Ὅλα αὐτὰ δηλώνουν πὼς ὁ τελευταῖος ἦταν ἀναγνωρισμένος ὡς ὀρθόδοξος διδάσκαλος καὶ ἱερέας. Ἴσως ὁ Ἀνθρακίτης, χειροτονημένος στὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ παιδεία καὶ ἤθη παραδοσιακὰ ὀρθόδοξα, νὰ ἀποτελοῦσε τὸ ὑπόδειγμα τῆς γνήσιας ὀρθοδοξίας γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Βενετίας. Εἶναι ἑπομένως πολὺ πιθανόν, ὁ Τυπάλδος νὰ ἐξομολογοῦταν στὸν Ἀνθρακίτη γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν εἰκόνα του ὡς ὀρθοδόξου ἀπέναντι στοὺς κύκλους τῆς ἑλληνικῆς Ἀδελφότητας τῆς Βενετίας. Ἄλλωστε, ἡ φήμη τοῦ Ἀνθρακίτη ὡς ἱκανοῦ ἐξομολόγου θὰ τὸν ἀκολουθήσει καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πατρίδα του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα ἐπιστολὴ τῶν Ἰωαννιτῶν[28].

Ὁ Κομνηνός, παρὰ τὸ ὅτι ἐκφράζεται συνήθως μὲ μεροληψία, κάποτε μάλιστα καὶ μὲ ἄκριτη ἐμπάθεια, ἑρμηνεύοντας τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ τὰ πιστεύω του, δὲν εἶναι πάντοτε ἀνειλικρινής· ὅπως εἴδαμε, θεωρεῖ τὴν πράξη τοῦ Τυπάλδου νὰ ἐξομολογεῖται στὸν *ἐξ Ἰωαννίνων* ὡς ὑποκρισία, ποὺ εἶχε ὡς μοναδικὸ στόχο νὰ παραπλανήσει τὴν κοινότητα, διαβεβαιώνοντάς την γιὰ τὸ ὑποτιθέμενο ὀρθόδοξο φρόνημά του. Πράγματι, τὴν ἴδια περίοδο ὁ Τυπάλδος ὑποστήριζε ἀπέναντι σὲ ἐκπροσώπους τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ὅτι οἱ ἐφημέριοι πρέπει νὰ εἶναι ἀμόλυντοι ἀπὸ τὸ σχίσμα καὶ ἀκραιφνῶς καθολικοί[29]. Ἔτσι φαίνεται ὅτι οἱ κρίσεις τοῦ Κομνηνοῦ δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τὸν Τυπάλδο.

Συνοψίζοντας:

ὁ Ἀνθρακίτης εἶχε σίγουρα στενὴ σχέση μὲ τὸν Μελέτιο Τυ-

---

26. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ βλ. Π. Ἀραβαντινός, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1856, σ. 277-279· Ψημμένος, *ὅ.π.*, σ. 437-439.

27. Παπαδόπουλος, «*Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός*», *ὅ.π.*, σ. 229· πβ. Γεδεών, «*Τυπάλδου, Στάη συμμορία*», *ὅ.π.*, σ. 305.

28. Ὁ Ἀνθρακίτης φώτισε πολλοὺς «*ου μονον με το φως των επιστημων, και μαθησεων, ἀλλα και με το σελας τῆς εὐσεβειας, ἐπιστρεφωντας πολλους δι᾽ ἐξομολογησεως εἰς μετάνοιαν...*», βλ. Ἀραβαντινός, *ὅ.π.*, σ. 277· Ψημμένος, *ὅ.π.*, σ. 437-438.

29. Βλ. ὑποσ. 11.

πάλδο, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ προϊστάμενός του στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ καθόριζε τὴν ἐκλογὴ τῶν ἱερέων τῆς ἑλληνικῆς Ἀδελφότητας τῆς Βενετίας. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ σήμαινε γιὰ ἕναν ἱερέα ὅπως ὁ Ἀνθρακίτης, ποὺ οὔτε πλούσιος ἦταν οὔτε προστατευόμενος κάποιου ἰσχυροῦ προσώπου, ὅτι μιὰ ἁρμονικὴ σχέση μὲ τὸν Τυπάλδο θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ ἐξασφαλίσει ὄχι μόνο τὴν παραμονή του στὴν Βενετία, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀξιοπρεπῆ διαβίωση. Ὁ Τυπάλδος ἀπὸ τὴν ἄλλη φαίνεται πὼς ἐκτιμοῦσε τὸν Ἀνθρακίτη, μεταξὺ ἄλλων καὶ γιὰ τὴν μετριοπάθειά του. Τὴν ἴδια ἐκτίμηση στὸ πρόσωπό του ἔδειχναν ἐξάλλου καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες τῆς Βενετίας. Ὁ Τυπάλδος ἐπιλέγει τὸν Ἀνθρακίτη ὡς ἐξομολόγο του, μάλιστα τοῦ ἀναθέτει καὶ τὴν συγγραφὴ ποιμαντικῶν ἔργων. Ἄλλωστε, γιὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐγχείρημα ὁ Ἀνθρακίτης ἦταν μακρὰν ὁ καταλληλότερος στὴν Βενετία, καὶ αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὸν Τυπάλδο[30]. Γενικὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἀμοιβαῖο σεβασμό. Ὁ Τυπάλδος ἐκτιμοῦσε τὶς ἱκανότητες καὶ τὸ ἦθος τοῦ Ἀνθρακίτη, σεβόμενος προφανῶς τὴν στάση ζωῆς του, ποὺ δὲν ἦταν τυχοδιωκτικὴ οὔτε καθοδηγοῦταν ἀπὸ πολιτικὲς φιλοδοξίες, ἐνῶ ὁ Ἀνθρακίτης ἀπὸ τὴν πλευρά του φαίνεται πὼς ἐκτιμοῦσε τὴν διακριτικότητα τοῦ Τυπάλδου ἀπέναντί του. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν σημαίνει σὲ καμμιὰ περίπτωση ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης συμμερίζονταν τὶς πολικοεκκλησιαστικὲς ἐπιλογές τοῦ μητροπολίτη του, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε δὲν φαίνεται νὰ τοῦ ζήτησε ποτὲ νὰ υἱοθετήσει μιὰ στάση ποὺ θὰ παραβίαζε τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδησή του. Ἡ συγγραφὴ τῶν τριῶν βιβλίων ἐξυπηρετοῦσε ἄλλωστε πραγματικὲς ποιμαντικὲς ἀνάγκες τῆς βενετοκρατούμενης ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, καὶ ἔτσι ὁ Ἀνθρακίτης δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ ἀρνηθεῖ τὴν πρόταση τοῦ Τυπάλδου. Ὡστόσο τὸ 1708, μετὰ τὴν ἐπανενεργοποίηση ἀπὸ τὸν Τυπάλδο τοῦ θεσπίσματος τῆς Βενετικῆς πολιτείας τοῦ 1534, ποὺ εἶχε ἐπικυρωθεῖ μὲ παπικὴ βούλλα τοῦ 1542 καὶ ὑποχρέωνε τοὺς ἱερεῖς τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Βενετίας νὰ καταθέτουν ὁμολογία πίστεως σύμφωνη μὲ τὸ Φλωρεντινὸ Σύμβολο[31], ἡ παραμονὴ τοῦ Ἀνθρακίτη στὴν

---

30. Ὁ Ἀνθρακίτης ἦταν ἔμπειρος καὶ γνωστὸς ἐξομολόγος, εἶχε διατελέσει διδάσκαλος νέων ἱερέων στὴν Κέρκυρα (Τσίτσας, «*Χριστόδουλος Βούλγαρης*», ὅ.π., 199), γνωριζε καλὰ τὴν κατάσταση καὶ τις ποιμαντικὲς ἀνάγκες τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν, ἦταν λόγιος καὶ γλωσσομαθής.

31. Τὸ θεσπισμα τοῦ 1534, ποὺ ψηφίστηκε ἀπὸ τὸ συμβούλιο τῶν Δέκα μετὰ ἀπὸ προσπάθειες τοῦ ἀντικανονικοῦ μητροπολιτη Μονεμβασίας Ἀρσένιου Ἀποστόλη (σχετικα μὲ τὸν Ἀρσενιο καὶ την ἀντικανονική του δράση βλ. M. Crusius, *Turcograecia*, Basileae 1584, σ. 146-151), ἐπεβαλλε τὴν ἐκλογὴ ἱερέων μὲ ρωμαιοκαθολικὴ ὁμολογία

Βενετία κατέστη ἀδύνατη, ἐφόσον ὁ ἴδιος παρέμενε πιστὸς στὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ἀκόμη ὅμως καὶ σ'αὐτὴν τὴν χρονικὴ στιγμὴ ὁ Ἀνθρακίτης δὲν φαίνεται νὰ συγκρούστηκε μὲ τὸν Τυπάλδο. Πιθανότατα ὁ Τυπάλδος, ποὺ γνώριζε ὅτι ὁ Ἀνθρακίτης δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπογράψει τὴν οὐνιτικὴ ὁμολογία, δὲν θέλησε νὰ τὸν πιέσει καὶ νὰ διαταράξει ἔτσι μιὰ ἁρμονικὴ σχέση 15 χρόνων[32].

στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Βενετίας. Τὸ θέσπισμα αὐτὸ τέθηκε γρήγορα ἐκτὸς ἰσχύος, γιὰ νὰ ἐπανενεργοποιηθεῖ τὸ 1542 μὲ σχετικὴ Βοῦλλα τοῦ Πάπα Παύλου Γ', ἡ ὁποία ἐπέβαλλε στοὺς ἱερεῖς τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Βενετίας τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας. Γιὰ τὴν Βοῦλλα βλ. Γ. Πλουμίδης, «Βοῦλλαι Παπῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τῆς Βενετίας», *Θησαυρισματα* 7 (1970) 240-266, σ. 246-249· γιὰ ἀναφορὲς σχετικὰ μὲ τὰ θεσπίσματα καὶ τὴν ἐπανενεργοποίησή τους βλ. Βελούδης, *ὅ.π.*, σ. 84· Μπόμπου, *«Ἀνέκδοτα κείμενα Τυπάλδου»*, *ὅ.π.*, σ. 160 ὑποσ. 45· P. P. Rodota, *Dell´ origine, progresso e stato presente del Rito Greco in Italia*, τ. 3, σ. 221-222· M. M. Pignatorre, *Memorie storiche e critiche dell´ isola di Cefallonia dai tempi eroici alla caduta de la Repubblica Veneta*, τ. 2, Corfu 1889, σ. 282· γιὰ τὶς προσπάθειες ἐπιβολῆς τοῦ Φλωρεντινοῦ συμβόλου ἀπὸ πλευρᾶς τῶν ρωμαιοκαθολικῶν στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, προσπάθειες ποὺ βρῆκαν τέλος μὲ τὴν κατάλυση τῆς Βενετικῆς Πολιτείας στὰ 1797, βλ. G. Podskalsky, «Kommt einem einseitig synodal aufgekündigten Unioskonzil noch fortdauernde Rechtskraft zu aus der Sicht des anderen Vertragspartners? Zur Rezeptionsgeschichte des Florentinums», *Orientalia Christiana Periodica* 72 (2006), 189-193.

32. Ὅταν ἀμέσως μετὰ θὰ ἐπιστρέψει ὁ Ἀνθρακίτης στὴν πατρίδα του γιὰ νὰ ἐργαστεῖ ὡς δάσκαλος, ἕνας ἁγιορείτης μοναχός (ποὺ μάλιστα θὰ ἀνακηρυχθεῖ καὶ ἅγιος τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας), ὁ Ἱεροθεος ὁ Ἰβηρίτης, θὰ τὸν κατηγορησει ἄδικα ὡς μολινιστή (βλ. Εὐστρατιάδης, *«Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰβηρίτης»*, *ὅ.π.*, σ. 264 κ.ἑ.), ἐμπλέκοντας τὸν προχωρημένης πλέον ἡλικιας Ἀνθρακιτη σὲ μεγαλες περιπέτειες, ποὺ τελικὰ ὁδήγησαν στὴν καταδίκη του ἀπὸ τὸ Πατριαρχειο Κωνσταντινουπόλεως (ὁ Ἀνθρακίτης καταδικάστηκε μολονότι οἱ Ἰωαννίτες, ποὺ τὸν γνωριζαν καλά, εἶχαν μεσολαβήσει ὑπέρ του στὸν ἰωαννίτη μητροπολιτη Νικομηδειας Παισιο· βλ. Π. Ἀραβαντινός, *ὅ.π.*, σ. 277-279· Ψημμένος, *ὅ.π.*, σ. 437-439). Ὅμως τὸ τὶ ἔγινε σ' αὐτὴν τὴν δίκη, ποὺ συγκέντρωσε καὶ τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφερον στην ἐρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἰωαννίτη λογιου, θὰ ἀποτελέσει τὸ θέμα μιας μελλοντικης μου ἔρευνας.

Κωνσταντίνου Π. Χαραλαμπίδη
Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ ΑΠΘ

ΙΗ΄ Διεθνές Οἰκουμενικό Συμπόσιο Ὀρθόδοξης Πνευματικότητας Κοινωνία καί Ἐρημία

Μονή Bose Β. Ἰταλίας, 8-11/9/2010

Ὅπως κάθε χρόνο, ἔτσι καί στό 2010 καί κατά τήν παραπάνω χρονική περίοδο πραγματοποιήθηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμποσίου μέ τό λίαν ἐνδιαφέρον θέμα: *Κοινωνία καί ἐρημία*.

Τήν πρώτη ἡμέρα (8.9.2010), μετά τή μεστή προλογική εἰσήγηση τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Enzo Bianchi ἀκούστηκαν κατά τήν πρωϊνή συνεδρία οἱ ὁμιλίες τοῦ Εἰρηναίου τῆς Bačka (Ἐκκλησία καί μοναχική ἐμπειρία) σέ ἄριστη ἑλληνική γλῶσσα καί τοῦ Πέτρου Βασιλειάδη, συναδέλφου στό Πανεπιστήμιο Θεσαλονίκης (Κοινωνία καί ἐρημία: ἁγιογραφικά στοιχεῖα). Κατά τήν ἀπογευματνή συνεδρία ἔγιναν οἱ εἰσηγήσεις τοῦ Michel Van Parys τῆς μονῆς Chevetogne (Κοινωνία καί ἐρημία, κατά τόν Μέγα Βασίλειο) καί τοῦ Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη ἀπό τήν Ἀθήνα (Κοινόβιο καί ἔρημος στή βυζαντινή μοναχική παράδοση). Ὁ ὑπογράφων τό παρόν σημείωμα ἐπενέβη κατά τήν ἐπακολουθήσασα διαλογική συζήτηση, ἀναφερθείς στήν εἰκονογραφική ἀπόδοση ἐπί τροχάδην τῆς κοινωνίας καί τῆς ἐρημίας στή βυζαντινή τέχνη διαφόρων χρονικῶν περιόδων.

Ἡ δεύτερη ἡμέρα (9.9.2010) ἀφιερώθηκε σέ πέντε εἰσηγήσεις. Τό πρωΐ ὁμίλησαν ἡ Tatiana Karbasova καί ἡ Tatiana Rudi ἀπό τήν Ἁγία Πετρούπολη (Κοινόβιο καί ἔρημος στήν ἀρχαία Ρωσία: ἡ ἁγιολογική παράδοση στόν 11ο -17ο αἰῶνα), ὁ Armand Veilleux ἀπό τό Scourmont (Κοινόβιο καί ἔρημος: ἡ μοναχική δυτική παράδοση) καί ὁ Sabinot Chialà ἀπό τό Bose (Κοινωνία καί ἡσυχία κατά τόν ἅγιο Ἰσαάκ τόν Σύρο). Τό ἀπόγευμα ἐκφωνήθηκαν οἱ ὁμιλίες τοῦ

Κωνσταντίνου Ἀγόρα ἀπό τήν Ἀθήνα (Κοινωνία καί ἐρημία στή σύγχρονη ἑλληνική ὀρθόδοξη θεολογία), καί τοῦ Konstantin Sigov ἀπό τό Κίεβο (Πρόσωπο καί κοινωνία).

Τήν τρίτη ἡμέρα (10.9.2010) ἔδωσαν τό παρόν περισσότεροι ὁμιλητές. Στήν πρωϊνή συνεδρία ὁμίλησαν ὁ Σεραφείμ Γερμανίας, ἀπό τή Νυρεμβέργη (Κοινωνία καί ἐρημία στήν ἐμπειρία τοῦ π. Κλεόπα τῆς Σιχάστρια (1912-1998), ὁ Gleb Zapal᾿skij ἀπό τή Μόσχα (Ἡ πρόκληση τοῦ κοινοβιακοῦ βίου στή μονή τῆς Ὄπτινα) καί ὁ Ἀθανάσιος Παπαθανασίου ἀπό τήν Ἀθήνα (Ἕνας ἡσυχαστής τοῦ Ἁγίου Ὄρους στό κέντρο τῆς πόλης π. Πορφύριος Καυσοκαλυβίτης (1906-1991). Στήν ἀπογευματινή συνεδρία πραγματοποιήθηκε ἡ εἰσήγηση (Βίος ἐν κοινωνίᾳ, βίος ἐν ἐρημίᾳ), ὡς σύνθεση ἑπτά μελετητῶν. Πρόκειται γιά τόν Nazarij τοῦ Vyborg ἀπό τήν Ἁγία Τριάδα τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου, Nevsky στήν Ἁγία Πετρούπολη, τόν Evlogij Ἀδριανούπολης, ἀπό τόν Ἅγιο Ivan τῆς μονῆς Rilav τόν Δαμασκηνό Γαβαλᾶ, ἀπό τή μονή Προφήτη Ἠλία στή Σαντορίνη, τή Makrina Eskaf, ἀπό τή μονή Παναγίας στή Sayole, τήν Anne Emmanuelle Devèche, ἀπό τό ἀββαεῖο Notre-Dame de Bon Secours, στήν Blauvac, τόν Gabriel Bunge, ἀπό τό ἐρημητήριο Holy Cross, στό Roveredo καί τόν Andrey Cilerdžič, ἀπό τή μονή τῶν Ἁγίων Ἀρχαγγέλων στήν Kovilj. Ὡς ρυθμιστής (moderator) τῆς εἰσήγησης, ἦταν ἡ Johanna Iazigi ἀπό τό Παρίσι.

Τήν τέταρτη ἡμέρα (11.9.2010), τελευταία συνεδρία τοῦ συμποσίου ἀπηύθυναν τό λόγο τους ὁ Kirill Hovorun ἀπό τό Κίεβο καί ὁ πολύς καί βροντώδης Κάλλιστος Ware Διοκλείας ἀπό τήν Ὀξφόρδη μέ θέματα ἀντίστοιχα (Μύηση στήν ἐκκλησιαστική κοινωνία σήμερα) καί (Κοινωνία καί ἐρημία στόν σύγχρονο κόσμο). Κατόπιν ὁ ἀδελφός τῆς μονῆς Bose Adalberto Mainardi ἔκλεισε τίς ἐργασίες τοῦ συμποσίου, ἀπευθύνοντας τόν συμπερασματικό λόγο του πρός τό ἀκροατήριο, πέραν τῶν διακοσίων πενήντα συνέδρων. Στό τέλος ὁ ἡγούμενος π. Enzo Bianchi εὐχαρίστησε τούς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντες τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν καί τῆς Ἰταλίας, ὅπως καί ὅλους τούς παρόντες γιά τήν παντοειδῆ συμμετοχή τους στίς ἐργασίες τοῦ συμποσίου.

Ἡ παρουσία δέκα τριῶν, ἐάν ἐνθυμοῦμαι καλῶς, ἐπισκόπων ἀπό τίς ὀρθόδοξες χῶρες, τήν Ἰταλική Ἐκκλησία καί τό Βατικανό (ἀπαριθμῶ ἀπό τήν Ἑλλάδα τούς μητροπολίτες Δημητριάδος καί Ἁλμυροῦ κ. Ἰγνάτιο, Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ κ. Δανιήλ καί τόν ἐπίσκοπο Θερμοπυλῶν κ. Ἰωάννη, ἐπίσημους ἀπεσταλμένους ἀπό τήν Ἐκκλησία Ἑλλάδος), πρεσβυτέρων, διακόνων, μοναχῶν, καθηγητῶν καί ἄλλων εὐλαβῶν χριστιανῶν, φίλων τῆς μονῆς Bose, ἐξῆρε τόν οἰκουμενικό χαρακτῆρα τοῦ ὡς ἄνω συμποσίου. Ἐπίσης διηύρυνε τήν πανορθόδοξη μαρτυρία στή Δυτι-

κή Εὐρώπη, ἐνίσχυσε περαιτέρω τίς ἀγαθές ἀνθρώπινες σχέσεις σέ διομολογιακό ἐπίπεδο καί ἐμπλούτισε τή νεότερη θεολογική δραστηριότητα μέ ἕνα τέτοιου μεγέθους οἰκουμενικό συμπόσιο.

Ἐκφράζω λοιπόν τά θερμότατα συγχαρητήριά μου καί τίς εἰλικρινεῖς εὐχές μου στόν ἡγούμενο π. Enzo Bianchi καί στούς πιστούς ἀδελφούς καί στίς πιστές ἀδελφές τῆς μονῆς Bose γιά τήν προθυμία τους, τήν ἐργατικότητά τους καί τήν ἀκριβέστατη ἐκτέλεση τῶν ὑλικῶν καί πνευματικῶν διακονημάτων τους «ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἐρημίας τοῦ Bose».